

KRITIK

Tvärstaden
Linceowitz House

Hyperaktiv arkitektur

Är djursholmaren människa?
Om: trafikseparering
Stockholms stadsbibliotek
Dear Process

KRITIK

Chefredaktör och ansvarig utgivare
Pär Eliaeson

Kreativ redaktör
Dennis Dahlqvist

Grafisk form
We Are Group

Medverkande
Pär Eliaeson
Arkitekt, skribent och fotograf, Stockholm

Dennis Dahlqvist
Journalist och kritiker, Stockholm

Mikael Askergren
Arkitekt och skribent, Stockholm

Joakim Kröger
Fotograf, Stockholm

Fritz Halvorsen
Arkitekt och skribent, Stockholm

Erik Torvén
Arkitekt och skribent, Stockholm
Arkitekt på White arkitekter AB

Giulia Milza
Arkitekt och skribent, Barcelona
Redaktör på Abitare

Sara Westin
Doktor i kulturgeografi, Stockholm

Nille Svensson
Formgivare och förläggare, Stockholm

Tryck
Elanders

Utgiven av
Syntes förlag
Beckbrännarbacken 2
116 35 Stockholm
www.syntesforlag.se

Blogg
syntesforlag.blogspot.com

ISSN 1654-7969
För ej beställt insänt material ansvaras ej.
Produceras med stöd från Statens kulturråd.

Prenumeration
4 nr/år, 500 SEK
1 nr/tillsvidare, 125 SEK

Lösnummer
125 SEK + porto
Beställes på www.syntesforlag.se

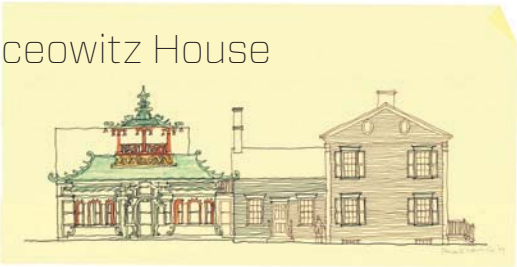
Återförsäljare
Press stop-butikerna
Pressbyråns specialistbutiker
Konst-ig, Åsögatan 124, Stockholm
Konstmuseets bokhandel, Götaplatsen, Göteborg
Form/design center, Lilla torg 9, Malmö
Olsson & Gerthel, Engelbrektsgatan 9, Malmö

Omslag
Hede institut för radikalslöjd, HIR
Foto: Nille Svensson

6
Ledare

14
Slöjd i arkitekturen

36
Klassiker:
Stockholms stadsbibliotek

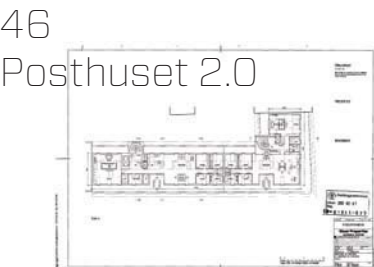
8
Hyperaktiv arkitektur

16
Om: trafikseparering

30
Visions
About slowness
and other stories

46
Posthuset 2.0

48
Tvärstaden

64
Dear Process

76
Recensioner

56
Är djursholmaren människa?

KRITIK – FEM ÅR

Pär Eliaeson

Det går snabbt när man har roligt. Det känns inte som om vi har hållt på i fem år. Men om vi tittar i arkivhyllan har vi producerat en stor mängd text och bild inom ramen för KRITIK. Utsagor av analys och kritik som förhoppningsvis har påverkat och förbättrat svensk arkitektur.

KRITIK startade som en antites till en steltnad tidskriftsflora i arkitektursverige. Under resans gång har landskapet gradvis förändrats, inte helt utan KRITIK:s förtjänst. I takt med omgivningens förändring har också KRITIK förändrats. Vi har delvis andra ambitioner och målsättningar idag än de som var viktigast för oss vintern 2008.

Ambitionen från början har varit att våra artiklar skulle vara långsamma och möjliga att läsa om i senare skede, både som tidsdokument och som förutsägelser. För mig från insidan känns det som att den ambitionen varit framgångsrik. Jag kan själv fortfarande upptäcka texter och reportage i KRITIK:s katalog på nytt.

De glada och uppskattande tillropen från läsare och anhängare har ökat i frekvens med åren. Även om inte tillräckligt många köper KRITIK för att vi skall ha en god ekonomi så känner de flesta i arkitektursverige till oss. Vi har gjort ett avtryck. Vi finns på alla bibliotek och i alla arkiv, vårt bidrag till svensk arkitekturkultur är väl etablerat.

KRITIK:s innehåll har hållit sig ganska konstant genom åren, vi vill bidra till bredd, djup och nya perspektiv i arkitekturdiskussionen. För KRITIK:s skribenter och fotografer är i princip alltid formen fri, ämnet och konceptet bestämmer uttrycket. Ut-

rymme för utförliga och fria resonemang är en bristvara i många kultursammanhang i media.

Man kan däremot inte säga att den yttre formen för KRITIK har varit konstant. Vår grafiska design har skiftat ofta och gärna. Jag vill se det som en otvungen och bekymmerslös inställning till formen, att formen lätt kan ändras om innehållet så kräver, i ett pragmatiskt sökande efter en form som på bästa sätt stödjer innehållet. Förhoppningsvis kan det också uttrycka en rörlighet och en flexibilitet som är positiv.

KRITIK:s nya kostym denna gång har möjligtvis ett allvarigare och mer genomgripande syfte och mål. I höst kommer KRITIK att ändra sin finansieringsmodell och distribution radikalt. I höst kommer vi att ta ett oundvikligt steg i KRITIK:s utveckling från ett alternativt fanzine till en etablerad kommersiell tidskrift. Utan att glömma var vi kommer ifrån. Vi hoppas att du vill följa med. ■

Hyperaktiv arkitektur

Text: Dennis Dahlqvist
Foto: Nille Svensson

En av de mest centrala uppgifterna för konst, design och arkitektur är utan tvivel att spegla och påverka det omgivande samhället. Så nu när var och varannan unge har Attention-Deficit/Hyperactivity-Disorder borde det med andra ord finnas ett slags adhd-arkitektur. Och det gör det också – nämligen Hede Institute for Radicalslojd (HIR) uppfört av Anders Jakobsen (Lagom Bra) som själv fick sin diagnos när han precis fyllt 40.

Men är Jakobsens ombyggda och tillbyggda sommarstuga i Härjedalen, femtio mil från Stockholm, verkligen att betrakta som arkitektur? Jakobsen är ju radikalslöjdare och brukar oftast sorteras in i designfacket. Hans verk är dessutom ett totalt svartbygge, uppfört utan det minsta intresse för traditionella byggnormer och säkerhetsföreskrifter.

Jakobsens illegala institution består närmare bestämt av ett

slags plywoodskjul – en verkstad, ett kökshus och ett sovhus. För en utomstående ser skjulen rätt risiga ut – ingen känsla för komposition; balans och harmoni vilket varit viktiga beståndsdelar i arkitekturen sedan Palladio. Inte så konstigt att kommunen nu vill riva hela rasket och skicka räkningen till formgivaren.

Istället för traditionella arkitektoniska regler bygger Jakobsens verk på en sorts Cajsa Warg-estetik. Man tager vad man haver; uttjänt klätterutrustning, träd som växer på tomten och material från närmaste byggmarknad. Ett förhållningssätt som man snarare kan härleda till slöjdvärlden – den ursprungliga betydelsen för ordet slöjd är ju slug.

Om en kratta gick sönder i mitten på 1800-talet så löste man helt enkelt problemet på smartast möjliga sätt. Det betydde naturligtvis att man använde naturmaterial –

eftersom det var det enda som fanns tillgängligt – men idag är det självfallet mycket slugare att åka till närmaste byggmarknad eller den lokala soptippen.

Men trots att Jakobsens kåkar bygger på ett slags slöjdestetik är det definitivt frågan om arkitektur – en väldigt autentisk arkitektur som återkallar genrens ursprungliga rötter. Ordet arkitekt betyder ”mästerbyggaren”; och är en konstruktion sammansatt av grekiskans *arki* (ärke) och *tekon* som betyder byggare. Att dagens arkitekter inte bygger någonting själva, utan istället låtit sig reducerats till ritbordsbyråkrater, är ju knappast Jakobsens fel.

Jakobsen är inte heller den första som ifrågasätter arkitektkårens förvandling från mästerbyggare till anemiska administratörer. Redan 1978 ställde Frank Gehry till skandal med en utbyggnad av familjens traditionella sekelskiftesvilla. Utanpå den blekrosa träkåken placerade han ett ”punkigt” skal av korrugerad plåt, gunnebostängsel och obehandlad plywood som fick grannar att gå i taket. Anarchy in the L.A.

Istället för traditionella arkitektoniska regler bygger Jakobsens verk på en sorts Cajsa Warg-estetik.

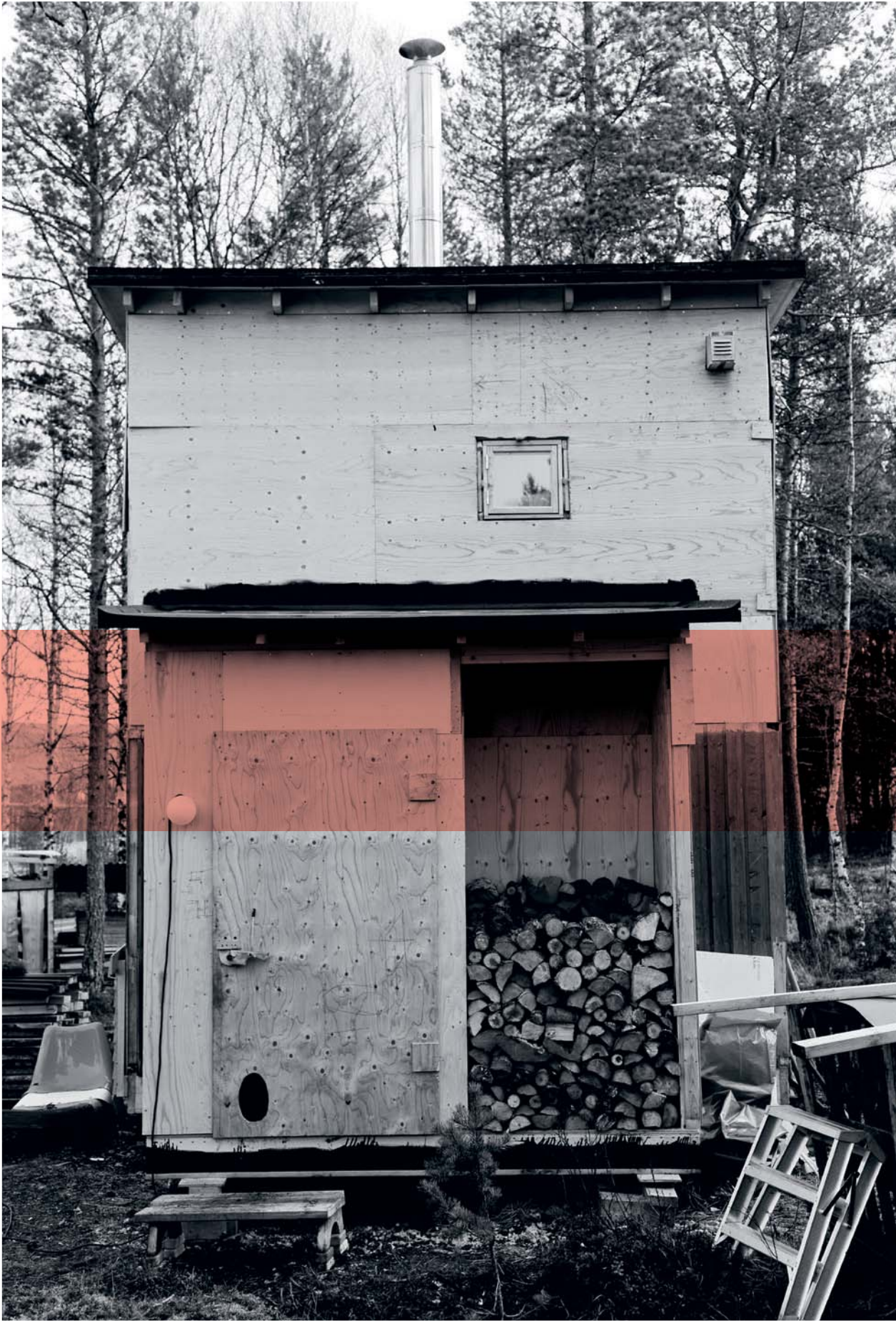
De råa och billiga materialen, inköpta på närmaste byggmarknad, gjorde att huset mest av allt liknade en ostädad byggarbetsplats i ”Fuskbyggarna” där entreprenören tagit till schappen. Men det oavslutade utseendet var i själva verket en hyllning till alla händiga, amerikanska hemmafixare som gillar att gå runt och stila med sina snickarbälten. Ett statement där Gehry bejakade själva byggandet som aktivitet.

Gehry House är numer en av dekonstruktivistiska arkitekturens främsta ikoner. När arkitekten sågade sönder sin egen villa, inspirerad av konstnären Gordon Matta Clarks verk Splitting från 1974, uppstod en rad

Vägen till dasset.

Kökshuset.

Från verkstaden går det en fackverksbåge över till kökshuset. Byggt endast för att hänga en förlängningssladd på.

Istället för att utgå från en beprövad konstruktionsritning bygger han gärna om ett otal gånger för att prova sig fram till en lösning.

nya perspektiv på och i huset. Innanför skalet, vilket egentligen är en utbyggnad, råder ett slags hemtrevlig förvirring.

Man kan t.ex. slå sig ner i det nya, asfalterade köket, den före detta garageuppfarten, och kika in i det gamla huset. Eftersom Gehry sågat bort panelen ser man nämligen rakt in i det ursprungliga vardagsrummet vilket gör att man kan få ett annat perspektiv på sin egen historia.

HIR har flera beröringspunkter med Gehry House. Precis som sin amerikanska kollega utgick Jakobsen från en existerande byggnad som han sågat sönder och byggt till med bland annat en friluftsateljé. Det ofärdiga utseendet är också något gemensamt – men förutom en hyllning till byggandet som aktivitet kan Jakobsens oavslutade konstruktioner även kopplas till hans ADHD.

På HIR hoppar Jakobsen allt som oftast mellan olika projekt på ett till synes irrationellt sätt. Ett faktum som bl.a. resulterar i att det sticker ut ett gäng med ojämna fasadplankor på husen som han ska jämna till ”senare”. Jakobsens diagnos: en kombination av motorisk hyperaktivitet och avsaknad av impulskontroll gör helt enkelt att han hoppar från det ena till det andra utan att göra färdigt saker.

De råa och billiga materialen är en annan beröringspunkt – precis som hos Gehry är obehandlad plywood en av Jakobsens favoriter. Även korrugerade material återkommer – istället för plåt använder han dock plast som tillåter ljusinsläpp. Så att man kan läsa på dass.

Men Jakobsen är verkligen ingen rättrogen funktionalist. Hans egenhändigt påhittade konstruktioner, som till exempel takstommen till friluftsateljén, är så opraktiska och överarbetade att de lätt skulle kunna tolkas som dekoration.

Istället för att ladda ner vedertagna konstruktionsritningar från någon byggmarknads hemsida så försöker Jakobsen att uppfinna hjulet på nytt varje gång han startar ett projekt. Vilket givetvis är både omständligt och tidsödande – ett tydligt exempel på att han inte förstått modernismens grundläggande maxim: Tid är pengar.

Inte så konstigt kanske, eftersom Jakobsen är hyperaktiv så har han en helt annan tidsuppfattning och

På HIR hoppar Jakobsen allt som oftast mellan olika projekt på ett till synes irrationellt sätt.

en helt annan process. Istället för att utgå från en beprövad konstruktionsritning bygger han gärna om ett otal gånger för att prova sig fram till en lösning. En mycket irrationell och tålamodsprövande process som ingen ”normal” arkitekt skulle stå ut med.

Fördelen med Jakobsens arbetsmetod är dock att varje verk blir unikt. Eftersom han alltid löser varje nytt problem helt självsvådigt – istället för att bygga vidare på vedertagna fakta – blir resultatet väldigt originellt och autentiskt. Metoden liknar mest ett slags forskning där han hela tiden skapar ny kunskap.

Jakobsens metod är lätt att härleda till ADHD – diagnosen innebär ju också att man är fantasifull, kreativ, orädd och egensinnig. Ett utpräglat individualistiskt perspektiv som osökt får en att tänka på Rem Koolhaas berömda maxim ”Fuck the Context”.

Jakobsens självsvåldighet skulle även kunna tolkas som ett slags inlärningsproblem – men bara om man ser världen ur ett rationellt perspektiv. I en postmodern miljö blir hans problem en tillgång. Ingen ”normal” arkitekt skulle ha skapat trallgolvet till friluftsateljén. Ett fullständigt originellt brädpassel där varje unik, handsågad planka måttpassats individuellt.

Till skillnad från de kollektivistiska modernisterna som jobbade med standardisering, identiska enheter lämpliga för effektiv serietillverkning, gör Jakobsen allt för hand. Han planerar inte i förväg utan styrs av omständigheter i stunden. Istället för att tänka ut storslagna visioner om framtiden – som lätt förvandlas till auktoritära dogmer – är han totalt närvarande i nuet. Det är svårt att tänka sig en mer autentisk arkitektur. ■

Golvet till friluftsateljén är ett fullständigt originellt brädpassel där varje handsågad planka måttpassats individuellt.

Slöjd i arkitekturen

Pär Eliaeson

Anders Jakobsens Hede institut för radikalslöjd HIR visar på en blind fläck i samhällets system. Det som Anders gör med sina hus på tomten i Hede passar inte in i samhällets mekanismer och Härjedalens kommun har svårt att behandla det med sina normala förvaltningsverktyg.

Att slöjda är enligt Anders att göra saker utan planering och föregripande design, att låta görandet styra processen. Att ta tag i saker och ting på impuls och se vad görandet leder till. Att applicera detta på storskaligare design, som arkitektur, får sina komplikationer. Arkitekturen är en form av byggande och design som regleras utanför den enskildes sfär, på grund av sin storlek och sin påverkan på samhället runtomkring. Att bygga är inte bara din egen angelägenhet, även om det sker på dina egna ägor. Visuellt och fysiskt påverkas även omgivningen.

Den springande punkten rent juridiskt som Anders hävdar är att hans fastighet ligger utanför "samlad bebyggelse", enligt de regler som gällde då byggena påbörjades. Då är kraven på samhällelig anpassning svagare och Anders slöjdande i arkitekturen skulle kunna få större spelrum. Härjedalens kommun accepterar inte det förhållandet och kräver ett bygglovsförfarande för Anders projekt. En omöjlighet för ett ständigt pågående icke planerat slöjdande i arkitektur,

Hede institut för radikalslöjd, HIR.
Från vänster: boningshuset, verkstaden,
kökshuset.

Foto: Nille Svensson

naturligtvis. Regler och anvisningar föreskriver också att antalet våningar för kompletteringsbyggnader inte får överskrida bostadsbyggnaden. Anders slöjdande i arkitektur tar sig gärna upp i höjden om det faller sig så. System och mänsklig verksamhet förstår inte varandra, saknar språk att kommunicera med.

Anders Jakobsen hotas nu av vite och att tvingas riva sina byggen. Kommunen har visat en viss förståelse för att betrakta Anders verksamhet som ett konstnärligt projekt, men då måste han ändå inkomma med en bygglovsansökan och fastställa sin design, ett Moment 22.

Ett annat talande exempel såg vi när arkitekten Viktor Marx etablerade en mindre byggnad under Liljeholmsbron i Stockholm. Avsikten var att erbjuda hemlösa skydd och sovplats i en flervåningskonstruktion av trä, ett slags tillfälligt höghus för bostadslösa. Vad som hände när Marx sociala och konstnärliga ambitioner fick fysisk gestalt i den konkreta byggnaden var att konst och byggande gick upp i varandra. Eftersom byggandet är hårt reglerat väcktes plötsligt frågor om ansvar och makt. Vem äger huset? Marken tillhörde inte Marx, utan statliga fastighetsbolaget Jernhusen. Vem är ansvarig för säkerheten i byggnaden, exempelvis vid en brand eller en fallolycka? Sådana här situationer ruskar om konstens villkor och skärper blicken. Det är ett ömsesidigt förhållande mellan konst och samhälle, där den ena eller andra inte självklart har tolkningsföreträde.

För Anders Jakobsen i Hede är situationen liknande, men ändå annorlunda. Han äger marken som husen står på och få andra vistas där. Hans provokation är visuell och estetisk, och kanske även juridisk. Härjedalens kommun borde kunna inse värdet och originaliteten i Jakobsens verk och kanske dra nytta av det för egen del. Men då måste kanske Jakobsen kompromissa något med sina fria metoder och möta samhällets mer inrutade och generella krav och synsätt. ■

Om: trafikseparering

Sara Westin

Jag vill i den här texten ta upp en aktuell stadsbyggnadsfråga som jag finner intressant. Framförallt tänkte jag berätta om varför jag tycker att den är så intressant. Det handlar om upprustningen av miljonprogramsområden som just nu pågår över hela landet, men jag kommer att utgå från exempel i Stockholm. Mer specifikt tänker jag på frågan om trafiksepareringens vara eller icke vara. När miljonprogramsförorter nu byggs om – i syfte att ”lyfta” dem och göra dem mer attraktiva – föreslås det från planeringshåll att den modernistiska trafiklösningen med separerade trafikslag delvis byggs om till integrerade bil-, buss- och fotgängarstråk, med butiker längs med trottoarerna. Exempelvis har man inom ramen för Stockholms stads stora satsning Järvalyftet föreslagit att Rinkebystråket i Rinkeby byggs om till en fem kvarter lång butiksgata. Och liknande förslag har förts fram i Husby.

Även om frågan om trafikseparering eller inte kan te sig som en teknisk fråga, en detalj i ett större sammanhang, är den fysiska organiseringen av staden en kroppslig förlängning av en tanke, en idé, om hur samhället bör organiseras. Vad är bra och vad är dåligt; hur ska vi leva och vad gör vi med varandra. Dessutom är det ofta de fysiskt-konkreta åtgärderna som politiker månar extra mycket om, för de är enkla att överblicka och de ger synbara resultat.

Jag vill också som inledning klargöra att jag ser på stadsplanering och arkitektur, dessa mänskliga aktiviteter, som politiska; trots att utövarna själva inte betraktar sin verksamhet så. De är konstnärer, de är politiker, de är byråkrater, de är ekologer. De är experter med kunskap. Och kunskap är makt. Fast kanske är politiska inte rätt ord, utan snarare bör jag säga etiska. Att formge en fysisk miljö där andra människor inklusive jag själv ska leva väcker ofrånkomliga etiska spörsmål. Planeringen är också oundviklig; planerar vi inte planerar vi också. Planeringen är maktutövande – ja. Men den är också välvillig, omhändertagande. Nog om utgångspunkterna.

Sedan några decennier tillbaka har stadsplaneringsidealet förändrats från att – grovt uttryckt – sträva bort från den täta 1800-talsstaden (som var funktionalismens ambition) till att vilja återskapa

just denna. Denna nya diskurs – som vi kan kalla stadskramande – tar sig uttryck i maximer som ”bygg staden inåt”, ”förtäta” och ”bygg stadsmässigt”. Den traditionella stenstaden – som mestadels finns innanför tullarna – anses vara den byggda struktur som skapar bäst förutsättningar för ett mångfacetterat och inkluderande stadsliv. Inspiration hämtas från en klassisk bok från 1961; *Den amerikanska storstadens liv och förfall* (Daidalos, 2004). Den är skriven av Jane Jacobs – ett namn vida känt bland stadsplaneringsintresserade. Jacobs var varken professionell planerare eller forskare, utan journalist och aktivist. Hon är en tidig representant för användar- eller gräsrotsperspektivet i stadsplanering. En del av fotfolket, som hon själv benämner det.

Boken, som beskrivs som en attack mot den moderna stadsplaneringen, fick inget vidare genomslag när den kom ut, men sedan 1990-talet har antalet citeringar av den ökat markant – något man kan läsa i den relativt nyutkomna boken *Reconsidering Jane Jacobs*, redigerad av Max Page och Timothy Mennel (American Planning Association, 2011). Jacobs är kanske mest känd för formulerandet av fyra kriterier som en stadsdel måste uppfylla för att vara – som hon säger – välfungerande. Kortfattat och ej ordagrant är dessa: 1) blandade funktioner, 2) korta kvarter och många gator med trottoarer och integrerade trafikslag 3) en blandning av gamla och nya hus, och 4) en hög koncentration

av människor och boende. Dessa idéer ligger alltså bakom den nya urbana diskurs som genomsyrar dagens svenska stadsplanering; den som talar (med betoning på talar) sig varm om blandning, integration och stadsliv, och som ser innerstaden som ideal.

På senare år har emellertid kritik växt fram mot stadskramardiskursen. Innerstadsidealet – eller metro-normativiteten som poeten Lars Mikael Raattamaa har kallat den – har nu fått ett slags mot-diskurs som tar parti för modernismens miljöer och hävdar att de är

De vill inte att gångbroarna tas bort till förmån för nya shoppinggator eller att området renoveras till toppskick så att många som bor där av ekonomiska skäl tvingas lämna sina hem.

trivsamma och inte alls behöver göras om till att passa något slags innerstadsform. Per Wirténs bok *Där jag kommer från. Kriget mot förorten* (Albert Bonniers Förlag, 2010) är ett exempel. Mer aktuell ändå är Johanna Langhorst bok *Förortshat* (Ordfront, 2013), som av Anneli Jordahl i *Tidningen Vi* har beskrivits som ”ett flammande försvar för livet och invånarna i storstädernas ytterområden.” Från forskningshåll har kulturgeografen Moa Tunström i sin avhandling *På spaning efter den goda staden. Om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion* (Örebro universitet, 2009) kritiserat innerstadsidealet. Tunström menar att det låser fast betydelsen av ordet stad, och att det verkar exkluderande, snarare än inkluderande. Det intressanta med den här debatten är dock att båda läger – om jag ska uttrycka mig så – förespråkar liknande mål; mångfald och en mänsklig,

Trondheimsgatan

Samtliga foton: Pär Elleaeson

inkluderande stad, samtidigt som uppfattningarna om hur detta mål ska nås går isär.

Kritiken mot stadskramardiskursen kommer inte bara från författare och forskare, utan även från boende i de områden som står inför en upprustning. Förra våren, exempelvis, kunde man i *Dagens Nyheter* läsa två debattartiklar skrivna av boende i miljonprogramsområden som tröttnat på att politikerna inte lyssnar. De vill inte att gångbroarna tas bort till förmån för nya shoppinggator eller att området renoveras till toppskick så att många som bor där av ekonomiska skäl tvingas lämna sina hem.

Men vad betyder det? Hur ska protesterna mot de nya butiksgatorna och shoppingstråken tolkas? Betyder det att människorna som bor i dessa miljonprogramsområden är konsumtionsfientliga när de säger nej till butiksgator? För en innerstadsbo kan motståndet tyckas oförståeligt: vem vill inte flanera på en gata full med butiker, där man kan njuta av shopping, mat och dryck? Men för att besvara frågan huruvida protesterna är ett uttryck för någon slags konsumtionsfientlighet, måste vi först definiera vad det är för typ av konsumtion vi talar om. I *Vision Järva 2030* (Stockholm stad, 2009) heter det att ”Järvafältet ska vara en motor för tillväxt i hela Stockholm”. Området ska ”göras attraktivt”. Ett av medlen för att uppnå detta är som sagt att bygga bort gångbroar och skapa förutsättningar för etablerandet av butiker och restauranger. För utan konsumtion – ingen tillväxt. Men samtidigt som de boende protesterar mot shoppingstråken och mot lyxrenoveringar, efterlyser man en annan typ av konsumtion: konsumtion av service- och samhällstjänster. I Husby har följande funktioner flyttat: postkontoret, skolan, banken och folktandvården. I Tensta är det Försäkringskassan och Skatteverket och i Rinkeby lades förvaltningshuset ned och där finns knappt längre en bankomat (endast en inne i gallerian).

Järvalyftet är – som många av dagens projekt – inspirerat av den nya stadskramardiskursen: ”den täta blandstaden” är sinnebilden för en positiv stadsutveckling. Protesterna aktualiserar dock tydligt behovet av en översyn av vad som utgör en socialt och kulturellt hållbar utveckling – inte minst med avseende på demokratifrågan. En tanke är: Kanske är invånarna inte så mycket emot kvartersstaden i sig, som fysisk-rumslig företeelse, som vad denna ”fylls med”? Förenklat kan man säga att medan det bakom ombyggnadsförslagen ligger en vilja att stimulera den privata konsumtionen (shopping och individuella livsstilsval), tycks de boende primärt efterlysa bättre möjligheter till en kollektiv konsumtion (samhälls- och servicefunktioner). Kännetecknande för innerstaden är nämligen möjligheterna till båda

Centrum

dess typer av konsumtion. En annan tänkbar variant av nyss nämnda fråga är: Kanske är invånarna inte så mycket emot kvartersstaden i sig, som de (skendemokratiska) sätt på vilka förslagen implementeras? Stöd för denna förklaring finns i rapporten ”...men vart ska ni *då* ta vägen? Ombyggnation ur hyresgästernas perspektiv” som undertecknad skrev på uppdrag av Hyresgästföreningen 2011, med Irene Molina som projektledare.

Konflikten på Järva aktualiserar ett etiskt dilemma. Politikerna utgår från vad de anser vara en god, hållbar stadsutveckling, samtidigt som protesterna visar att verkligheten pekar åt ett annat håll. Istället för att ”öka tryggheten” har Järvalyftet många gånger paradoxalt nog inneburit en ökad otrygghet; vad kommer att hända med området; med mitt hem; med mig. Inspirerad av filosofen Slavoj Žižek har forskarna Michael Gunder och Jean Hillier, i deras bok *Planning in Ten Words or Less. A Lacanian Entanglement with Spatial Planning* (Ashgate, 2009) beskrivit dilemmat så här: ”Can a point be reached when the ‘good’ of su-

stainability begins to verge on the point of ‘evil’ in its draconian and fanatical implementation?” Kortfattat är det en fråga om huruvida målet helgar medlen.

Annorlunda uttryckt: planerarna har en idé om vad som utgör en välfungerande stad. Fysiskt-rumsligt

Kanske är invånarna inte så mycket emot kvartersstaden i sig, som de (skendemokratiska) sätt på vilka förslagen implementeras?

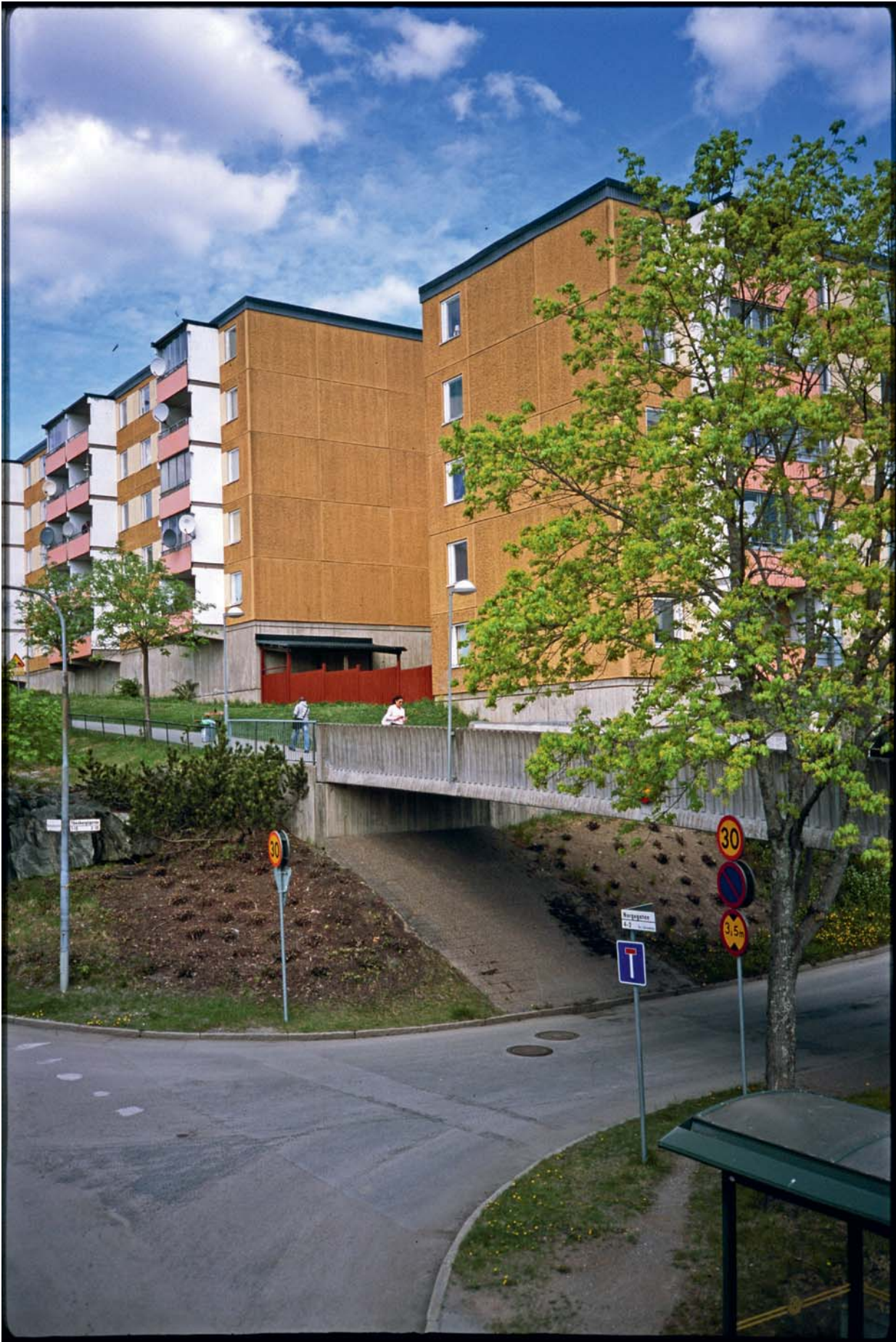
består en sådan av ett system med trafikintegrerade gator med butiker och verksamheter längs med trottoarerna – en typ av stadsmiljö som sammanfaller med hur innerstaden är organiserad. Det var också denna

Norgegatan

typ av miljö som Jane Jacobs skrev sitt brandtal om för drygt femtio år sedan – med Greenwich Village i New York som utgångspunkt. Hon skrev det inför hotet från en teknokratisk uppifrån-planering som leddes av experter som inte förstod sig på dynamiken i de områden de byggde om. Idag, dryga femtio år senare, är rollerna paradoxalt nog omkastade – åtminstone till viss del. Idag är det experterna som förespråkar hennes idéer och vill se dem implementerade i vad som tycks vara alla instanser. Målet byts ut, välviljan består.

Även om Jacobs kritik var en kritik mot modernismens stadsbyggnadsideal, gör man ett misstag om man glömmer att hennes kritik också – eller kanske framförallt – var en kritik mot ett oreflekterat och dogmatiskt expertperspektiv rent generellt. Idag är hennes idéer inte längre radikala – tvärtom har de blivit mainstream och reproduceras i skrifter från statliga Boverket och så vidare. Som universitetslektor vet jag att det finns få saker som studenter i urbangeografi har så lätt att ta till sig som Jacobs fyra villkor för en levande stad. Betydligt färre är de som reflekterar över vad Jacobs säger på ett djupare plan, och över den tid som passerat sedan boken gavs ut. Här tänker jag främst på det faktum att de områden som man idag söker göra om inte längre är någon modernistisk pappersprodukt som det är relativt riskfritt att kritisera. Tvärtom är de hem för ett stort antal människor mer än en generation tillbaka – av vilka många har

Tönsbergsgatan

de här områdena som sin uppväxtmiljö. I gångbroarnas betong ligger minnen begravda; de stora öppna gårdarna – och grusplanen – genljuder i människans innersta. Kanske är det svårt att fånga det bättre än med artisten Tomas Andersson Wijs textrad, i en låt om sin uppväxt i en Stockholmsk söderförort: ”jag har en hel värld inom mig”.

Men, innan jag avslutar: Vad är det egentligen jag vill ha sagt med den här texten? Att stadsplanerare alltid bör lägga sig för protester? Ett ja-svar på denna fråga vore detsamma som att plädera för en allmän acceptans för det så kallade NIMBY-fenomenet (Not In My Back Yard), det vill säga reaktionen från stadsinvånare att säga nej så fort det kommer förslag att bygga eller förändra något i närheten av deras bostad. Fenomenet förekommer ofta i områden där välbärgade bor och kritiserar då ofta för att vara ett uttryck för de redan privilegierades makt på det allmännas bekostnad. Men principiellt sett är NIMBY-fenomenet problematiskt vart än det kommer från. Om man med samhällsplanering menar det som ordet signalerar: *samhällsplanering*; planering för samhällets – inte individens – bästa.

Planeringsforskaren Thomas Campanella har (i tidigare nämnda *Reconsidering Jane Jacobs*) pekat på en vanlig men icke önskvärd konsekvens av Jacobs stora inflytande på den amerikanska stadsplaneringsdiskussionen. - berättar han. Detta tar sig uttryck i form av en resignation inför gräsrotsrörelsers protester. Protester mot planeringsprojekt är många gånger värda att ta på allvar, hävdar Campanella, men situationen har gått över styr; av rädsla för att vara elitistisk har planeringen blivit populistisk. Detta undergräver planeringen som profession, konstaterar han.

En sista, relaterad, fråga som också är relevant att ställa är: Finns det poänger med att (vetenskapligt) definiera vad en stad är? Det vill säga precisera att en stad traditionellt – och kanske därmed essentiellt – är lika med såsom den ser ut i de gamla stadskärnorna. Eller är alla definitionsförsök (bara) politiska inlägg i debatten?

Vetenskap handlar konventionellt och kortfattat om att definiera, att precisera betydelser. När vetenskapen om staden möter den offentliga stadsbyggnadsdebatten får dess begrepp och betydelser ett politiskt innehåll. Samtidigt är det en självklarhet att politiska beslut och stadsplaneringsåtgärder bygger på – eller bör bygga på – beprövad kunskap; det är själva definitionen av ordet profession. Hur hantera denna balansgång? Går det överhuvudtaget att dra en gräns mellan *är* och *bör*, det vill säga mellan deskriptiva och normativa utsagor? Ta exempelvis den forsk-

ningstradition som förknippas med namnet *space syntax* – en tradition som växt fram ur en kritik av normativa utsagor om hur en stad bör fungera. För en tid sedan efterlyste Lars Marcus, som är en del av denna tradition, en analytisk precisering av begreppet stad, efter att ha noterat hur godtyckligt ordet används i samtida svensk stadsbyggnadsdebatt. Under den talande titeln ”Stad – kärt namn med många barn” (*Nordisk arkitekturforskning* 11 (3), 1998) utvecklar han dessa tankar och budskapet kan ses som en motpol till slutsatsen i Moa Tunströms avhandling; att begreppet stad kontinuerligt bör fyllas med nya betydelser. Med detta sagt, vill jag tillägga att detta är min kategorisering; nyss nämnda texter går inte i uttrycklig polemik med varandra och Tunströms text utkom elva år senare än Marcus. Jag tar upp dem eftersom de exemplifierar två olika sätt att angripa den samtida stadsbyggnadsdebatten: medan den förstnämnda står närmare det konventionellt vetenskapliga, befinner sig den sistnämnda närmare det politiska. Samtidigt går det inte att helt skilja dessa sfärer åt; ingen av dem kommer undan etikfrågan.

Sammantaget är det en rad frågor som väcks av den till synes lilla och tekniska frågan om trafiksepareringens vara eller icke vara. ■

Referenser

Al-khamisi, R. & Basar, G. (2012) Järvas medborgare måste få påverka. *Dagens Nyheter* 31 mars.
Gunder, M. & Hillier, J. (2009) *Planning in Ten Words or Less. A Lacanian Entanglement with Spatial Planning* London: Ashgate.
Jacobs, J. (2004) *Den amerikanska storstadens liv och förfall* Göteborg: Daidalos.
Langhorst, J. (2013) *Förortshat* Stockholm: Ordfront
Marcus, L. (1998) ”Stad – kärt namn med många barn” *Nordisk arkitekturforskning* 11 (3)
Page, M. & Mennel, T. (red.) (2011) *Reconsidering Jane Jacobs* Chicago: American Planning Association.
Tunström, M. (2009) *På spaning efter den goda staden. Om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion* Doktorsavhandling, Örebro: Örebro Studies in Human Geography 4.
Westin, S. (2011) ”...men vart ska ni då ta vägen? Ombyggnation ur hyresgästernas perspektiv” Arbetsrapport, Institutet för bostads- och urbanforskning, Uppsala universitet; 57.
Wirtén, P. (2010) *Där jag kommer från. Kriget mot förorten* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
Wirtén, P., Raattamaa, L.M., Wiese, M. Langhorst, J. & Castro, M. (2012) Husbys invånare ignoreras när området ska förtätas. *Dagens Nyheter* 16 mars.
Vision Järva 2030 (2009) Stockholm stad.

Kommentar: Husby

Pär Eliaeson

Under maj månad 2013 blev Husby återigen ett begrepp och en skådeplats för den aktuella samhällsutvecklingen. Under vintern och våren 2012 tydliggjordes skillnaderna mellan Stockholms stads ambitioner med ”Järvalyftet” och husbybornas uppfattningar om vad Husby behöver. Staden ville bygga bort trafiksepareringen och skapa en traditionell stadsgata genom Husby, för att öka ”stadsmässigheten” och ”attraktiviteten”, två av samtidens mest använda värdeord i stadsutvecklingen. Husbyborna tyckte att annat borde prioriteras och uppskattade dessutom trafiksepareringen i sig. Teori och praktik möttes på ett talande och symboliskt vis. Debatten blev upplysande.

I början av 2013 stod det klart att Stockholms stad skrinlagt planerna på ombyggnad av Husbys infrastruktur.

–Vi ser ingen anledning att gå vidare med planerna efter det motstånd vi mött, sa ytterstadsborgarrådet Joakim Larsson i en intervju med *Mitt-i-Kista*.

Efter en dödsskjutning på Oslogatan i Husby i samband med ett polisingripande i början av maj blossade en kort tid efter oroligheter upp nattetid. Mindre grupper av ungdomar härjade runt i Husby och idkade skadegörelse och satte bilar i brand. När polis och räddningstjänst var på plats attackerades dessa. De mest dramatiserade berättelserna talade den här gången om ”Husbykravallerna”. Oroligheterna spred sig efter några dagar till andra förorter runt om i stockholmsområdet.

Massmediapådraget blev plötsligt på högtryck i Husby, alla var där. Ansvariga politiker vaknade upp och det var omöjligt

att säga att man inte varit i Husby senaste veckan, eller åtminstone planerade att åka dit. Förklaringsmodellerna var ett flertal. De blå laget i politiken pekade mest på de enskilda ”kriminella” och de röda kom med strukturella förklaringar, inte helt utan dagsaktuella förutsägbara oppositionspoänger invända. Nyurbanisterna var lika tendentiösa, opportunistiska och populistiska som vanligt och härledde på sitt sedvanligt smått autistiska sätt att oroligheterna berodde på att områdena var trafikplanerade enligt SCAFT. Cirkusen gick vidare med rapporter om att kvällspressen betalat ungdomar att bränna bilar för att få bra bilder och artiklar.

Nya röster i nyhetsjournalistiken som lokalt förankrade tidningen Norra sidan tog plats och satte en något annorlunda ton även i de bredaste medierna. Husby i maj 2013 kändes lite som början på en vändning i förortsdemagogin. Etablerade medier återfanns lite närmare den lägstanivå som borde vara självklar för all samhällsjournalistik, helt oavsett status och klass på föremålet för bevakningen. Man får vara nöjd för det lilla.

Men efter några dagar av nyhetsrapportering och pliktskyldig samhällsdebatt låg fokus för sensationsmakeriet någon annanstans och Husby klingade långsamt ut i den normala medieskuggan. Så skapas och underhålls en mediabild och en samtidsmyt i förortslandskapet. Att läggas till de redan etablerade och överlagrade till den evigt transformerande berättelsen om stadens lågstatusplatser.

Samtidigt pågår livet som vanligt. Trots alla dramatiserade massmediautsagor var inte Husby ett konstant brinnande inferno med allorstädes närvarande krigszonsrekvisita. Vardagen slukar snabbt upp de extrema händelserna och majoritetens strävanden slätar ut de enstaka asociala elementens härjningar. En plats så stor och mångfacetterad som Husby tål mycket skit, i verkligheten. Även om den förenklade och snabbt konkluderade föreställningen som omvärlden tuggat i sig och snabbt rapat upp är en annan.

Den positiva effekt som dröjer kvar i Husby efter upproret mot trafiksepareringssabotaget 2012 och upploppen 2013 är att en rörelse för Husby är etablerad och en gemenskap stärkts. Tillsammans med de överväldigande skönhetsvärden och den grundmurade arkitektoniska kvalitet som ÅR Husby växer framtidstron och hoppfullheten. En plats så rik på arkitektur, historia och gemensamma mänskliga erfarenheter står högt över samhällets mer kortsiktiga, enfaldiga och ytliga skeenden. ■

Foto: Pär Eliaeson

Matsalen.
Foto: Venturi Scott Brown Collection,
The Architectural Archives, University of
Pennsylvania

Linceowitz House

Dennis Dahlqvist

The Linceowitz House i Hudson, två timmar utanför New York City, är verkligen en sublim final på Robert Venturis långa och inflytelserika karriär. En hämningslös sammanfattning som innehåller alla viktiga ingredienser i arkitektens banbrytande teorier vilka blev startskottet för den postmoderna arkitekturen.

The Linceowitz House lyckas nämligen med konststycket att vara både den typ av motsägelsefull ”both-and” hybrid som Venturi förespråkar i *Complexity and Contradiction in Architecture* (1966) och *Decorated Shed*, ett slags superkommunikativ billboardbyggnad som arkitekten lanserar i *Learning from Las Vegas* (1972).

Men alla bitarna till det här mästerverket föll inte på plats av sig själv. De första skisserna på tillbyggnaden till det traditionella trähuset i bästa New Englandstil blev en besvikelse för uppdragsgivarna. När Cary Leibowitz och

Simon Lince äntligen vågade fråga Venturi varför han bara ritat en stor glaslåda så svarade arkitekten: Men grabbar ni vet väl att jag egentligen är modernist.

Trots att Venturi nyligen hade fyllt 80 så var det uppenbarligen inget fel på skämtlynnnet. Och strax därefter presenterade arkitekten en omarbetad skiss där en hyperdekorativ fasad/skylt, i orientalisk stil, som täcker hela utbyggnaden ritats in. På baksidan hade han även adderat en gigantisk namnskylt: LINCOWITZ – så att alla kan se vem som bor i huset.

Venturis kritik av den modernistiska arkitekturen kan sammanfattas med hans berömda motto: Less is a Bore som refererade till Ludvig Mies van der Rohes dito: Less is More. Venturis genidrag var med andra ord att han började prata om arkitektur som kommunikation istället för funktion.

Förebilden var Las Vegas figu-

rativa arkitektur – inspirerad av den nya dynamiska, populärkultur som växt fram på 60-talet. Casinona var inte ”tråkiga” utan kommunicerade mycket väl med gemene man. Till skillnad från exempelvis van der Rohes monument Seagram Building i New York – en sorts abstrakt modernism som vanligt folk tyckte var både obegriplig och auktoritär.

Men när Venturi skojade med paret Linceowitz så fanns det som så ofta ett korn av sanning i skämtet. Den stora namnskylten på baksidan är nämligen satt i Franklin Gothic – ett utpräglad, funktionalistiskt typsnitt som alltid varit arkitektens favorit. Franklin var nämligen det vanligaste typsnittet på amerikanska billboards när Venturi växte upp.

Just billboards ligger Venturi mycket varmt om hjärtat. Hans legendariska decorated shed är de facto en intetsägande låda dekorerad med en stor reklamskylt. Som exempelvis BASCO showroom (1979) vilket består av en enkel, rektangulär byggnad dekorerad med åtta meter höga bokstäver. Precis lika omöjligt att missa som The Linceowitz House.

Venturis genidrag var med andra ord att han började prata om arkitektur som kommunikation istället för funktion.

Det viktiga med decorated shed är just att man dekorerar byggnaderna – inte ritar dekorativa byggnader. Det är därför Venturis första förslag på tillbyggnad till Linceowitz’s hus var tämligen intetsägande. Den speglar sig visserligen i (kommunicerar med) det gamla huset – en liknande typ av träfasad, ett snarlikt tak och motsvarande, spröjsade fönster. Men man kan verkligen förstå att uppdragsgivarna hade väntat sig någonting mer spektakulärt.

Till slut så fick paret dock så de teg. Skylten som

BASCO showroom, 1979.
Foto: Venturi Scott Brown Collection,
The Architectural Archives, University of
Pennsylvania

Framsidas fasad/skylt i orientalisk stil av
Robert Venturi, 2009.

Venturi Scott Brown Collection, The
Architectural Archives, University of
Pennsylvania

numer täcker framsidan på utbyggnaden är verkligen hyper-ornamental. Inspirerad av ett slags kinesisk pagodarkitektur som verkligen skulle få Adolf Loos (*Ornament and Crime*, 1908) att rotera i sin grav. Idémässigt ligger skylten dock nära ett förslag som Venturi gjorde till Scranton i Pennsylvania redan 1976.

För att liva upp Miller Building i Scranton så föreslog arkitekten ett slags ”muralmålning”. Närmare bestämt en lång rad gigantiska skyltar i emaljerad plåt som monterats en bit ut från fasaden. Skyltarna föreställde arkitektoniska mästerverk från hela världen – bland andra Dogepalatset, Det lutande tornet i Pisa, Taj Mahal, Notre Dame och Parthenon.

The Linceowitz House kommer med största säkerhet att bli Venturis sista uppdrag. Förra året gick han nämligen i pension. Men istället för att, som en normal pensionär, resa världen runt och kolla in alla berömda byggnader han inte hunnit se: Dogepalatset, Lutande tornet i Pisa, Taj Mahal, Notre Dame och Parthenon – så envisas han med att komma till kontoret varje dag. Less is a bore. ■

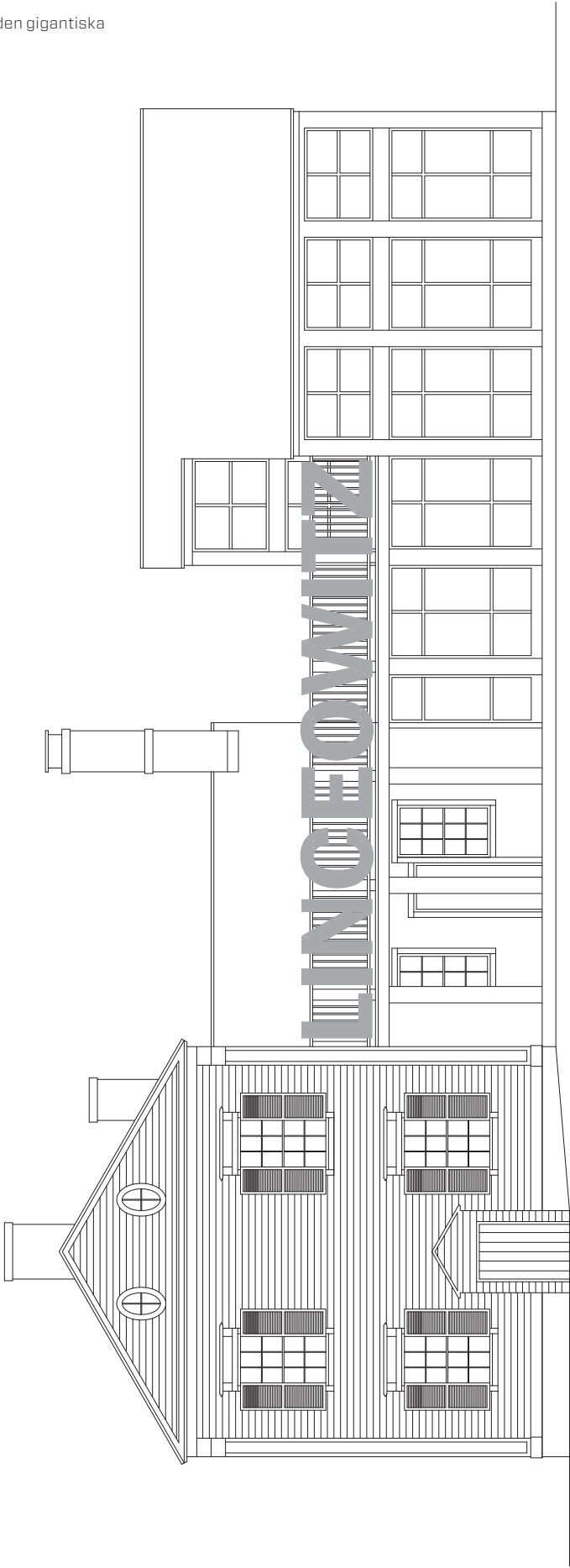

Foto: Venturi Scott Brown Collection, The Architectural Archives, University of Pennsylvania

Robert Venturis tydliga och funktionella signatur på Linceowitz House förnekar sig inte.

Baksidan med den gigantiska namnskylten.

Visions

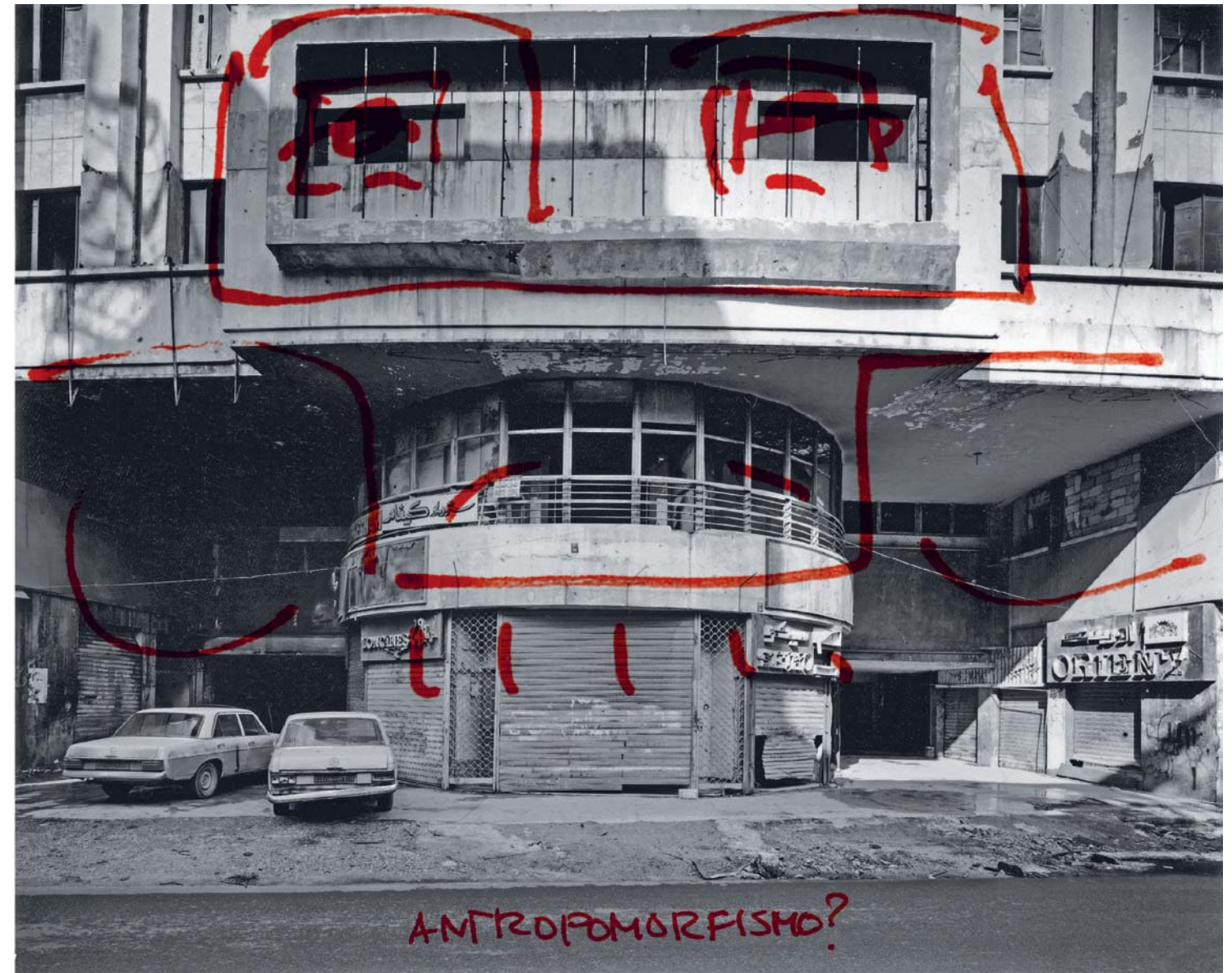
About slowness and other stories

Text: Giulia Milza
Photo: Gabriele Basilico

Gabriele Basilico
(Milan, 12 August 1944–Milan, 13 February 2013)

Before dedicating myself to the urban landscape I was interested in photojournalism. I had points of reference: the works of Bill Brandt or that of Eugene Smith. But over time, space occupied all my attention, slowly replacing events and people, and I accepted it and allowed it to be my focus. The photographic culture that my generation referenced was full of myth, of widespread commonly held views, such as Cartier-Bresson's 'decisive moment'. To slow down vision was for me a small revelation in the way of seeing and even a return to the past, to when photographers, from technical necessity, used slow film and large cameras with tripods. They could represent the world only in a static manner. But this 'slowness of the look', attuned to the photography of places, became for me a lot more: it is an existential and 'philosophical' attitude through which to try to find a possible 'sense' in the external world.

Appunti di un viaggio 1969–2006, Gabriele Basilico

Photographs from *Leggere le fotografie* by
Gabriele Basilico, 2012, courtesy of Rizzoli.

BOULOGNE 1984 IMMAGINE ONIRICA DI UN PAESAGGIO
POST NUCLEARE. BAGNANTI CORAGGIOSI INDIFFE-
RENTI ALLA BASSA TEMPERATURA DELL'ACQUA
PRATICANO IL SURF CON RITUALITA' SPORTIVA

L'ORIZZONTE DEL PAESAGGIO NATURALE COINCIDE CON
L'INDUSTRIA DISMESSA

Boulogne 1984. Dreamlike image of a post nuclear landscape. Brave bathers, indifferent to the low temperature of the water, surf with ritual spontaneity. The natural landscape's horizon coincides with the disused factory.

A chasm separates passive perception from conscious vision. The Society of the Spectacle, responsible for the fast transformation of the urban context into an extensive and invasive showcase, pushes people to a synthetic reading of the city fabrics, based on the iconic power of urban formal elements. With his work, Gabriele Basilico, the most famous Italian photographer who recently passed away, stands against such a condensed and sketchy vision of the contemporary metropolis. Bitter enemy of the transience of time, the author wanted to express its intensity, facing with his balanced and well pondered shots the bulimia of images and visual stimuli caused by the digital revolution.

Urban environments represented the first instinctive subject of his work, not only as a logical consequence of the university studies at the Faculty of Architecture in Milan, but also because of a personal inclination of the author to establish a visceral relationship with the landscape.

Contemporary cities are intricate networks of social interactions, therefore space is not a dimension that can be passively elaborated. To completely understand the exterior world and deal with its complexity it is necessary to interact with it. Space has to be explored, lived and experienced. "Pictures have to be taken using feet", the photographer used to say. He loved slowing down the look before setting up the camera tripod, measuring space at slow pace and patiently waiting for the camera to *digest* the picture.

With his rational shots, Gabriele Basilico has brought the attention back to what the eyes, because of distraction, had stopped to perceive.

Taking pictures means contemplating, musing, capturing. It's an intellectual effort which takes time and it's exactly the

LA PRESENZA DELLA STRADA, ASSE DI SCORRIMENTO, E COLLEGAMENTO DEI POLI URBANI INDIVIDUATI, E' FONDAMENTALE. NELLE ZONE AD ALTA DENSITA', E DI RECENTE TRASFORMAZIONE LO SCENARIO URBANO ASSUME UN VALORE DI SCONCERTANTE TEATRALITA'.

The presence of the street, expressway connecting the detected urban poles, is fundamental. In areas of high density and new transformation, the urban setting has a value of bewildering theatricality.

Gabriele Basilico Milano ritratti di fabbriche

Gabriele Basilico. Milan. Portraits of factories.

time frame which precedes a shot to make photography go beyond the limit of two-dimensionality.

In his latest book edited by Rizzoli *Leggere le fotografie. In dodici lezioni*, Gabriele Basilico gave a key of interpretation of his photographic production. His hyper-analytical look rigorously scanned urban landscapes without omitting any detail. In his pictures, empty space gets volume and even shadows are eloquent: when a threatening black shadow covers part of a building illuminated by the sun, it suggests the presence of another structure, not visible in the picture framing but still as much perceptible and concrete as the others. The sunlight, the shadows, the backlight are only a few tricks the photographer used to portray a 360° reality, including what was behind the camera.

Gabriele Basilico's pictures don't discriminate: his cities are facts and therefore deserve to be told, no matters how beautiful or squalid they are. Space it is not meant to be judged, but deeply understood and only then accurately portrayed.

This attitude is evident from his first work *Milano, ritratti di fabbriche 1978–80*, presented in 1983 at the Padiglione d'Arte Contemporanea in Milan in which ordinary factories proudly stand out against the sky like unusual monuments of the post – industrial civilization. Thanks to the photographer's shots, Ordinary and Extraordinary coherently coexist, letting the most desolated urban landscapes of Milan outskirts be saved from common indifference and acquire aesthetic dignity.

The “democratic” approach of Gabriele Basilico reveals his deep respect for the world around him and it is the leitmotif of his book *Palermo andata e ritorno* (Edizioni di Passaggio), in which urban settings filled with mediocrity are elevated by the photographer's sensitivity.

Neutral, net and controlled: that's how urban photography should be according to the author, who cancels out his point of view in order to leave the scene to the objective reality.

Gabriele Basilico devoted himself to portray the contemporary landscape's transformation, and was so often compared to Giovanni Battista Piranesi, that in the last years of his career he was asked to retrace with his camera the places selected by the famous Venetian engraver for “Vedute di Roma” and “Différentes vues de Pesto”, in order to find correspondences, analogies and discrepancies. What ideally connect the two authors is having given life to a documentary patrimony of urban identity that hardens itself in the collective memory, going beyond a simple testimony. As Piranesi had consecrated “The Eternal City”, influencing the collective unconscious of his age, the eyes of Gabriele

Space it is not meant to be judged, but deeply understood and only then accurately portrayed.

Basilico have become the eyes of the contemporary man in front of the endless complexity of urban phenomenon, observing, recording and describing hundreds of cities all over the world.

Nevertheless, the anonymous architecture and the apparently insignificant landscapes portrayed by Gabriele Basilico have gradually gained autonomy from their original documentary purpose, witnessing urban culture and social issues of our time and therefore undertaking the role of remarkable artworks on their own.

Through photography, the Italian author works on and with what is visible to build new visions and evoke new meanings. ■

Klassiker: Stockholms stadsbibliotek

Foto: Joakim Kröger

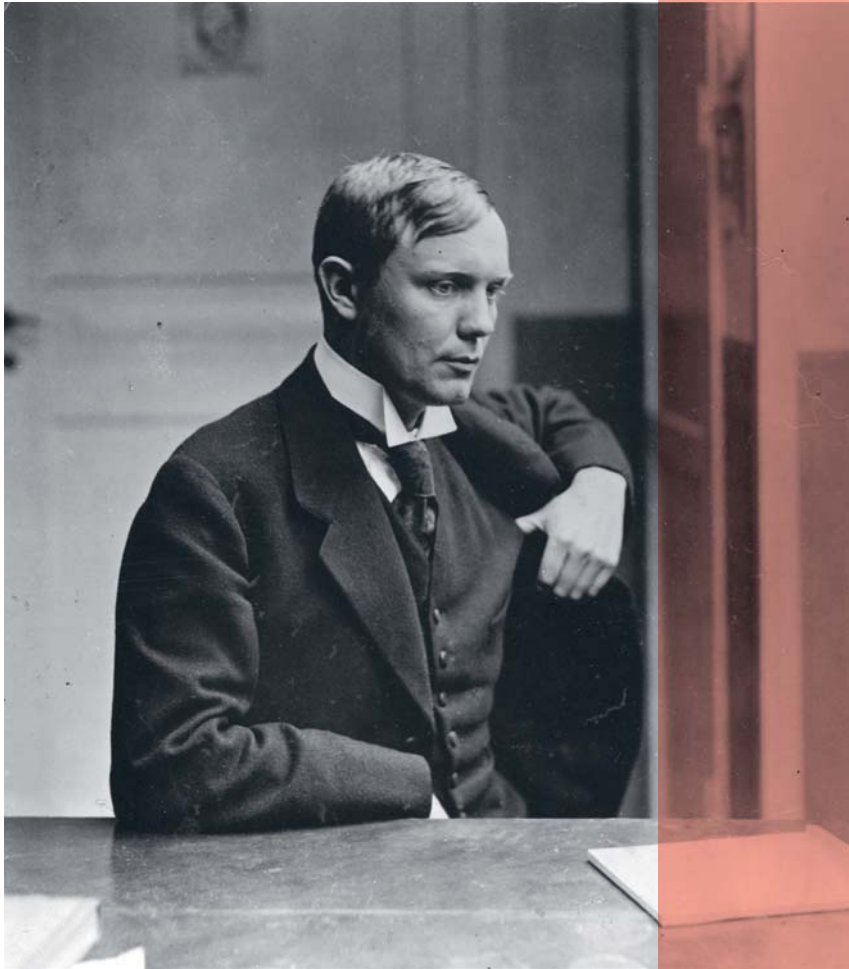
Vi inleder här en serie artiklar med fotografin i centrum. Fotografiska tolkningar av arkitektur med ett progressivt syfte. Arkitekturfotografin är mer än en förment objektiv återspeglning av arkitekturen.

Den svenska arkitekturkanon är liten och hårt kramad. Som med annan arkitektur bildas våra uppfattningar om den till stor del genom klassiska fotografier och officiella beskrivningar. De besök vi gör på platsen tjänar oftast till att bekräfta våra förutfattade föreställningar. Vi fotograferar själva på samma sätt som våra fotografiska skönmålade föregångare. Den arkitektoniska referensen perverteras i en alltmer internrefererande inåtgående spiriral. Vi startar här ett sökande efter en kritisk arkitekturfotografis olika former.

Stockholms stadsbibliotek är en ikonisk arkitektur tillkommen i en brytningstid. Som en hybrid mellan klassicistisk och modern arkitektur har den även det postmoderna i sig. Tillkommen under en lång period av tid bär den med sig prövningar och överlagringar som ger komplexitet och motsägelsefullhet. Denna arkitektur har mycket att berätta, en berättelse som inte är konstant över tid.

Arkitekt Gunnar Asplund påbörjade arbetet med Stockholms stadsbibliotek 1918 och 1928 stod hela anläggningen färdig. Asplund närmade sig toppen på sin karriär med Stockholmsutställningen som kulmen några år senare. Stadsbiblioteket är en av få byggnader i Sverige med en stark position även i internationell arkitekturkanon.

Byggnaden kan idag inte fylla sin plats som huvudbibliotek för Stockholms stad i en tid av stark förändring för bibliotek i allmänhet. I en arkitekttävling från 2007 fördes ett vinnande förslag fram som genomfört starkt hade förändrat stadsbiblioteksbyggnadens kontext och ställning. Detta förslag lades följande år ned och sedan dess är både byggnadens och stadsbiblioteksverksamhetens framtid oviss. ■

Gunnar Asplund.
Foto: Oscar Enqvist, Arkitekturmuseet

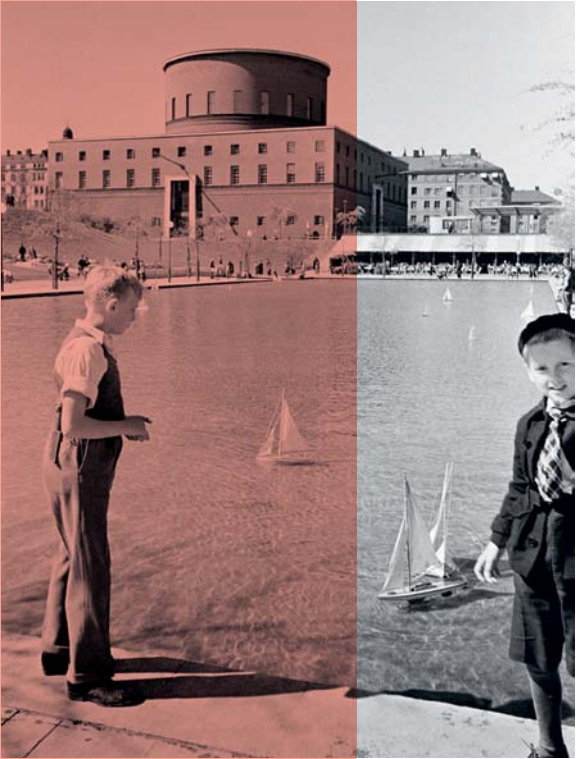
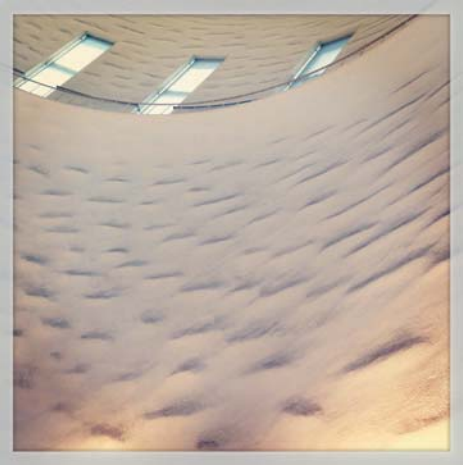
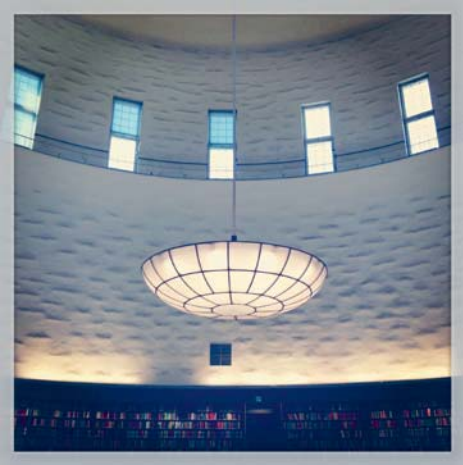
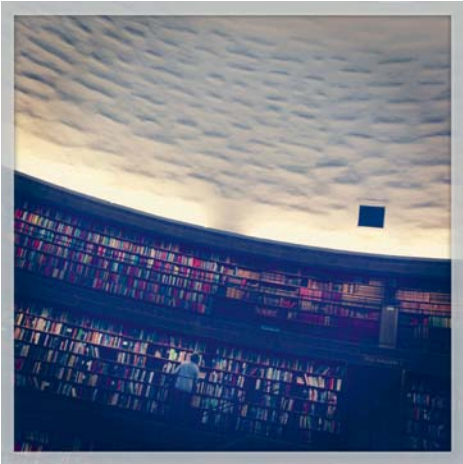
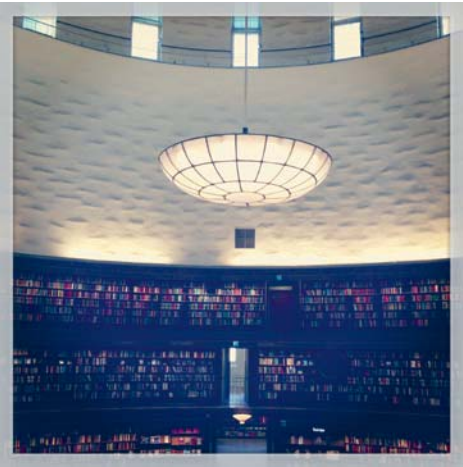

Foto: Gunnar Lundh, Nordiska museet

Posthuset 2.0

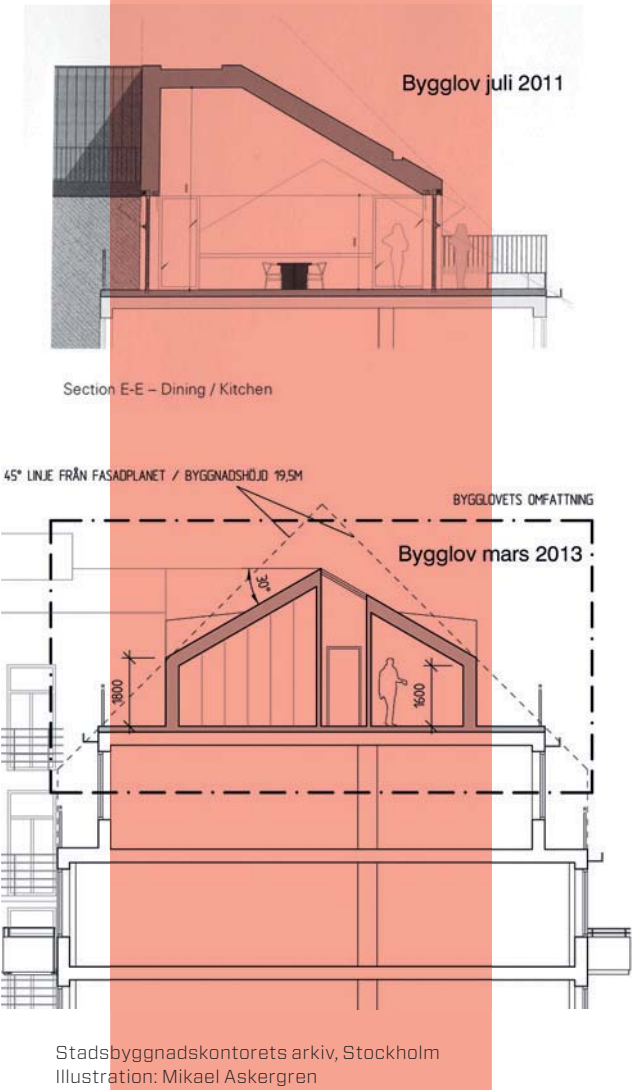
Mikael Askergrén

Förslaget att bygga om och bygga på det f.d. Posthuset vid Nybrogatan i Stockholm har blivit något av en följetong i tidskriften KRITIK, alltsedan projektpresentationen i KRITIK nummer 15.¹ Sedan dess har bygglovets från juli 2011 överklagats till länsstyrelsen i Stockholms län², och länsstyrelsen i december 2012 med omedelbar verkan upphävt byggherrens bygglov. Byggherren överklagade i sin tur genast länsstyrelsens beslut till Mark- och miljöödomstolen.³

Men byggherren har av allt att döma beslutat att inte invänta Mark- och miljöödomstolens dom utan istället lämnat in en helt ny bygglovsansökan. I skrivande stund (maj 2013) vet vi att:

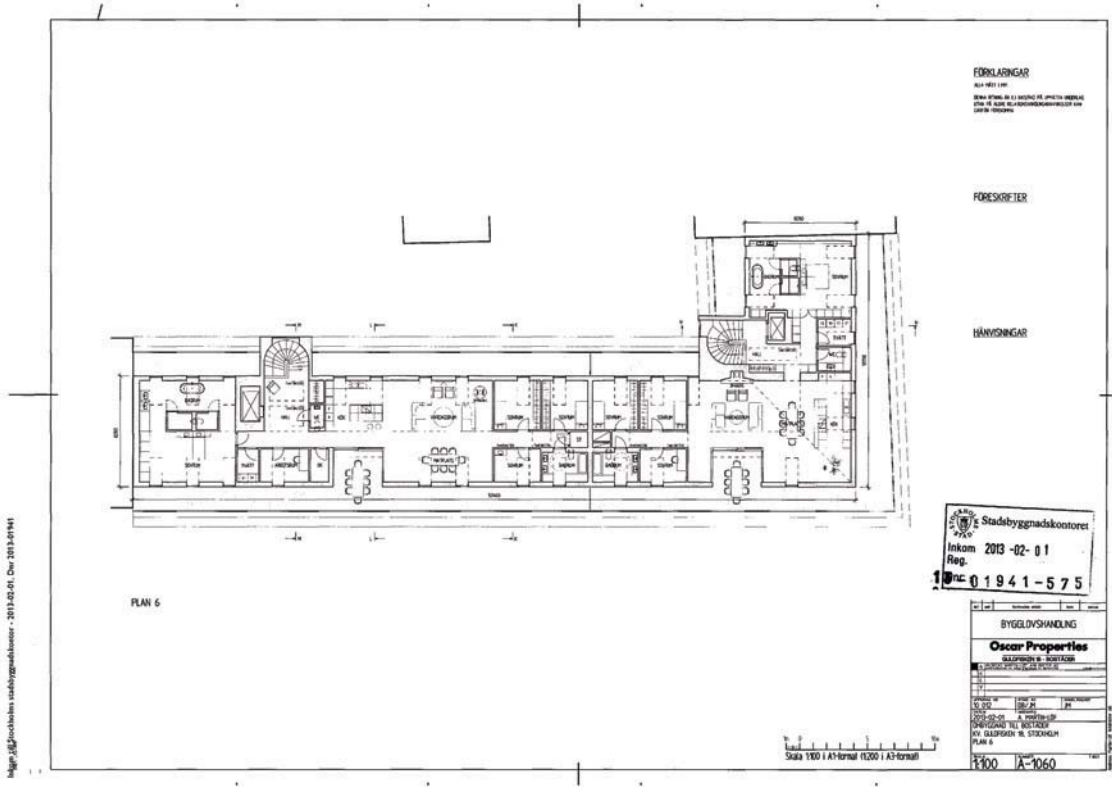
1. *en ny reviderat bygglovsansökan för posthusets takvåning lämnades in i februari 2013.*
2. *stadsbyggnadsnämnden beviljade detta reviderade bygglov redan i mars 2013, också denna gång som ”planenligt”, det vill säga utan någon ändring i detaljplanen, utan plan-process.*
3. *en av de fastighetsägare i grannskapet som efter stadsbyggnadsnämndens beslut underrättats om det nya bygglovets har redan överklagat också detta nya bygglov till länsstyrelsen i Stockholms län.*

Byggherren och Stockholms stadsbyggnadskontor har i sin nya ansökan tagit länsstyrelsens kritik ad notam. I det nya bygglovets har den kritiserade vertikalsektionen förändrats helt. I det nya

Stadsbyggnadskontorets arkiv, Stockholm
Illustration: Mikael Askergrén

¹ Jämför av Peter Hallén: *John Pawson i Stockholms taklandskap*, tidskriften Kritik nummer 15, december 2011.
² Jämför av Mikael Askergrén: *Matris för svensk arkitektur*, tidskriften Kritik nummer 18, november 2012.
³ Jämför av Mikael Askergrén: *Stenstadsekologi*, tidskriften Kritik nummer 19, februari 2013.

Stadsbyggnadskontorets arkiv, Stockholm

bygglovets har man till skillnad från förra gången beräknat byggnadshöjd och takfall mot gård precis som byggnadshöjd och takfall beräknats mot gata, det vill säga: vertikalsektionen är denna gång helt symmetrisk.

Eftersom det nya bygglovets byggnadsvolym är avsevärt mindre än förra gången har byggherren även måst revidera ”innehållet” högst upp i huset. Det är inte längre fråga om ett enda stort lyxpenthouse för en ensamstående ungarman med dubbel takhöjd inomhus. Det nya bygglovets nya takvåning har delats i två relativt ordinära lägenheter istället (två stycken fyrarummare), och det är inte på långa vägar fråga om dubbel takhöjd inomhus längre. Snarare verkligen lågt i tak. (*Rimligt* lågt i tak? Takhöjden är 1600 mm inomhus närmast yttervägg.)

Och det är inte längre en brittisk stjärnarkitekt som skrivit under ritningarna. Förra gången hade ombyggnaden av Posthusets befintliga sex våningar (fem kontorsvåningar plus en indragen vindsvåning) designats av en svensk arkitekt – Andreas Martin-Löf heter han – medan det nya penthouseets två våningar ovanpå den befintliga vindsvåningen (våning 7+8) designats av den världsberömda britten John Pawson. Den här gången verkar John Pawson inte vara med i projektet längre. Det är av allt att döma Andreas Martin-Löf som tagit över och ritat det nya bygglovets våning 7 högst upp i huset.

Det nya bygglovets ändrade vertikalsektion innebär förstås en stor seger för alla som de senaste åren kritiserat hur Boverkets begrepp ”byggnadshöjd” och ”beräkningsgrundande fasad”

kommit att tolkas av Stockholms stadsbyggnadsnämnd. Länsstyrelsen har fått rätt och Stockholms stad har rättat in sig i ledet. Men den fastighetsägare i grannskapet som redan överklagat detta nya bygglov anser tydligen att också denna nya lösning, med symmetrisk vertikalsektion, strider mot den gällande detaljplanen från 1937.

Den som lever får se hur det går med det nya överklagandet. I skrivande stund (maj 2013) är ärendet ännu inte avgjort. Men jag kan föreställa mig att länsstyrelsen kommer att tycka att också detta nya bygglov är problematiskt i flera avseenden:

Hur många nya vindsvåningar ovanpå varandra kan *rimligtvis* anses vara ”planenliga” om det i detaljplanen står att endast en vindsvåning får inredas, och huset fick sin ”planenliga” vindsvåning redan 1937? Hur lågt i tak kan man *rimligtvis* acceptera i en nybyggd bostad? I ett redan ganska litet sovrum? Till det kommer min personliga käpphäst: problemet med hur varma yttertak och varma terrassbjälklag på gamla innerstadshus (som hittills haft kalla och ventilerade yttertak) förorsakar önskad isbildning i hängrännor och på trottoarer på grund av förtidig snöavsmältning..

Fortsättning följer. ■

TVÄR- STADEN

Stadsbyggnadsnätverket Tvärstaden publicerade den 17:e maj i år simultant i lokaltidningarna *Norra sidan* och *Södra sidan* ett manifest för en bättre stadsutveckling. Nätverket består av ett tiotal arkitekter, forskare och samhällsdebattörer. Vi publicerar här manifestet och för ett samtal med en grupp ur nätverket.

Vi vill presentera ett manifest i tio punkter för en bättre stad, förankrade i en politisk historia och social verklighet som gjorts osynlig. Vi kallar den *Tvärstaden*.

1. Världen har inte längre något centrum. Den nya staden har ingen mittpunkt.
2. Bryt förtätningsparadigmets grepp. Staden kan inte bara växa med förtätningar. Den utsprawlade storstaden är oundviklig. Den är redan här. Frågan som måste ställas är hur den görs socialt, ekologiskt och estetiskt hållbar.
3. Bostadspolitiken måste vara social. Inga människor ska behöva leva inlåsta i sina stadsdelar eller utelåsta från andra. Livet i storstaden måste vila på både rörlighet och jämlikhet. Det stora och underskattade problemet är hur man öppnar upp rika och slutna stadsdelar för vanliga löntagare. Byggan- det ska inte underordnas marknadens regler om avkastning. Staden är en gemensam angelägenhet för alla.
4. Bygg nytt. Tänk nytt. En annan värld är möjlig. Fantasin kan lösa upp gränser – också i arkitekturen – mellan rik och fattig, mellan stad och land, mellan konst och vardag, mellan man-

ligt och kvinnligt, primitivt och civiliserat. Fantasierna och olikheterna måste tillbaka in i arkitektur och stadsplanering. Det moderna ligger alltid framför oss, och det nya måste alltid hitta sin början i det existerande, i människorna som bor här och på andra platser, i de idéer och verksamheter som vuxit och ständigt växer fram där det bor människor.

5. En politik för jämlikhet måste inbegripa storstadens villkor. Alla problem kan inte lösas enbart med arkitektur. Men de är heller inte möjliga att lösa utan den. Idén om staden som världens centrum är djupt rotad och kommer att ta tid att för- ändra, men det som en gång byggts kan också byggas om. En centraliserad värld är medvetet byggd – såväl estetiskt som politiskt – som en ojämlikhetsmaskin. Därför måste arbetet för det generella, det jämlika, det spridda, vara lika medvetet.
6. Utveckla den gröna staden. Parker, skogar och allmänningar ger Storstockholm dess öppna karaktär. Det som kallas skräp- grönt av myndigheter och fastighetsägare är älskade platser av människor som använder dem. Dessutom har grönstruku- rerna stor betydelse för staden som ekologiskt system. Den rå- dande doktrinen om den täta staden som den mest ekologiska är inte självklar. Stadens ekologi visar sig i vad den förbrän- ner, konsumerar mer än i vad den producerar. Förtätning och asfaltering av staden löser inte vår överkonsumtion.
7. De offentliga platserna måste försvaras. Det påstås att bara stenstaden innanför tullarna har offentliga platser. Det är en verklighetsförfalskning. Resten av staden präglas av just offentliga platser och miljöer, alla skapade med avsikt att vidga demokratin: torgen, samlingslokalerna, allmänning- arna, de öppna gårdarna, parkerna, samt alla gångstråk, vä- gar, perronger och trottoarer. De idéer om offentliga miljöer och demokratiska ideal som präglade byggandet under åren 1930-1980 har nu ersatts av föreställningen att gränser mel- lan privat och offentligt ska inskräpas: gårdar ska stängas, det privata inhägnas, allmänningarna utplånas och torgen priva- tiseras. Istället borde vi fortsätta att, i medborgarnas intresse, luckra upp gränser mellan privat och offentligt i stadsrummet. Privata gallerior ska återerövras som allmän plats. Centrum- anläggningar får inte fortsätta privatiseras – de är ju vardags- livets offentliga hjärtan. Man ska kunna ströva fritt som främ- ling i staden. Det kan man i Högdalen, men inte på Södermalm där varje gård förvandlats till en gated community.
8. Bygg kollektiv spårtrafik på tvären. Storstockholm har för- summat sin förr så framsynta tunnelbanepolitik. Den kollek- tiva trafiken har förfallit och bilarna gynnats. Nu krävs ett jät-

telyft med nya tvärbanor och tunnelbanor som avspeglar hur vi verkligen reser – och kommer att resa. Spårväg är dyrt men ger staden struktur att växa. Att resa långt och snabbt är stor- stadens villkor och glädje. I stället planeras nu spårvagnar i ”innerstaden”. Det är en vansinnig felprioritering, men en kon- sekvens av den totalt dominerande stadsbyggnadsdoktrinen, den där man bara tar hänsyn till en krympande del av staden.

9. Staden tillhör även barnen. När de nya förorterna byggdes såg man för första gången i stadsbyggandets historia verkligen till barnens behov. Det var en konsekvens av det demokratiska ge- nombrottet att staden började planeras för andra än bara vuxna män. I de nygamla stenstadsidealen har barnen åter glömts bort. Men barn måste få utrymme att tryggt kunna cykla, springa, spela fotboll och leva sitt liv utan minutlös övervakning. När norra Botkyrka byggdes lovade man ett klätterträd för varje barn. Det är fortfarande ett bra riktmärke. Att man separerade biltrafiken från gångtrafikanter och cyklister och byggde ge- nomfartsleder har gjort livet både enkelt och behagligt. Beho- ven av gång- och cykelvägar, säkra från biltrafik, är enorma.
10. Staden måste lyssna till sina egna invånares berättelser. Alby rymmer lika starka minnen, lika mycket stadsliv och har sam- ma värde som Vasastan för dem som bor där. I dag ges bara människor i vissa stadsdelar möjligheten att berätta och be- stämma vad som är bra och dåligt där de bor. I centrum sitter hela tiden någon som vet vad som är bäst för alla andra. Det är en naturlig konsekvens av den dominerande och ojämlika stenstadsdoktrinen. Men storstaden tillhör alla.

Marita Castro, Johanna Langhorst, Alejandro Leiva Wenger, Lars Raattamaa, Moa Tunström, Martin Wiese, Per Wirtén

Samtal: Pär Eliaeson, Lars Raattamaa, Per Wirtén, Moa Tunström, Martin Wiese

PÄR ELIAESON: Det pekar åt några olika håll, det här manifes- tet, kan man säga. Men vad var det viktigaste ni ville säga med det? Ni vill i någon mening vända på diskussionen.
LARS RAATTAMAA: Varför tycker du att det pekar åt olika håll?
PÄR E: Det kan vi komma in på sedan.
LARS: Jag tycker att det finns två viktiga punkter, förutom den första punkten.

PÄR E: ”Världen har inte längre något centrum.”
LARS: Den första punkten är mer av ett konstaterande.
PÄR E: Består inte världen av flera centra numera?
LARS: Det kan vi återkomma till. Förutom flera preciseringar så har vi två punkter. Den ena: att det faktiskt – inte bara att det går utan att man måste – bygga världen igen. För det är verkligen något som nästan satt sig i ryggmärgen, i DNA:t, hos arkitekter de senaste decennierna: åh, man kan inte förändra världen med arkitektur!
PÄR E: Rädslan för utopierna?
LARS: Ja, utopierna... eller att samhället är något som byggs. OK, arkitekturen kanske inte är en tillräcklig del i detta, men den är en nödvändig del.
PER WIRTÉN: För mig handlar det inte så mycket om utopier, utan att lösa verkliga problem. Reformism skulle jag vilja ha mer av, inte utopism.
LARS: Men som alltid har kontakt med utopier.
PER W: Ja.

LARS: Bara för att avsluta: detta hänger ihop med den sista punk- ten, berättelserna från platsen. Dom två tillsammans tycker jag på ett bra sätt ramar in manifestet. Det kommer vi säkert in på mer när det nu gäller Husby, men det är verkligen den springande punkten, inte bara när man ser utifrån utan också som dom själva formulerar det i Husby. Att berättelserna – i en väldigt vid bemärkelse – inte har fått komma fram.
PER W: Sedan tycker jag det är otroligt viktigt, för mig åtmins- tone, att det primära är att bryta ”stenstadsdoktrinen”. Det som jag kallar ”stenstadsdoktrinen”, vilket är en mängd upp- fattningar om vad som är den rätta staden. Som man måste ifrågasätta, man måste bryta den, man måste kasta in grus i maskineriet. I det idékomplexet, för att det politiskt helt enkelt är konservativt. Estetiskt har jag egentligen inga synpunkter, men politiskt.
PÄR E: Ja, för det inte mycket annat som kommer fram nu. Det är den ”doktrinen” som gäller. Jag tycker att det är väl funnet att kalla det så: stenstadsdoktrinen. Det är viktigt att det finns ett flertal av idéer som kan vara giltiga. Diskussionen har kantrat en del. Lars, du har i och för sig försökt ett bra tag att föra en talan för det mer spridda och glesa.
LARS: Jag har gett upp och gett upp.
PÄR E: Och nu kommer du tillbaka.
LARS: Nu ger jag upp igen. Jag upphör aldrig att upphöra.
PÄR E: Diskussionen om staden har blivit förenklad. Och vad som över huvud taget är stad har börjat snävas åt. Att definieras igen.

LARS: Vi kommer in på det. Man kan kalla det stens-
tadsdoktrinen, det är ett bra namn på det. För det är
verkligen enormt doktrinärt. Men det handlar också
om att man hat lagt beslag på två ord: dels ”det ur-
bana” och dels ”det offentliga”. Det är egentligen helt
givet, och har alltid varit under alla tider, att det ur-
bana har betytt många saker. Sedan har alltid det ur-
bana haft en problematik, i och med att det har hand-
lat om centralisering och makt på olika sätt. Men jag
tror egentligen aldrig att vi har haft en så enfaldig
syn på på vad en stad är tidigare. Det fanns olika ty-
per av städer. När det fanns en särskild lagstiftning
just för städer, så fanns det ett otal olika städer. Hu-
vudstaden var inte samma som en annan stad, inte
samma som regementsstaden, som inte var samma
som stapelstaden, och så vidare. Nu har det urbana
blivit liktydigt med koncessionsstaden.

PÄR E: Var kommer då den här viljan att begränsa defi-
nitionen av stad från? Eller den kramp som det ofta
framstår som.

MOA TUNSTRÖM: Det går väl inte att se en agenda
bakom det. Det finns väl inte en agenda i vårt mani-
fest heller. Det finns en mängd argument, som gifter
sig väl med varandra i stens-
tadsdoktrinen. Miljöar-
gument, sociala argument, ekonomiska argument
och kulturella argument. De är lätta att sätta ihop.

PÄR E: Och som låter sig göras i vår tid, i vår tidsanda.
Det borde finnas någon riktning i det, tror jag.

PER W: Som du säger: det är mycket som sammanfaller.
Dels är det den här långa diskussionen som handlar
om estetik och konsumtion och offentlighet. Som
går tillbaka till den tidiga kritiken av modernismen.
Men jag tror också attt det finns ett annat moment:
centrums behov att hävda sin egen makt. Mittpunk-
ten, den politiska, den geografiska. Mittpunktens
behov att legitimera sin makt, att stärka sin egen
makt i en stor region. Det ser man hur tydligt som
helst i Stockholm. När Stockholms innerstad, inn-
anför tullarna, hela tiden försöker motverka den
regionala utvecklingsplanen för Stockholm RUFs:s
idé om en flerkärnig stad. Innerstaden föraktar up-
penbarligen den, motarbetar aktivt. Eller frågan
om utbyggnad av spårbunden kollektivtrafik i stor-
stockholm, det är samma sak: alla är överens om att

Från vänster: Moa Tunström, Per Wirtén,
Lars Raattamaa, Martin Wiese.

det behöver byggas på tvären i det spridda stadslandskapet.
Men varje vecka står det en artikel i Dagens Nyheter om att: nu
skall vi bygga spårvagnar i Vasastan! Eller på Kungsholmen.
Det handlar om ett hävdande av makt, i symbolisk och kon-
kret form. Och det sammanfaller med den den estetiska och
politiska kritiken av modernismen.

MARTIN WIESE: Jag fattar egentligen inte. Var kommer detta
hat ifrån?

PÄR E: Det är mycket starka känslor, ja. Och jag ser en accele-
ration av den här reaktionen mot förorten, denna kramp och
desperation i kritiken. Varför kommer det mer nu?

LARS: Jag tror att det är riktigt som Moa säger: att det finns ett
flertal faktorer som samverkar. Samtidigt finns det en historie-
skrivning om inte riktigt har gått till botten med kritiken. Sa-
skia Sassen skriver ett på många sätt förlösande kapitel i The
Global city. Hon beskriver en tidpunkt när all teknologi finns
för att man inte längre behöver ha städer. Då konsoliderar sig
stens-
taden, The Capital cities, återigen. Hon undersöker det
på många olika sätt. Det är ett relativt kort avsnitt i den bo-
ken, jämfört med den teoretiska sociologiska delen. Historiskt
finns det också starka kopplingar, nu de senaste tre decennier-
na, mellan ”stadens renässans” – som den också kallas – och
nyliberalismen. Detta har utretts alldeles för lite. Verktygen
finns där! Saskia Sassen finns där. David Harveys kulturgeo-

grafi finns där. Harvey gör inte det själv,
men hela hans apparat finns där till hands. Och det finns jättemånga studier i ämnet.
Moa kan säkert berätta. Att den här fan-
tastiska ”ekologiska stens-
taden”, som det
pratas mycket om nu, kanske inte riktigt
är så ekologisk. Man hör ju verkligen, från
andra hållet, hur mycket konsumtionen
är avgörande för ekologin. Man pratar om
stens-
städerna som tillväxtmotorer, som
konsumtionsmotorer, dom är ju där för att
maximera konsumtion.

MOA: Om det är någonting som finns i tidsan-
dan mer generellt så kanske det är medbor-
garen, eller människan, som konsument.
Hela tiden. Det syns på många områden.
Den människan befinner sig i ett rum fullt
av olika saker som skall handlas och kö-
pas, bostäder och annat som investerings-
objekt, som en vara. Och stadslandskapet
som fullt av ställen där du handlar.

PÄR E: Man betalar för sig i stadslandskapet,
i det offentliga rummet.

MOA: Och det individuella projektet, som
handlar mycket om självförverkligande i
konsumtion.

PER W: Om man gör en tidsaxel, tycker jag att
den talar tydligt för det nyliberala genom-
brottet. Det händer ungefär samtidigt allt
det här, med konsumtionssamhällets stora
genomslag. Och när det gäller frågan om
de offentliga miljöerna: det är den största
lögnen av allihopa. Ingenstans i storstock-
holm är det så magert med offentliga plat-
ser som innanför tullarna. Men däremot:
där jag bor, är dom ju överallt. De stadsmil-
jöer som byggdes mellan ungefär 1930 och
fram till – vad skall vi säga – fram till 1990,
dom är ju helt genomsyrade av offentliga
platser! Där är det privata som öar i detta
offentliga hav, som vi befinner oss i. Torgen
i Stockholms förorter är som att se Vinter-
gatan, det är torg överallt! Medans om man
åker innanför tullarna så är torgen få.

MARTIN: Och omgivna av biltrafik och parkering. Och några ka-
féer. Men på förortstorgen finns det sittplatser och mer plats.

PÄR E: Du kan vara på torget utan att betala.

PER W: Plus att torgen bara är en av de offentliga miljöerna, i
den moderna staden. Där finns också det andra: grönområden,
allmänningar och allt annat som också är offentligt. Som inte
finns alls på samma sätt innanför tullarna. Det finns parker,
men det är inte samma sak.

PÄR E: I förorten finns det som man brukar kalla för halvprivat,
och det framhålls oftast som en negativ egenskap.

PER W: Ja, men dom är ju inte halvprivata, dom är allmänningar.
Det är en kategori som står utanför hela den här begrepps-
apparaten om staden som man byggt upp, som handlar och
privat och offentligt. Det är därför man hatar allmänningar,
i den diskussionen. Dom spräcker hela diskussionens förut-
sättningar.

MARTIN: Man vet inte exakt var gränsen går mellan parken och
gården, och det upplevs som mycket problematiskt av folk som
har lärt sig hur viktigt det är med dom här gränserna. Men för
folk som bor här är det inget problem.

PER W: Och det tror jag är en av de viktigaste sakerna som driver
stens-
tadsdoktrinen: att en av de viktigaste liberala idéerna är
att det skall vara tydliga gränser mellan privat och offentligt.
Man måste göra tydligt: det här äger någon, och därför får du
inte gå in här. Hela den moderna ideologin, på alla områden,
ifrågasatte detta. Man löste upp gränserna. Man avskaffade
dom inte, men man löste upp dom. Och det hatar den här libe-
rala ideologin.

PÄR E: Där har vi en intressant punkt. För detta strider mot sta-
dens idé, det här med att man staketar och grindar in sig. I
staden finns en överenskommelse: här rör vi oss, här kan jag
passera, här bor vi alla. Här är inte mitt och ditt på samma sätt
eftersom vi bor nära varandra och delar på rummet. Man kan
se det överallt, att staket och grindar börjar dyka upp, oftast
där det bildats bostadsrättsföreningar.

PER W: I praktiken tror jag att det där har förändrats. Det fanns
en helt annan öppenhet exempelvis när jag var tio år gammal,
innanför tullarna. Gårdarna var öppna och barnen strömmade
mellan gårdarna. Och i den moderna staden är det fortfarande
så. I den moderna staden har man inte skapat dessa gränser,
dom har man bara skapat i stens-
taden.

Vi bor nu i ett radhusområde. Precis som när jag var liten så
övergår det privata – tomten som tillhör huset – övergår i all-
männing. Och ingen i vår radhuslänga vet var gränsen går. Det

finns väl två järnpinnar någonstans, som man kan hitta i den där djungeln. Istället har de olika familjerna annekterat delar av allmänningen, och dom håller snyggt där. Medan andra delar är mera gemensamt hållet. Det är totalt anarkistiskt.

PÄR E: Men det där kan även smyga in i sådant område, att staketet börjar dyka upp.

PER W: Men, det är svårare. Att dra upp linjerna mellan husen.

LARS: Jag kom att tänka på något: en överenskommelse handlar om något annat. Vid något tillfälle kan det bli en konflikt, i ert område. Och då kanske det börjar dyka upp staket. Precis som att det kan bli en konflikt mellan två skogsägande bröder, så att det blir jätteviktigt var gränserna går. Frågan om ”det täta”, den täta staden som ofta framhålls. Är ett spännande förhållande som glider mellan ekonomi och andra mer kulturella och konstnärliga värden. Å ena sidan betyder ”täthet” många möten på samma plats, både kontor och lägenheter. Det vill säga: man kan få ut mer hyra per kvadratmeter. Å andra sidan har ”det täta” med att göra: det här är en tät roman, en tät intrig. Det finns något positivt laddat i ordet täthet. Men det där har ju ingenting med varandra att göra!

PER W: Då tycker jag att man skall göra som du också sa någon gång: sluta prata om täthet och parat istället om exploateringsgrad. Hög exploateringsgrad. Det är det som det handlar om.

MOA: Jag tror att det ofta handlar om att folk pratar om olika saker när dom tror att dom pratar om samma sak. Både när det gäller förtätningen och det täta staden och annars. Vi borde precisera mer vad det gäller, för att kunna säga något av värde. Vad är det för sorts förtätning? Är det förtätning av byggnader eller människor? Eller olika sorters aktivitetet som skall förekomma? Skall man förtäta ett bostadsområde med mer bostäder eller mer andra funktioner eller verksamheter? Eller vi kanske skall bo fler i våra lägenheter? Det kanske är det som är täthet? Om frågan är fler människor, alltså.

PER W: Jag bor i en stadsdel, i centrala Huddinge, som har förtätats under min tid där. I den meningen att det är fler hus där nu. Det har gjort den stadsdelen bättre att leva i, utan tvekan. Så förtätning är, i den betydelsen, ett ambivalent begrepp. Det handlar om hur man bygger, vilka verktyg man använder. Det blir bättre i en stadsdel, det tror jag också, om det kommer fler människor dit. Till en viss gräns. Det blir ett roligare liv. Men sedan beror det på hur man gör det och vilka filosofiska principer man har när man bygger. Det är filosofi att bygga. Det är inte arkitektur.

PÄR E: Arkitekturen kommer ur filosofin och ideologin.

MOA: Det tänkte jag på, med punkterna i manifestet. Det är mycket i vårt manifest som inte nödvändigtvis handlar om arkitektur.

PÄR E: På ett enkelt sätt, nej.

MOA: Och det är också en konsekvens av att vi är människor av olika bakgrund, som har skrivit detta. Det kan vara därför som det pekar åt lite olika håll ibland. Jag ser det som någonting bra.

PER W: Det kan också vara viktigt att påpeka: vi är fler i Nätverket Tvärstaden än dom som skrivit under här. Olika personer har av olika skäl inte viljat skriva under just den här texten. Vi har olika åsikter i gruppen. Det här är inte något absolut program, utan det är dom som skrivit under som står för det.

MOA: Det är en pågående diskussion.

MARTIN: Jag tror att alla är ganska överens om innehållet.

PER W: Ja. Vi förenas snarare av en hållning, våra slutsatser kan variera.

LARS: Det tycker jag är en poäng, att vi har lite olika åsikter.

MARTIN: När det gäller förtätningen, om vi nu skall prata om den, så håller jag helt med om att det kan vara en positiv sak. Det som jag är mest orolig för är just den här hållningen som finns bland nyurbansister – eller den rådande doktrinen – att det handlar om att ”rätta tilll felen” i förorten. Det är alltid något fel på förorten. Man kan förtäta i samma anda som det som redan finns. Man kan förtäta utan att förstöra de kvaliteter som finns. Mycket av det som görs och planeras är för att man vill förändra, man vill slå sönder det koncept som finns i den moderna staden, som dessa stadsdelar är byggda efter. För att man tycker att det är principiellt fel. Det är det som jag tycker är den stora katastrofen.

PER W: Det är det som gör att vi reagerar. Dom säger: de här stadsdelarna är en misslyckad stad, som vi bor i. Men vi säger: det är en lyckad stad! Staden måste få se ut på många olika sätt. Vi är mot enfalden.

LARS: Det är intressant det där. Man borde fråga dom. Din bok hade undertiteln ”kriget mot förorten” och Johanna Langhorsts bok heter ”Förortshat”. Det är ju ett verkligt hat! Som pumpas ut, med stora resurser, både från stadsbyggnadskontoret och från politiker och med hjälp av ett av Sveriges största arkitektkontor – White och deras underhuggare Spacescape – och stora delar av KTH. Några minoriteter står här och försvaret ett intellektuellt liv fortfarande. Någon gång skulle man vilja fråga dom: var kommer deras hat ifrån?!

PER W: Det undrar jag också.

MARTIN: Det är som när man promenerar i parkstråket ner mot centrum en vacker majdag: hur kan någon hata det här?!

PER W: Man kan naturligtvis ha en hållning som säger: jag trivs inte här, jag vill inte bo såhär. Men det här hatet. Att man vill utplåna dessa miljöer.

MOA: Det där kanske är lite av debattlogiken. Jag tror inte att folk tycker att det skall utplånas.

PER W: Jo.

MARTIN: Men byggas om till oigenkännlighet.

PÄR E: Det är väldigt starka känslor i debatten och i förslagen.

PER: Men du frågade, Pär: varför accelererar det här? Jag kan inte riktigt skaka av mig den frågan. Jag är nämligen inte så säker på att stenstadsdoktrinen är den som går segrande ur striden, faktiskt. Om man ser sig omkring i storstockholm byggs det jättemycket. Men byggs det verkligen som dom vill? Jag tycker verkligheten besegrar dom. Om man kommer ut i Huddinge, där det nu byggs mycket. Det är arkitekttävlingar och det planeras. Dom förslag som är rutnätsstad – att hela Huddinge ska se ut som Kungsholmen – dom vinner ju inte tävlingarna! Dom stöter på motstånd. Jag tror att stenstadsanhängarna ser det och därifrån kommer aggresionen. Doktrinen fungerar inte i verkligheten. Och då blir dom desperata.

MOA: Det är det som Klas Ramberg skriver om i sin avhandling, som kom ganska nyligen. Trots allt prat om stadsmässighet och alla visioner om det är det som byggs ett slags kompromiss. Han tittar på ungefär samma tid som jag tittar på i min avhandling: 1990-tal och början av 2000-talet. Det som byggs är ett slags kompromiss mellan grannskapet och stenstaden. Det som vinner, han tittar på arkitekttävlingar.

PER W: Tänk när Stockholm hade ett stadsbyggnadsborgarråd i Stockholm som sa: vi skall förbjuda punkthus! Vi skall inte bygga ett enda punkthus.

PÄR E: Vem av dom sa det?

LARS: Kristina Alvensköld.

PER W: Samtidigt som hon sa det kunde man promenera genom Rågsved och Hagsätra och se att det byggdes en mängd nya punkthus.

PÄR E: Då är det också en desperation, att man inte kan kontrollera verkligheten.

PER W: Det är en spekulation från min sida.

PÄR E: Vi antar den spekulationen.

LARS: Jag skulle gärna vilja vara lika optimistiska som ni är. Det finns små ljusglimtar. Men åker man runt och tittar på det som byggs utmed röda injen i Stockholm, det som byggs i Farsta

och så vidare: det är hus mot gatan. Det man har utplånat helt och hållet är kompositionen mellan boende och offentlighet. Men, det låter mycket intressant med Klas Rambergs avhandling. Det finns två saker som står upp mot ett försvar mot stenstadsdoktrinen. Och det är inga arkitekter och inga stora tänkare, utan det är BBR, Boverkets byggregler, och stadsmuseet. På grund av regler och lagar får man inte bygga slutna kvarter på det sätt som dom vill.

PER W: De här parterna som förvarar, det som vi försvarar. Det är medborgarna. Vi vet ju att den stad vi förvarar har starkt stöd. Dom som bor där, förvarar sina grannskap. Det finns en uppgivenhet på stadsbyggnadskontoret, därför att dom vet att alla enkätundersökningar visar att vad stockholmarna vill ha mer av är: träd! Och när dom säger det ser dom helt uppgivna ut: ”vi är besegrade, vi ger upp.” Detta är ett uttryck för att det finns ett enormt glapp mellan doktrin och verklighet.

LARS: Det är därför den tionde punkten i manifestet är väldigt viktig, den lokala berättelsen. Jag menar – jag kan nog ha en ganska udda uppfattning om vad som är arkitektur – men jag menar att allt i manifestet är arkitektur. Det kan bli någon slags imperial ambition hos arkitekturen, men hellre det än den skrumpna arkitektur som finns idag. Det ingår nästan formellt i den senaste översiktsplanen för Stockholm, att man aldrig, aldrig skall utgå från något på platsen när man bygger nytt. Om man då tar de här berättelserna i utvidgad bemärkelse: gångbroarna i Husby är också en berättelse, Aspudsbadet är också en berättelse. Hur kommer det att gå för Teater Moment i Gubbängen eller teatern i Kärrtorp eller frisbeegolfbanan vid Järvafältet när man börjar att bygga om där? Det är inte det första dom kommer att ta hänsyn till. Eller: det handlar inte ens om att ta hänsyn, man skall ju börja där! Det finns massor av sådana här lokala berättelser.

PÄR E: Rötterna är starkare nu, det var dom inte tidigare. Det går inte att rycka upp allting så lätt längre.

PER W: Som tidigare stadsarkitekten Per Kallstenius skrev i sista kapitlet i sin stora bok om Stockholms historia: nästa almstrid kommer att stå om grönområdena i förorterna. Folk kommer inte att accepera att man utplånar dom. Den striden kommer och den kommer när som helst.

PÄR E: Eller striden om trafiksepareringen i Husby.

PER W: Ja. För trafiksepareringen är också en känslig nervpunkt, som folk vill försvara.

PÄR E: Det är så väldigt tydlig både i Husby och som generell fråga.

MARTIN: Och det där är en sådan sak: alla vet att det är dåligt!

Alla har lärt sig det. ”Det funkar ju inte.”

PÄR E: Det finns ett litet ord som du tidigare har pekat på, Lars: ju. Juandet. ”Så är det ju”. Då behöver man inte säga mer, alla vet ”ju” hur det är.

PER W: Som när jag läser Jerker Söderlinds texter. När jag läser dom hemma vid skrivbordet, då låter det så bra. Så här är det nog med gatans DNA. Och sedan går jag ut och promenerar från mitt radhus till torget i Huddinge. Då inser jag: han har inte förstått någonting! Ingenting. Han vill ha bort just det som gör den promenaden ovanlig och bra. Den miljö som är så fin för barn och vuxna och allmäningarnas kvaliteter.

LARS: Och varierad. Och definitivt urban.

PER W: För mig är också rutnätsstaden en symbol för ett föräldrat industritänkande: att bygga i fyrkanter! Medan det jag ser i Huddinge är det hyperflexibla, moderna: folk sneddar över gräsmattor, det är gångstråk som går lite hej och hå. Det uppstår mönster i den här staden som inte är kontrollerade.

MARTIN: Det är också ett sådant där bakvänt resonemang: att de gröna förorterna skulle vara ett uttryck för kontroll.

PER W: Ja, det är precis tvärtom. Men det är också en av stadsdoktrinens viktigaste idéer: att man skall möjliggöra övervakning. Övervakning och kontroll är centralt. Och det är en övergripande idé om hela samhället. Att man skall kunna titta ut genom fönstret och se vem som rör sig i staden.

LARS: Det intressanta är om man ser på övervakning: det förs faktiskt fram som ett juridiskt argument. Som ett positivt argument. Och det förankras även i Space syntax-komplexet: staden skall vara lika med att sätta ut de juridiska gränserna. Staden handlar enbart om att övervaka. Men sedan lyckas dom dribbla bort det där i diskussionen. Det ligger i hela det moderna projektet att även lösa upp de juridiska gränserna. De finns kvar, men de är rörliga. Det finns inte bara en lag, det finns förordnanden, det finns regelverk. Det där har det moderna projektet handlat om att försöka leva med. Att inte ha den här fyrkantiga lagen.

PÄR E: Inte en makt, utan flera makter.

LARS: Parallellt med det har staden också ritats på samma sätt.

MOA: Jag tycker mycket i vårt manifest handlar om berättelser, om ord. Vi vill tala om att man kan prata om förorten som en miljö med indentifikation och liv och trivsel och spänning. Och att stad kan vara någonting annat än det som det oftast talas om i den offentliga debatten. Att en miljövänlig sak kan vara någonting annat än det som man oftast hör. Eller: vad är det urbana för något? Vad är ett urbant liv och var lever

man det? Och även tätheten. Och blandning eller variation. Levande stad. Det kan man tydligen säga hur många gånger som helst: dessa begrepp är inte självklara.

PER W: Det är att kasta grus i maskineriet. Det är också intressant detta att tjänstemän och politiker i Stockholm får något jagat i blicken när man säger Stockholms kommun. Och inte Stockholms stad. Det är mycket intressant. Dom själva säger: Huddinge kommun. Och när man talar tillbaka till dom och säger Stockholms kommun, börjar dom flacka med blicken.

LARS: Det är mycket intressant.

PER W: Jag skriver aldrig Stockholms stad, alltid Stockholms kommun. Och när jag talar, aldrig att jag säger Stockholms stad.

PÄR E: Ett litet steg, en litet ställningstagande i protest.

MARTIN: När man talar om: vad är stad? Då är det också så att förorterna är stad på sätt att: dom kan inte finnas någon annanstans. De olika typerna av stad, som av nyurbanisterna inte betraktas som stad, är alltid det i förhållande till de övriga stadstyperna. Det är ett ömsesidigt beroende mellan stenstaden och de andra stadstyperna. Tunnelbanestäderna till exempel, dom kan inte finnas någon annanstans än i en storstad. På så sätt är det också helt och hållet storstadsmiljöer.

LARS: Det där med beroendet är spännande. Accelerationen av motviljan mot förorten är en del av det. Beroende är inget problematiskt om det är ömsesidigt. Det kan ju till och med vara vackert. Men grejen är att det är inte ömsesidigt. Dom som pumpar ut saker om centrum och periferi – konglomeratet av White och Spacescape, stadsbyggnadskontoret och kanske i ännu högre grad politikerna – dom bygger på en överordning. Hur i hela världen fick Europa och dom vita för sig att dom var överlägsna andra? Det är något slags historiskt mysterium. Men att det är så är inget mysterium. Man kan använda sig av Beroendeskolan från 1950-1960-talen för att se hur man går tillväga för att konstruera tredje världen. Hur man konstruerar det här: vem skall vara beroende av vem? Det är inte Europa som är beroende av naturresurser eller konsumtionsmarknader utan det är dom andra som är beroende av vår välvilja, våra fina värden, vår tolerans, vår täthet. Det är direkt applicerbart på den här accelererande desperationen från stadsdskonglomeratet, som jag gärna skulle se ett slut på. Men jag vet inte om jag gör det.

PER W: Om man skall tänka idéhistoria så är förorterna en del av moderniteten. Om man ser det postmoderna som en accelererad modernitet, som en fortsättningen på moderniteten, då är stadsdskoktrinen den värdekonservativa reaktionen. På

modernitet och postmodernitet. Det är det värdekonservativa: det är som abortmotstånd, familjeromantik, vad som helst. Det är samma idéströmning. Det är i stadssammanhang den motsvarande reaktionen. Den värdekonservativa desperationen mot den allmänna upplösningen.

LARS: En annan aspekt som skulle vara intressant att komma in på är att i kulturjournalistiken, bland intellektuella – särskilt i vänstern – är det här inte ens en blind fläck, inte ens skyggglappar, man bara vägrar ta se detta. Med du Per och Johanna som lysande undantag. Att se att detta är någonting mycket värdekonservativt. Ola Anderssons bok blev ju hyllad på alla kultursidor. Man är helt blind för den ideologi som finns där.

PÄR E: Ja, det var rätt så märkligt, att den blev så entydigt hyllad, förutom några undantag i fackpress. Men för mig handlar det också något om det lättköpta, någonting som är väldigt lätt att tro på. Som Moa sa, det finns strömningar som är lätta att tro på i vår tid. Stereotyper, schabloner.

PER W: Det berör Tintin-debatten och Lilla hjärtat. Det är värdekonservativt: ”håll inte på och krångla så himla mycket, måste ni ifrågasätta allting vi har haft så länge? Måste ni vara så besvärliga?”

LARS: Det var som när Alexander Stähle twittrade efter att vi hade skrivit debattartikeln om Husby: ”alla vill ju ha bort dom där broarna utom artikelförfattarna”.

PER W: Alla vet!

PÄR E: Alla vet ju. Det vet ju alla.

LARS: Javisst. Var det så, ville alla i Husby ha bort dom här broarna? Eller?

MARTIN: Det känns fantastisk att folket segrade i det här.

MOA: Folket segrade inte, men protesterna segrade. Det var inte så att alla i Husby skrev på protestlistorna. Men det var många. Och det var uppenbarligen ett tillräckligt starkt argument, för att dom skulle ändra sig.

PER W: Dom gav upp. Så var det ju verkligen, dom gav upp.

MOA: Eller helt pragmatiskt: det här är inte värt det.

LARS: Det var en liknande diskussion när man byggde Annedal, ett nybyggt område. Det fanns inga gamla broar, men man ville ha en bro över gatan. Då kom hela den här harangen: det är så bra med hus mot gatan, kommers och ”stadsmässighet” och så vidare. När det gäller Husby: jag skulle nog vilja säga att folket fick igenom sin vilja. Både före och efter. Megafonen har senare uttryckt sin glädje över att att beslutet blev upprivet. Järvalyftet – både i sin helhet och i detta specifika exempel med strukturplanen för Husby – är verkligen ett exempel på despe-

rationen. Först misslyckades man fullt ut med medborgardialogen så att man fick göra om alltihop. Och då misslyckas man igen, på samma sätt. Man gör inte ens som Beckett: ”gör om, misslyckas bättre”. Man misslyckas på samma sätt!

PER W: Jag vill säga en sak som avslutning apropå Husby och den debatt som varit efter kravallerna. Det skrevs en bra artikel som har med detta att göra och det var av Viktor Barth-Kron i Dagens Nyheter. Han hade tre förslag om hur man skulle kunna demokratisera Stockholm. Han uppfattade det rätt, som en demokratifråga, delvis. Upploppen. Han hade ett mycket intressant förslag, som är helt orealistiskt, det kommer aldrig att hända: dela upp Stockholms kommun i flera små kommuner! Gå tillbaka till situationen innan man annekterade kranskommunerna. Låt Brännkyrka/Vantör bli en egen kommun. Låt Spånga – med Tensta, Rinkeby, Kista – återigen bli en egen jättestor kommun. Och låt Stockholm innanför tullarna vara en egen kommun. Då skulle du helt plötsligt få en helt annan politisk situation i hela stockholmsregionen. Då skulle plötsligt den här enorma magneten – den politiska magnetkraft som är innerstaden – plötsligt förlora sin maktposition, fullständigt. Och marginaliseras.

PÄR E: Beroendena blir tydliga då, när allting klipps av.

PER W: Man får en helt ny maktfördelning inom storstockholm. Det kommer aldrig att hända, men det är en fantastisk idé. ■

Är djursholmaren människa?

Mikael Askergren

Det är inte bara socialdemokraternas och arbetarrörelsens förtjänst att Sveriges progressiva sociallagstiftning och moderna familjepolitik ser ut som den gör. För hundra år sedan var det främst borgerlighetens liberaler som ägnade sig åt det slags folk- och opinionsbildning som i så hög grad präglat våra dagars ”statsindividualistiska” Sverige. Jämställdhet mellan könen – såväl i äktenskapet mellan makar, som i offentligheten och i yrkeslivet – var ursprungligen inte alls ett i första hand socialistiskt eller socialdemokratiskt projekt. Det var ett borgerligt liberalt projekt. Den progressiva borgerligheten har i själva verket varit mycket viktigare för det moderna Sveriges välfärdsstat än vad många svenskar idag minns eller tror.

Det är åtminstone vad Henrik Berggren och Lars Trägårdh hävdar i boken *Är svensken människa?* (2006).

Till stöd för sin tes anför författarna en lång serie belägg som går riktigt långt tillbaka i historien, från andra halvan av 1900-talet långt in i 1800-talet. Och trots att beläggen de räknar upp allesammans är historiska finner jag själv strax stöd för deras tes också i hur svenskar väljer att leva sina liv idag, i det begynnande 2000-talet. Som det där med att det främst tycks vara den högutbildade tjänstemannaklassens pappor som väljer att dela den

lagstadgade föräldraledigheten med sina barns mammor. Varför tycks föräldraförsäkringens pappamånader aldrig få något riktigt genomslag bland arbetarklassens föräldrapar? Eller när det alldeles nyligen i media rapporterades att svenska lärares löner i år, 2013, är lägst i kommuner som styrs av – socialdemokrater.¹

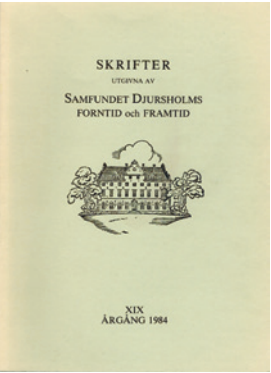
Det är inte utan att jag då tänker att Berggren och Trägårdh, de har helt rätt: av allt att döma värderar en socialdemokrat (fortfarande) varken jämlikhet mellan könen eller skolgång och utbildning lika högt som en folkpartist gör. Inte när det kommer till att öppna plånboken i alla fall. Det vill säga, inte innerst inne...

Det bör dock påpekas att Henrik Berggren och Lars Trägårdh hämtat så gott som alla sina belägg från hur borgerligt liberala opinionsbildare uttryckt sig i skrift – skönlitterärt, journalistiskt, publicistiskt. De hänvisar aldrig till några exempel från arkitekturen eller stadsplaneringen. Men idag förknippar vi ju folkhemmet inte bara med vad som sagts och skrivits, utan även (ja faktiskt i mycket hög grad) med vad som byggts och bebyggt. Så om man finner Berggrens och Trägårdhs framställning bestickande, då borde det rimligtvis gå att finna stöd för deras tes också på arkitekturens område. Den tidsanda som under det moderna Sveriges framväxt präglade borgerligt liberala litteratörer och

Villa Holmberg, arkitekt: Klas Anshelm 1960, Odinvägen 14A, Djursholm

Samtliga foton: Pär Ellässon

¹ Dagens Nyheter den 7 april 2013. Länk till artikeltexten på DN:s nyhetssajt: <http://www.dn.se/nyheter/politik/lagst-lararloner-i-s-kommunerna>

Villa Snellman, arkitekt: Gunnar Asplund 1917,
Odinvägen 8, Djursholm

Villa Delin, arkitekt: Léonie Geisendorf 1968,
Strandvägen 43, Djursholm

skriftställare måste naturligtvis ha satt sin prägel också bland arkitekter och samhällsplanerare. Det måste rimligtvis vara så att det funnits borgerligt liberala byggherrar och arkitekter vars progressiva arkitektur- och stadsplaneringsidéer har haft lika stor betydelse för folkhemmets bebyggande som borgerligt liberala skriftställare och litteratörer uppenbarligen har haft för folkhemmets sociallagstiftning.

På arkitekturens och stadsplaneringens område måste den borgerliga liberalismen rentav ha haft en större betydelse för det moderna Sveriges utseende än vad arbetarrörelsen har haft. Åtminstone till en början. Eftersom det är dyrt att bygga. Och för att det för hundra år sedan egentligen bara var borgar- och överklassen som hade pengar.

En borgerlig prototyp för folkhemmet

Om det är sant att man länge har tenderat att överdriva den politiska vänsterns och den socialt engagerade arbetarrörelsens betydelse för hur svenskarna under 1900-talet har byggt och har bott, och för hur svenskarna bygger och bor idag, vart söker man sig då för att finna stöd för tesen att det i första hand är den liberala borgerligheten som formulerat – och rentav varit *först med att försöka förverkliga* – vårt lands folkhemsideal?

Till Djursholms villastad, naturligtvis.

Ända sedan grundandet 1889 anses just Djursholms villastad ha varit särskilt populärt bland borgarklassens mer bohemiska, liberala och progressiva element: bland kulturella, bildade, av representation och ytlig lyx relativt ointresserade, i familjeliv och friluftsliv desto mer engagerade, i utbildningshänseende och därför även i äktenskapet och yrkeslivet jämställda, politiskt progressiva nybyggare. (Om än med en hel del egna pengar, förstås.)

Ett exempel som i litteraturen om Djursholms villastads historia påfallande ofta framhålls som ett bevis på att de relativt välbeställda djursholmarna redan från början verkligen var mer progressiva och liberala, mer intellektuellt rörliga och kanske framförallt jämställdhetspolitiskt framsynta än de flesta svenskar vid den tiden är det faktum att det redan 1897 beslutades att inte bara gossarna utan även Djursholms samskolas alla flickor skulle undervisas i trä- och metallslöjd.

Också de villor som dessa jämställdhetspolitiskt framsynta socialt engagerade akademiker (med pengar) kom att bygga sig under de hundra år som följde, långt in i den socialdemokratiska efterkrigshegemonins tidsålder, ger stöd åt tesen att det i Djursholm byggdes bostäder vars rationella planlösningar och relativa

konstlöshet i uttrycket skulle komma att utgöra prototyper för folkhemmets, *inte minst för miljonprogrammets*, bostäder.

Ja faktiskt, prototyper också för miljonprogrammet. Under 1960- och 1970-talen hade ju befolkningen i stort, även arbetarklassen, nått det slags välstånd som med ens krävde andra slags förebilder än 1920- och 1930-talens arbetarboställen (avsedda att hysa kanske en hel barnfamilj i bara ett rum med kök). Miljonprogrammets tre-, fyra- och femrummare har påfallande väl lösta, vackra planlösningar: det är fråga om minst lika framstående planlösningskonst som miljonprogrammets arkitekter tidigare kunnat öva sig i när de ritat villor åt det liberala borgerskapet. En ”Djursholmsvilla” ser nämligen inte alltid med nödvändigtvis ut som folk i gemen tror, i synnerhet om villan i fråga ritats och byggts en bit in på 1900-talet, efter funktionalismens genombrott:

Visst fanns det undantag, men de flesta villor som med tiden kom att byggas i Djursholm var varken jättestora eller särskilt skrytsamt inredda. Snarare var det genomgående fråga om rationellt och praktiskt planerade hus med ett slags pragmatisk konstlöshet i uttrycket som den tidens bildade, progressiva akademiker uppenbarligen föredrog. Man ser sällan (under dessa de första hundra åren i Djursholm) några exempel på skrytsam representativitet, iögonenfallande materialism eller ytlig lyxkonsumtion. Inga guldkranar i badrummet, liksom. De hus som den bildade liberala borgerligheten här byggde åt sig själva för egna pengar i eget intresse, de husen byggdes för moderna människor som avsåg att leva ett modernt familjeliv i moderna äktenskap med två i allt väsentligt (utbildningsmässigt, professionellt) fullt jämställda makar. Vitt standardporslin i badrummet.

Det är alltså inte alls så att Djursholm skulle utgöra något slags antites till folkhemssverige, något slags oönskat stickspår i Sveriges stadsbyggnadshistoria som folkhemmet senare kommit att korrigera för flertalets bästa. I själva verket är Djursholm själva prototypen för folkhemmet. Utan Djursholm, utan de borgerligt liberala rikemansbohemernas erfarenhet av att försöka göra verklighet av idén om det moderna familjelivet (om än med egenfinansierad barnomsorg istället för skattesubventionerad dito, långt innan den för skattesubventionerad barnomsorg nödiga sociallagstiftningen fanns på plats) hade inte välfärdsstaten eller sociallagstiftningen eller familjepolitiken i det ”statsindividualistiska” Sverige sett ut som den gör idag. Inte ett folkhem Djursholm till trots, utan ett folkhem tack vare Djursholm. Skulle man kunna hävda. I analogi med Berggrens och Trägårdhs tes.

Så varför tillerkänner man vanligtvis inte Djursholm sin rättmätiga betydelse som folkhemsprototyp i Sveriges modernise-

ring? (Jag kan inte minnas att villastaden Djursholm, eller någon enda av Djursholms alla av i folkhems-sammanhang namnkunniga arkitekter ritade villor omnämndes när jag pluggade arkitektur på 1980-talet. Asplunds Villa Snellman var väl undantaget som bekräftar regeln. Men även Lewerentz, von Schmalensee och Anshelm har allesammans ritat villor i Djursholm.)

Det är nog vanligare utanför Sveriges gränser att räkna in den liberala borgerlighetens bidrag till den socialt progressiva arkitekturens historia: på konti-

Visst fanns det undantag, men de flesta villor som med tiden kom att byggas i Djursholm var varken jättestora eller särskilt skrytsamt inredda.

nenten var det ju länge endast privata byggherrar som anlidade den nya stilens arkitekter. (Villor av Le Corbusier, Mies, etc.) På kontinenten var det på ett relativt sent stadium som de progressiva arkitekterna fick börja bygga offentliga byggnader och anläggningar finansierade med allmänna medel. I Sverige beställdes som bekant offentliga byggnader i den nya funkisstilen relativt tidigt. (Slussen av William-Olsson, Konserthus i Helsingborg av Markelius.) Relativt tidigt fanns det i Sverige exempel på stilmässigt och i funktionshänseende progressiv arkitektur som inte var privatfinansierad och i privat ägo. Och det är kanske därför som den liberala borgerlighetens insats för att förändra och förbättra och modernisera hela landets bostadsstandard har hamnat litet i skuggan när vi skriver den svenska arkitekturens moderna historia: det är de offentliga byggnaderna och de av Kooperationen eller av offentligt anställda tjänstemän planerade bostadsområdena som framhålls i historieskrivningen. Årsta framhålls på Midsommarkransens bekostnad. Norra Ängby framhålls på Djursholms bekostnad.

Men någonting har hänt

Djursholms villastad firade sitt 100-årsjubileum år 1989. Inte utan stolthet, och det med rätta: fram till detta datum hade nästan alla villor som byggts i Djursholm genom åren ritats av landets namnkunnigaste arkitekter, oftast med utmärkt resultat. Men under åttioalet, lagom till villastadens 100-årsjubileum, blev det mer och mer tydligt att någonting hade hänt med Sverige. Vart hade den bildade, kultiverade, liberala, välbärgade övre medelklassen tagit vägen? Och vart hade deras sinne för inte bara socialpolitiskt framsynt utan dessutom estetiskt framstående villabyggande tagit vägen?

Svenska arkitekter och arkitekturstuderande började under 1980-talet kasta längtande blickar utomlands. Plötsligt kändes inte Sverige och det svenska folkhemmet som den bästa av världar att vara arkitekt i längre. Varför byggdes det inget som blev bra i Sverige längre? När det fortfarande byggdes riktigt bra hus i Danmark? Varför blev Schweiz (av alla ställen) med ens kanske Europas intressantaste arkitekturland när 1900-talet så småningom övergick i 2000-tal? Och så vidare.

Villa Lagercrantz, arkitekt: Elis Benckert 1910/Ivar Tengbom 1923, Svalnäsavägen 18, Djursholm

En möjlig förklaringsmodell går ut på att medan Sverige under andra halvan av 1900-talet succesivt hade förlorat sin bildade och tongivande borgarklass så hade det motsvarande bildade borgerskapet i Danmark och i Schweiz överlevt ända in i 2000-talet. Det är denna bildade över- och övre medelklass som än idag fungerar som en viktig beställare av högklassig arkitektur i dessa bägge länder. I Sverige finns det inga bildat borgerliga beställare kvar längre, helt enkelt.

Därför finns det också i våra dagar, enligt samma (spekulative) förklaringsmodell, fortfarande så mycket hippiesar och flum kvar i både Danmark och Schweiz: där finns ju fortfarande, än idag, en tongivande borgarklass att reagera och revoltera mot. (I Schweiz skall denna de ungas revolt mot borgarklassen tyvärr ha tagit sig uttryck i en veritabel heroinmissbruksepidemi. Om jag inte minner mig rapporterade man i media för några år sedan förfärat om hur schweiziska myndigheter tillslut helt givit upp och istället för att jaga sina inhemska heroinister inrättat frizoner, exempelvis i en av Zürichs parker, där heroinmissbruket och injicerandet sker helt öppet och utan att polisen ingriper.)

I Sverige, däremot, försvann hippiesarna och flummet som bekant i stort sett över en natt, redan under 1980-talet. I Sverige fanns ju ingen tongivande borgarklass i egentlig mening längre

Villa Ahxner, arkitekt: Sigurd Lewerentz 1914, Bragevägen 6, Djursholm

kvar att revoltera mot. Ingen behövde längre slösa energi på att med flum och hippiekultur revoltera mot borgarklassens sätt att vara och leva, alla kunde istället fokusera på och helt oreserverat kasta sig in i den nya tidens yuppiekultur.

Men när svenska yuppiesar i gemen under 1980-talet började göra sig lustiga över hur mossiga köpenhamnarna var med sina avdankade hippiesar och avdankade jazzklubbar och sitt haschdimmiga Christiania, då började som sagt Sveriges dittills mycket självgodas och självtillräckliga, men sedan slutet av 1970-talet professionellt alltmer uttalat frustrerade arkitekter att kasta desto mer längtansfyllda blickar över Øresund.

Tillbaka till Djursholm. Sedan 1970-talet har det inte byggts några villor av arkitektoniskt intresse i Djursholm. (Jag kan på rak arm inte påminna mig en enda ny Djursholmsvilla som presenterats i arkitekturtidskrifterna de senaste trettio åren.) Men där har byggts desto fler monteringsfärdiga, prefabricerade kata-

loghus: hus i platta paket (jämför IKEA). Djursholm är numera fullt av dem. Men det är inte av ekonomiska skäl de nya djursholmarna håller till godo med att bygga sig kataloghus. De som flyttar till Djursholm har fortfarande pengar. Rika djursholmare investerar helt enkelt sina pengar (och sin sinnlighet, och sina intellekt) i annat än bildning. I annat än arkitektur.

I den mån den som idag besöker Djursholm tycker sig finna en hel del exempel på smaklöshet, nyrikiedom, bjäfs och tingeltangel, då är det faktiskt uteslutande (!) fråga om hus som byggts eller byggts till eller byggts om någon gång efter, säg, 1980.

Det vill säga efter de avregleringar av finansmarknaden som inneburit att progressiva, kulturintresserade akademiker som tjänat sina pengar på att erbjuda allmänheten en nyttig och värdefull tjänst inte längre

har råd att flytta till Djursholm. De som har råd att flytta till Djursholm är finansnissar som tjänat sina pengar på – pengar.

Något verkligen störande, för att inte säga upprörande de senaste tio åren – inte bara i Djursholms lummiga ekbackar, utan överallt i landet där den upplyst progressiva borgerligheten satt sin prägel på arkitekturen under 1900-talet – är uppkomsten av staket och stängsel, sten- och betongmurar där tidigare inga stängsel eller staket fanns. Visst, i USA:s och Côte d’Azurs rikemansenklaver har det funnits rasslande, motoriserade grindar och videoövervakade elstängsel i generationer. Men inte i Djursan.

För trettio år sedan var djursholmaren i gemen fortfarande inte alls särskilt materialistisk. Det var lummigheten och naturtomternas naturskönhet så nära stan som var den stora lyxen i Djursholm. Man var inte särskilt intresserad av ”kapitalvaror”. Man läste böcker, man åkte långfärdsskridskor på Värtans is vintertid, badade i Ösbysjön sommartid, vandrade i fjällen, krat-

tade löv och krattade grus på söndagarna. Man behövde inte gömma sig och sina dyra bilar och sin dyra platteve bakom höga stängsel med övervakningsutrustning. Djursholm börjar av allt att döma (så tycks det mig efter en och annan okulär besiktning på plats) tas över av finansnissar – som substituerar Bildning & Kultur med Bang & Olufsen.

Förlusten av arkitekturlandet Sverige kan jag leva med. Förlusten av en bildad borgarklass som förstår vad arkitektur är kan jag leva med. Det är ett pris jag nog är villig att betala för raderandet av de fordom så kolossala (ekonomiska) klassklyftorna i vårt land. Men våra dagars kulturlösa och materialistiska finansnissar, dem vore jag gärna utan:

Återinför regleringen av finansmarknaden! ■

Referenser

Henrik Berggrens & Lars Trägårdhs *Är svensken människa?* från 2006 finns numera i pocket.
Gunnar Wersén & Hans Hammarskiöld, *Promenad på Djursholm*, Djursholms stad, 1964
Utförliga artiklar om villastaden Djursholm och dess arkitektur finner man i årsboksserien *Skrifter utgivna av Samfundet Djursholms forntid och framtid*, exempelvis ett par artiklar författade av dåvarande stadsarkitekten Klas Fähræus, i årgång 1984, respektive årgång 1989.
Ett intressant tidsdokument är K. E. Renqvists *Djursholm vår hembygd*, lärobok i hembygds-kunskap, Stockholm, 1940. Utkom i en andra upplaga 1961.
Jämför av Mikael Askergren om Djursholm: *Arkitektur för rika*, tidskriften Bibel, Stockholm, nr 2-1998.
<http://www.askergren.com/djursholm.html>
Jämför av Mikael Askergren om Schweiz: *Schweizerchock*, tidskriften Plaza, Stockholm, nr 8-2008.
<http://www.askergren.com/chock.html>

DEAR PROCESS

Arkitektens fält och arkitekturens roll i konsumtions- samhället

Erik Torvén

INLEDNING

Estetisk elitism och populistisk nostalgi

I den svenska debatten om den byggda miljön finns idag två poler som jag vill benämna ”estetisk elitism” och ”populistisk nostalgi”. Den estetiska elitismen kan man hitta inom arkitektkåren, och som en del av en kulturell allmänbildning, medan den populistiska nostalgin återfinns hos delar av både allmänhet, politiker och debattörer. Med den estetiska elitismen avser jag ett oreflekterat användande av en arkitektspecifik estetik. Den populistiska nostalgin å sin sida bär på en dröm om gamla tiders förlorade idyller, den vill ha stilblandning och gärna organisk framväxt. Idealen är variation, lekfullhet, mänsklig skala etc. Den har formaliserats till ett system för stadsbyggnad inom nyurbanismen. I Sverige har den populistiska nostalgin fått ett av sina tydligaste uttryck i staden Jakriborg, den privat finansierade medeltidsstaden på Skåneslätt-en. Att Jakriborg berör en engagerande frågeställning framgår bl.a. av att den hyllas på sajten ”nordisk.nu, portal för nordisk identitet, kultur och tradition”, där den sätts i motsatsställning till arkitekter och etablissemang. En annan variant av den populistiska nostalgin kan iakttas hos ”YIMBY”, som försöker återupprätta den traditionella täta staden.

Arkitekters läsning av arkitektur skiljer sig från den som görs av kvalificerade bedömare ur andra samhällskategorier, som t.ex. politiker, journalister och konstnärer. För dessa är arkitekturen oftast förknippad med ett samhällskeende, som ett uttryck för ett historiskt och politiskt ideal, eller med frågor om klass och ekonomi. Bland arkitekter är det sättet att läsa av och förstå arkitektur mer sällsynt. Denna polarisering ger upphov till en mängd märkliga diskussioner, där man ofta pratar förbi varandra. Ett exempel är en ledare i *Barometern* från 6/8 2011 av Lars Anders Johansson. Det som här kallas den estetiska elitismen kopplas till miljonprogrammet och totalitära ideologier, arkitekturen beskrivs som ”människofientlig”. Mot detta ställs den populistiska nostalgin i form av en ”eklektisk formfest” byggd under en borgerlig storhetstid runt sekelskiftet. Därefter beskrivs ”Hammarby sjöstadskopior ..[i].. torftig nyfunkiskitch” som

konsumtionsvaror för den borgerliga självmedvetna medelklassen med sitt behov av att ”konsumera utsikt och kvällssol”. Artikeln fångar ganska väl den polariserade svenska debatten, men illustrerar också svårigheten att hitta förklaringsmodeller, då den förenklade kopplingen mellan stil och politisk ideologi inte verkar räcka för att förklara dagens arkitekturscen. Hur kommer det sig att vi har denna uppdelning mellan arkitekter och samhälle, mellan arkitektur och byggnad?

Det som intresserar mig här är situationen för de yrkesverksamma arkitekter som deltar i produktionen av den byggda miljön, på arkitektkontoren eller i kommunförvaltningarna, snarare än för de arkitekter som är verksamma inom akademiska eller konstnärliga discipliner. Mitt påstående är att arkitektrollen för dessa arkitekter i Sverige ännu inte har hittat sin form i konsumtionssamhället, utan dröjer sig kvar i förlegade strukturer, som ger upphov till motsättningar mellan arkitektur och samhälle och till en känsla av vanmakt hos arkitekterna. Jag vill identifiera strukturer och föreställningar som är improduktiva i dagens arkitektur samt hitta förklaringsmodeller och metoder som kan leda till en utvidgad och produktiv förståelse av arkitektrollen och arkitekturen, där arkitektur, samhälle och arkitektroll ses som samverkande i ett ömsesidigt växelspel. Jag vill undersöka på vilket sätt arkitektur blir meningsbärande och delaktig i konsumtionssamhället samt hur arkitekter som profession förhåller sig till det. För att förstå dessa samband förs en diskussion där modernismen som arkitektonisk stil ses som både en reaktion på och en medaktör inom kapitalismen samt om hur konsumtionssamhällets genomslag ändrade förhållandet mellan arkitektur och kapitalism, och därmed även förutsättningarna för arkitektrollen och arkitekturen. Parallellt diskuteras vilka krafter som styr arkitekternas val i formandet av sin yrkesidentitet, arkitektrollen. Arkitektrollen betraktar jag här som ett instrument för att försätta arkitekten i en produktiv relation med övriga aktörer i byggbranschen, inte minst med den kapitalförvaltning som ofta är byggandets förutsättning. Därmed formas arkitektrollen av maktspelet mellan dessa aktörer, och av konkurrensen inom arkitektens fält. Min utgångspunkt är den svenska arkitekturscenen på 90- och 2000-talet, sedd i sammanhanget av den västerländska utvecklingen inom arkitekturen på 1900-talet.

I konsumtionssamhället idag finns inget ideologiskt alternativ, inget ”utanför” att bygga ett motstånd på. Istället är samhällets kontrollmekanismer uppbyggda så att de slukar varje tendens och gör varje individuellt initiativ till en trend. Kontrollen är förskjuten från institutioner och stora styrsystem mot ett

finmaskigt nät av regelverk och incitament som förmår individen till självpåtagen kontroll. Men när kontrollen förskjuts mot individen ökar också individens potential att själv ta kontrollen. En frihet finns så att säga inbakad i systemet, men är beroende av hur styrmekanismerna utformas och hur de används. Dagens arkitekter intresserar sig för processer och för att utgå från verkligheten. Men därtill krävs ett politiskt ställningstagande för att ge arkitektens arbete en riktning eller en mening i förhållande till samhällsutvecklingen. Istället för en bakomliggande ideologi eller utopi, handlar det om vem som har inflytande över de styrande processerna. I detta perspektiv är den byggda miljön både ett instrument som formar samhället och oss som individer när den används, och en pågående tillblivelseprocess där frågan om hur och vem som har inflytande är avgörande. Olika ställningstaganden i dessa frågor genererar olika arkitektroller och därmed även olika arkitekturer.

1. FRÅN IDEOLOGI TILL KONSUMTION

Avantgardet som modell

Polariseringen mellan estetisk elitism och nostalgisk populism kan ses som en samtida förvrängning av den historiska ”kampen” förd av det modernistiska avantgardet. Denna ”kamp” är en omhuldad berättelse inom och utom arkitektkåren, där arkitekten är en hjältemodig visionär, som banar väg för en utveckling mot en bättre värld.

Det modernistiska avantgardet är i Sverige representerat av gruppen kring *Acceptera* och stockholmsutställningen. I en artikel av konstvetaren Christian Björk, ”Klassamhället mitt i funkisens manifestation” i *SvD* 17/8 2011, berättar Christian Björk om NK:s deltagande i stockholmsutställningen 1930. Redan då etablerades enligt artikeln en kommersiell ”profitfunkis” (i dåtidens terminologi), som använde det funktionalistiska formspråket som kommersiell livstilsdesign för borgerligheten, på tvärs mot det ideologiska programmet i *Acceptera* om en massproducerad design för alla. Modernismen inom arkitekturen har alltså tidigt, inte minst i Sverige, en dubbel karaktär av både ideologiskt verktyg och konsumtionsinriktad stil. Sedan arkitekturens ideologiska funktion förlorat i betydelse övergick den konsumtionsinriktade stilen till en kommersiell huvudfåra, som än idag lever som estetiskt borgerligt ideal. Det som en gång var banbrytande och speglade en uppfattning om modernitet är nu renodlat till livsstilskonsumtion. De modernistiska arkitekternas villor och designade hushållsredskap, där tolkningen av det moderna

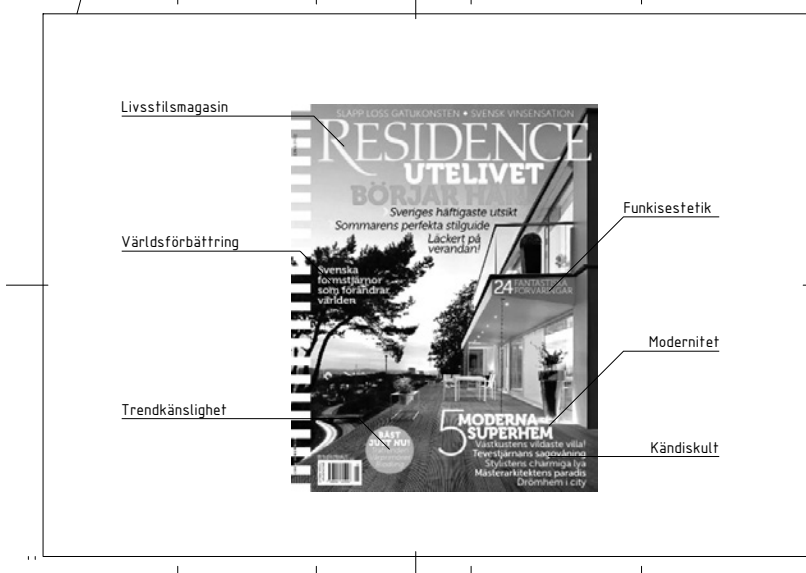
tillståndet gav en abstrakt formvärld anpassad till varekonomins och industrins villkor är ett av våra arv från modernismen. Ett annat är de stora samhällsbyggnadsprojekten, helst med en stark och ideologiskt driven arkitekt vid rodret.

En av modernismens reaktioner mot det kapitalistiska samhällets alienering och nivellering var försöken till byggandet av en ny och modern kollektivitet. Nationalism, nazism, kommunism och i Sverige folkhemsbygget kan förstås som konstruktioner av kollektiv identitet som syftar till att ge samhället en gemensam ideologisk grund. I arkitekturen motsvaras detta av de återkommande utopiska samhällsbyggnadsprojekten, där miljonprogrammet för Sveriges del utgör det påtagligaste exemplet. I *Den Svenska Modernismen vid Vägskälet* argumenterar Mattsson/Wallenstein för att den svenska modernismen, så som den formulerades i *Acceptera* 1930, utgör en egen variant på denna utveckling. Genom att medvetet framställa den svenska modernismen som en vidareutveckling av traditionen och samtidigt bejaka konsumtionen som ett redskap för att förverkliga denna vision, bygger *Acceptera* tillsammans med socialdemokratin en stabila grund, som i Sverige vidmakthåller arkitekturens ideologiska funktion ända fram till miljonprogrammet.

”Traumat efter miljonprogrammet” är en benämning på en samtidig förlust av mening inom arkitekturen och trovärdighet hos den svenska arkitektkåren, som uppträdde när miljonprogrammet utsattes för massiv kritik och framstod som ett misslyckande. Den generation arkitekter som nu verkar har denna problematik som ett arv, och försöker återupprätta arkitekturen och arkitektkåren genom att satsa på abstrakt och expressiv arkitektur. Men resultatet riskerar att bli en kommodifiering av arkitekturen till ickekontextuell och lockande handelsvara.

Utopin som metod

I arkitektrollen ingår en uppfattning om att ha ett eget, etiskt grundat, uppdrag. Denna tar sig gärna formen av en omsorg om tredje man, eller ett värnande om ”god arkitektur” och gör att arkitekter ibland verkar ha en egen dold agenda, som ligger utanför uppdraget. Både

den estetiska elitismen och den dolda agendan hos arkitektkåren kan ses som ett arv från avantgardet och den tidiga modernismen. Den estetiska exklusiviteten kan härledas till utvecklingen av det modernistiska formspråket och den dolda agendan till den ideologiska drivkraft som tillskrivs modernismens pionjärer.

Med hjälp av arkitekturhistorien kan man analysera det arv från modernismen som arkitektrollen fortfarande innehåller. I *Architecture and Utopia* beskriver Tafuri arkitekturhistorien från upplysningen och fram till modernismen som en reaktion på kapitalismen. Han beskriver objektets kris och ”försvinnandet av auran”, där arkitekturen som objekt underordnas metropolis, som är den allt uppslukande kapitalismens organisationsform. Som svar på denna utveckling närmar sig arkitekturen idén om staden, med utopin och ”planen” som redskap. Enligt Tafuri är modernismen inom arkitekturen intimt sammanflätad och samverkande med kapitalismen. ”.. the entire course of modern architecture and the new systems of visual communication was born, developed and brought into crisis in a grandios attempt – the last of bourgeois culture - to resolve, on the level of ideology [...] the imbalances, contradictions and delays typical of the capitalist reorganization of the world market.”

Tafuri beskriver hur denna ideologisering av arkitekturen genomgår en kris eller vändpunkt på 30-talet, då motsättningarna mellan viljan till arkitekturobjekt och arkitektonisk ordning och behovet av en ”plan” enligt kapitalismens logik blev för starka. Efter det tog den ekonomiska politiken över den ideologiska

ledningen och arkitekturens betydelse förminskades. I slutet av *Architecture and Utopia* beskriver Tafuri en arkitektroll i kris efter förlusten av arkitekturens ideologiska funktion och han skriver att vi måste göra upp med de myter och illusioner som omger arkitekturen. Vi måste sluta tro att vi skulle kunna förändra samhällets utveckling med design, eller för den delen antidesign. Först därefter kan vi fråga oss vad ”the organizer of building activity” kan uträtta. I samma kapitel beskriver han en arkitektur ”for a liberated society” som en illusion, bara möjlig genom en genomgripande omorganisation av arkitekturens språk, metod och struktur. ”Who proposes such a slogan avoids asking himself if, its obvious utopianism aside, this objective is persuasive without a revolution of architectural language, method and structure which goes far beyond simple subjective will or the simple updating of a syntax.”

Idag, 40 år senare, har arkitekturens förutsättningar genomgått stora förändringar, medan synen på arkitektur och arkitekter dröjer kvar i föråldrade former. Kanske finns det nu andra möjligheter att närma sig ”en revolution av arkitekturens språk, metod och struktur”, som för Tafuri framstod som ett ouppnåligt mål. Även om arkitekturen inte kan skapa ett befriat samhälle, kan en uppdaterad och reflekterande arkitektonisk praktik bidra till förståelse för och utvecklingen av dagens samhälle.

Arkitektrollens kris

Tafuris arbete är en del av den massiva omprövningen av modernismen, som skedde parallellt med konsumtionssamhällets framväxt. Denna omprövning tenderade att fokusera på individen, konsumenten/användaren, snarare än ett ideologiskt definierat, producerande kollektiv. Modernismens försök att skapa en ny människa genom att konstruera en kollektiv identitet hade misslyckats, och istället resulterat i att den gamla gemenskapen brutits sönder. Inom arkitekturen gjordes försök att återuppfinna arkitekturens mening och den förlorade känslan av ”community”. Fortfarande levde hoppet om att man kunde ändra världen med design, och modernismens idéer vändes till sina motsatser: Individen sattes före kollektivet, människan före tekniken, tecknet före formen och ideologin ersattes av teori.

Istället för de samhällsomvandlande ideologierna utvecklades idén om oberoende och motstånd som förutsättningar för att skapa en progressiv utveckling, idéer som även idag har en stark ställning. I *Radical Games, Popping the Bubble of 1960's architecture* skriver Lara Schrijver: “It is this tactics of resistance that

remains one of the strongest legacies of the 1960's – the justification of the artist is determined not by the quality of his work but by his ability to resist. This is a nihilistic definition of the discipline of architecture, which denies its productive character. It also deeply limits the ‘agency’ of cultural production, denying it the complexity of its own traditions and its relation with reality” Lite senare skriver hon: ”The realization of the architectural project is to some extent complicit with existing power structures. This runs directly counter to the idea that resistance is necessary in order to transform society and its environment.”

Detta förklarar varför så lite av 60-talets motståndskultur utvecklades vidare in i produktionen av arkitektur. Att vara ”emot” är vanligtvis inte en del av arkitektens uppdrag, eftersom man oftast arbetar med de dominerande maktstrukturerna i samhället.

2. ARKITEKTROLLEN I KONSUMTIONSSAMHÄLLET
Arkitekturens hegemoniska narrativ

Ett annat spår som leder från den polariserade debatten i dagens arkitektursverige är den mytologi som omger den arkitektoniska diskursen, och som kan benämnas ”arkitekturens hegemoniska narrativ”. Med detta avses en sorts konstituerande berättelse om dagens arkitekter och dagens arkitektur. Den omfattar en stil som markerar social och kulturell tillhörighet. Delvis bygger den på en föreställning om något upphöjt, ett högre syfte, som bara de invigda kan förstå.

En ingrediens i det hegemoniska narrativet är besläktad med den estetiska elitismen, och refereras oftast till som enbart ”arkitektonisk kvalitet” eller ”arkitektens kärnkunskap”, en sorts praktisk hantverkskunskap om hur man gör. Den liknar estetiska värderingssystem som man kan finna inom andra dicipliner, t.ex. design eller konsthantverk som glas- och keramik och arkitekter skolas redan under utbildningen in i detta arkitekturens värdesystem. Kunskapen inom systemet är uttalat ickeverbal och låter sig inte fångas in i betydelser gripbara inom andra diskurser.

En annan ingrediens är föreställningen om att arkitekten har en uppgift som går utöver det enskilda uppdraget, en ”dold agenda”. Arkitekten besitter därigenom en okänd faktor, som ger arkitektens argument extra tyngd. Den dolda agendan kan handla om att ta ansvar för brukaren, eller om att införa ”arkitektonisk kvalitet” i största allmänhet, och representerar ofta en övertro på arkitekturens påverkan på människorna. De historiska försöken att relatera arkitekturens betydelse till underliggande, gärna

utopiska, mål som definieras av arkitekten, kan förstås som strategier för arkitektkåren att erövra kontrollen över byggnaders betydelse för samhället.

För arkitektkåren är den exklusivitet som utgår från att ha en egen estetik en styrka. Att hamna i konflikt med den ”populistiska nostalgin” är ingen nackdel för arkitekterna, utan tvärtom placerar det dem inom den estetiska elitismen, ger dem en egen agenda och styrker deras yrkesidentitet och deras ställning som starka aktörer i byggbranchen. Det hegemoniska narrativet är en av de bakomliggande orsaker som styr hur arkitekturen blir till, utformas och tolkas idag. Att förstå hur det fungerar är ett led i att förstå varför arkitekter ritas som de gör.

Arkitektens fält

Med hjälp av sociologiska teorier utvecklade av Pierre Bourdieu kan man analysera arkitektens ”fält”, den arena som arkitekterna har att förhålla sig till. I *Kulturens fält*. Om Pierre Bourdieus sociologi skriver Donald Broady: ”Ett fält uppstår där människor strider om symboliska och materiella tillgångar som är gemensamma för dem”. Avsikten med en sådan analys behöver inte vara att avslöja missförhållanden eller lägga fram en cynisk bild av arkitekternas arbete utan att skapa möjligheter för en utvidgad diskurs om arkitektur. Donald Broady säger som ett svar på en vanlig kritik mot Bourdieu: ”Han brukar anklagas för att förneka tankens frihet, men avsikten är det motsatta: de intellektuella blir ’friare’ om de vet mer om hur alla de tankeformer och värdehierarkier produceras som de ställs inför, har att ta ställning till och kanske själva hyllar.”

Symboliskt kapital är ett av Bourdieu’s grundläggande begrepp och avser ett immateriellt kapital, som byggs upp inom en typ av förkapitalistisk gåvoekonomi. Inom arkitekturen är det symboliska kapitalet bl.a. kopplat till arkitektens konstnärliga förmåga och det byggs upp genom t.ex. tävlingar, priser och publiceringar i tidskrifter. Ju mer oberoende ”gåvan” (priset, artikeln, vinsten) är av direkt nytta, desto större blir den symboliska förtjänsten. Allmänna, anonyma, tävlingar är ett av de tydligaste exemplen, där en utmärkelse ses som en garanti för arkitektonisk kvalitet. Det symboliska kapitalet kan även växlas in till ekonomiskt kapital genom t.ex. nya uppdrag och höjda timpriser. Tävlingsvinster, publiceringar och priser kan sägas ingå i en performativ kritik, dvs en kritik som samtidigt som den beskriver arkitektur också föreskriver vad som är arkitektonisk kvalitet. En viktig förutsättning för trovärdigheten är att de som utövar

denna performativa kritik inte ser sig som maktutövare, utan som tillämpare av en objektiv kunskap. Bourdieu skriver: ”..den arbiträra värdesättningen kan anta skenet av ett konstaterande av värde, även i ögonen på de som mest omedelbart bidrar till själva värdesättningen...” För Bourdieu är ”misskännandet”, (dvs icke-erkännandet, att inte låtsas om något) av det symboliska kapitalets ekonomiska karaktär tillsammans med dess koppling till materiella fördelar en av de grundläggande förutsättningar som får den symboliska ekonomin att fungera. Inom arkitekturen föder det behovet av en påstått objektiv, branschgemensam och icke uttalad föreställning om vad som är ”god arkitektur”.

Kulturellt kapital är för Bourdieu den bildning, kännedom om finkultur, språkbruk och smak samt förmågan att bemästra dessa, som i vårt samhälle utgör ett allmänt symboliskt kapital. Detta är också kopplat till klass, men även de utan större tillgång till kulturellt kapital erkänner dess värde skriver Broady: ” I denna erkännansmhet, ja, i själva faktum att den bildade estetiken kunde framställas som giltig för alla, som universell, menade sig Bourdieu finna uttryck för kulturella dominansförhållanden: de högre klasserna behärskade bättre än andra en kultur som, genom komplicerade förmedlingar, tenderade att erkännas av samhället i dess helhet” Kännedom om vad som är ”god arkitektur” kan anses tillhöra det kulturella kapitalet, och arkitekterna har som uppgift att förse de dominerande klasserna med kännetecknen för god smak och klass i form av villor, sommarställen, och andra märkesbyggnader. Det kulturella och symboliska kapitalet är viktiga drivkrafter och förklaringar bakom det som kallas estetisk elitism ovan.

Maktkampen på fältet beskrivs av Bourdieu som ett spel: spelets förutsättning är att deltagarna vill spela spelet och godtar dess regler, vilket ger upphov till det han kallar för ”Illusio”. Deltagarna kan inte ifrågasätta illusio, utan att själva tappa mark i diskussionerna. Detta utesluter dock inte diskussioner inom spelets gränser, skriver han: ”Delaktigheten i de intressen som är konstitutiva för medverkan i fältet [.....] innebär ett accepterande av en samling förutsättningar och postulat som tas för givna. Dessa utgör diskussionernas odiskutabla villkor och konflikternas oöverstigbara gränser. Det är därför konflikten mellan ortodoxin och heterodoxin, som ger fältet dess struktur och historia, definitionsmässigt aldrig vidrör doxan, denna ursprungliga tro vars intensitet står i proportion till agenternas intresse av att fältet skall fungera.”

Det som ovan beskrivs som arkitekturens hegemoniska narrativ är en viktig del av denna ”doxa”, de grundläggande förut-

sättningar som möjliggör spelet på arkitektens fält och som inte kan ifrågasättas utan att man hamnar utanför fältet. Dess viktigaste beståndsdelarna är den estetiska elitismen och den dolda agendan, vilka båda stärker uppfattningen att arkitekten har ett ”eget uppdrag” vid sidan av och parallellt med det kommersiella uppdraget. Genom att de utgör förutsättningar för spelet kan de inte ifrågasättas utan att bryta ”illusio”, och undgår därför kritisk granskning inom arkitektens fält. Istället odlas det hegemoniska narrativet av arkitektkåren och kommer till användning bl.a. i det intensiva förhållandet mellan arkitekt och beställare. Det är ett av de verktyg som arkitekter använder för att få inflytande i den komplicerade byggprocessen och därmed upprätthålla idén om en maktbalans mellan arkitekt och beställare, mellan arkitektur och kapitalism.

Men vad skall inflytandet användas till? Arkitektrollen verkar ha tappat styrförmågan i projektet att återupprätta arkitekturens mening och känslan av gemenskap, som istället har ersatts av en kamp för ”god arkitektur” inom ramen för det hegemoniska narrativet. Den dolda agendan och estetiska elitismen smälter då samman med 60-talets idé om en utanförposition och bidrar till arkitektens övertygelse om att kämpa för något viktigt, och att erbjuda ”något annat” eller ”något utöver” det kommersiella uppdraget. Så länge detta något är en del av arkitekturens ”doxa”, kommer det genom ”illusio” att vara underförstått och ligga utom räckhåll för en medveten analys inom arkitektkåren.

Arkitektritat och drömmen om det organiska

Att en estetik för de invigda kan transformeras till ett kommersiellt framgångskoncept framgår av att uttrycket ”arkitektritat” har blivit ett flitigt använt varumärke. Arkitekterna i Sverige har odlat sin stil så framgångsrikt att begreppet ”arkitektritat” har blivit en sorts kvalitetsbegrepp, fast med tvivelaktiga konnotationer. Som varumärke tenderar ”arkitektritat” att bli en travesti på arkitekternas egen föreställning om ”god arkitektur”, anpassad för det kommersiella stilbiblioteket och reducerad till en handfull lätt igenkännbara tecken, som svart/vita kontraster, smala liggande och eller stående fönster, pulpettak osv. Arkitekterna själva tar avstånd från begreppet eftersom de inte vill se sin verksamhet reducerad till ett lätt igenkännbart stilgrepp, utan vill hävda ett mer komplext varumärke – vilket dock är oklart vad det innebär. Arkitektrollen fungerar i balans med de kommersiella krafterna och är i ständig dragkamp med dessa. ”Arkitektritat” är ett exempel på hur marknadskrafterna

annekterar, utnyttjar och förskjuter arkitektrollen. En arkitektroll som baseras på en exklusiv estetik och en dold agenda riskerar att bli allt mer marginaliserad i en kommersiell verklighet där allt är tillåtet.

När arkitektrollen på 60- och 70-talet hamnar i kris i mötet med konsumtionssamhället utvecklas idéer om arkitekturen som resultatet av en naturlig process, som en motreaktion på och en kritik av arkitekturen och arkitektrollen. Det är drömmen om arkitekturen som människans bo, sprungen ur hennes väsen utan inblandning av ett överjag, och som tar sig olika uttryck. I Sverige hittar man idéer om självbyggeri och brukarstyrd arkitektur hos t.ex. Erik Friberg och Ivo Waldhör. Hos Christopher Alexander utvecklas dessa idéer mot en teori i *A Pattern Language*, en tradition som lever vidare i dag inom fenomen som t.ex. biomimik.

Det organiska får här företräda idén om ett annat sätt att generera arkitektur, utan att arkitekten måste stå som avsändare. Arkitekten och ”det organiska” kan var för sig på olika sätt ge processen och objektet autenticitet. För arkitektrollen inom arkitekturens hegemoniska narrativ är det arkitektens konstnärliga status som är garanten för autenticitet. Inom idén om ett organiskt byggande, är det föreställningen om ”det naturliga” som står för autenticiteten. Som Meike Schalk skriver i *Imagining the Organic City* har det organiska genom arkitekturhistorien utgjort en möjlig motpol, som återkommit som referens i tider av förändring och

kris. Det organiska väcker hoppet om en självorganiserande och fri arkitektur och stadsplanering, som får ny aktualitet med konsumtionssamhällets betoning av individuella ageranden. Men snarare än en frihet från kontroll är det fråga om en förskjutning av kontrollen, som kräver att även arkitektrollen omprövas.

Arkitektrollen i konsumtionssamhället

Hur arkitektrollen kan formuleras för att bli kommersiellt framgångsrik i konsumtionssamhället kan exemplifieras med BIG – Bjarke Ingels Group. I *Yes is more* presenterar BIG sin arbetsmetod som ”a Theory of Evolution”, där flera modeller produceras och förkastas för varje förslag, och där nästan vilka parametrar som helst kan bli styrande för processens utfall. Arkitekten sitter inte ensam på sitt arbetsrum och producerar skisser till sina medarbetare – istället producerar medarbetarna en stor mängd förslag, som sedan utsätts för en urvalsprocess. Hur arkitekturen utformas blir ett spel mellan variation och urval, mellan produktion och konsumtion, där chefsarkitekten snarare är en superkonsument än en superproducent. Projekten i *Yes is more* får sin styrka genom att framställas som resultatet av två saker: dels som det naturliga utfallet av en organisk process utifrån de valda parametrarna, dels den ständiga närvaron av Bjarke Ingels själv i denna process. Därigenom kombineras två faktorer som tidigare verkat svåra att förena, nämligen arkitektrollen och idén om den naturliga processen, ”det organiska”.

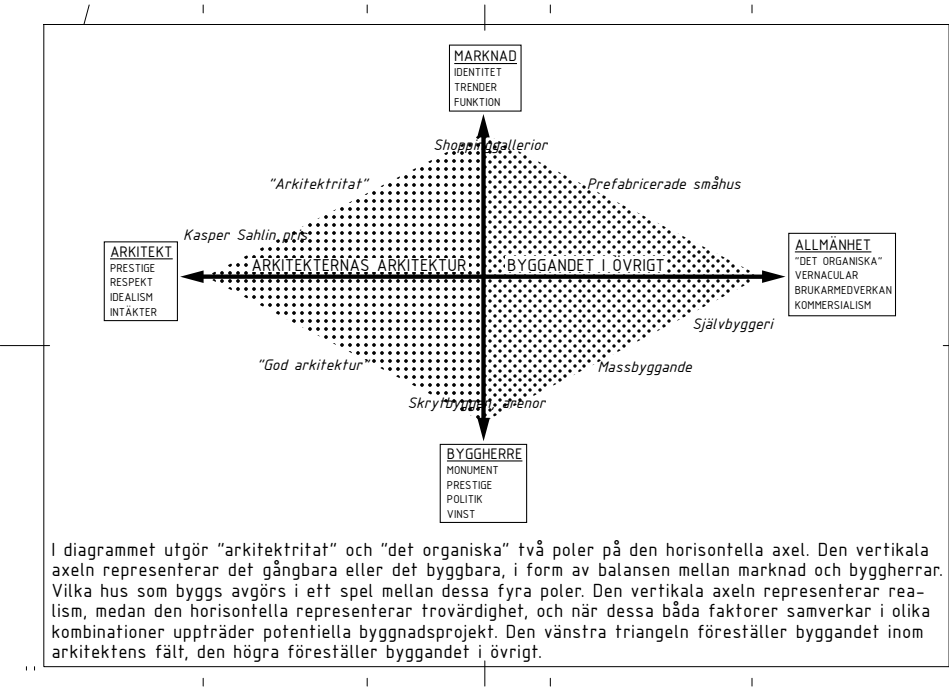
Bjarke Ingels är populär bland svenska arkitekter. Hans arkitektroll verkar kunna förena realiteter i samhället med ett processtänkande och en marknadsorienterad position. Den estetiska elitismen och den dolda agendan ges med processen en ny och uppdaterad dräkt, där processen är en humoristisk gest som ger formen legitimitet och arkitekten trovärdighet. Men processen ser i detta fall mer ut som en lek än en verklig process och frågorna om på vilket sätt arkitekten kan bidra till att återupprätta arkitekturens mening och känslan av gemenskap kvarstår. Även om BIG pekar på ett framgångsrikt förhållningssätt, består framgången snarare i en marknadsanpassning av arkitekturens hegemoniska narrativ än i ett utvidgande av det.

”Projektiv arkitektur”

BIGs arkitektur kan ses som en del av en större rörelse inom arkitekturen, som ibland kallas för ”projective practices”, syftande på att projektarbetet i sig är i fokus snarare än bakomliggande

teorier. I *No more dreams – The passion for reality in dutch architecture* använder Roemer van Toorn termen ”projective architecture” för att beskriva den tendens i den holländska arkitekturen, som är en reaktion på det kritiska förhållningssätt som dominerat arkitekturscenen under 80- och 90-talet. Den kritiska arkitekturen, med arkitekter som Peter Eissenman, Bernard Tchumi, Kenneth Frampton mfl byggde enligt van Toorn på föreställningen att en frigörande verklighet inte var möjlig att uppnå i samhällets centrum, istället ägnade sig den kritiska arkitekturen åt att dekonstruera arkitekturens diskurs från marginalen. Den ”projektiva arkitekturen”, som i van Toorns tolkning verkar täcka in hela den samtida holländska arkitekturscenen, vänder sig istället till verkligheten med en ”kuratorieell attityd”: ”By systematically researching reality as found with the help of diagrams and other analytical measures, all kinds of latent beauties, forces and possibilities can, projective architects maintain, be brought to the surface” I den projektiva arkitekturen, skriver van Toorn, är det metoden som står i centrum, frågan om hur överskuggar frågan om vad eller varför. Den projektiva arkitekturen innebär därför ett återvändande till arkitekturdisciplinen och verkligheten, via en teknisk och estetisk pragmatism. Samtidigt beskyller van Toorn de projektiva praktikerna för att sakna förmågan att tänka utanför verkligheten och efterlyser en politisk och social vilja till förändring. Som exempel efterlyser han en tolkning av hur demokrati skulle kunna ges en mening genom rumsliga begrepp.

Det verkar som att när arkitekturobjektet i sig inte längre förväntas inneha någon autenticitet, har fokus förskjutits till den bakomliggande process som frambringat objektet. Projektet handlar om processen snarare än om objektet – eller att objektet får sitt värde genom att spegla processen. En del i den ökande fokuseringen på processen är ett intresse för samverkan och dialog med brukare, byggare och beställare. Detta kan ses som ett led i en pågående förändring av arkitektens roll bort från den konstnärliga och idealistiska arkitekten mot en mer brukarorienterad eller marknadsorienterad position, som ligger närmare föreställningen om det organiska. För att denna arkitektroll skall vinna trovärdighet måste den dock be-

svara frågan om hur man ersätter förlusten av den ideologiska funktionen.

3. KONKRETION

Community – plats eller produktion?

Det engelska ordet community kan översättas med gemenskap eller lokalsamhälle. Det finns en föreställning om en ”sann” eller ursprunglig gemenskap, som kan ha förekommit i det gamla bondesamhället. I den föreställningen sammanfaller grannskapet med arbetsgemenskapen till en produktiv, social och rumslig helhet. Mot denna föreställning ställs alienationen i det kapitalistiska samhället, kommersialismen, individualismen och segregationen. I denna föreställningsvärld finns ett klassperspektiv: medelklassen är individualister som lever ett liv baserat på konsumtion, medan underprivilegierade i förorten, eller i tredje världen, antas vara mer beroende av sina lokala nätverk och därför leva närmare föreställningen om den ”sanna” gemenskapen. ”Community” är ett ord som idag används lika mycket för att beteckna en gruppering i den virtuella världen som i den fysiska. Den produktiva gemenskapen började brytas loss från platsbegreppet med industrialiseringen, då pendling och sovstäder delade hemmet från arbetet. Samtidig uppstod nya gemenskaper

och ur dessa nya politiska rörelser. Nu kan både den sociala och den produktiva gemenskapen vara global och betydelsen av den lokala, platsbundna gemenskapen är förskjuten. Lokalsamhället betraktas ofta som en bekvämlighet, en praktikalitet som skall lösas. Den samtida staden riskerar därmed att kommodifieras och bli en fråga om komfort och service.

Det offentliga rummet har ibland innebörden av en laddad plats, en scen där man kan framträda inför samhället. Men en samtida föreställning verkar vara att det offentliga rummet skall vara allmänt, neutralt och tillgängligt för alla. Det offentliga rummet ses som ett öppet rum, en andra natur som är redo att tas i besittning. Subjektifieringen av det offentliga rummet är ett tecken på att man i allt högre grad börjat betrakta och använda det offentliga rummet som en allmän nytighet och hävda en stadens allemansrätt. Föreställningen att det offentliga rummet har tagits ifrån oss, speglas i företeelser som t.ex. ”Reclaim the streets”-rörelsen. Det offentliga rummet ses som utsatt för hotet att tas över av marknadskrafter och måste därför försvaras. Detta beskriver i själva verket en ny konflikt som uppträder med hävdandet av rummet som en kollektiv rättighet. Det offentliga rummet aldrig tidigare varit vårt på det sättet, det har alltid varit ett kontrollerat och manipulerat rum. Stadens historia är också kommersialismens och kapitalismens historia, och stadens form har alltid tjänat dessa syften. Den har ibland erövrats för andra ändamål, som i Paris-kommunen eller Tahrirtorget, då ”folket” får chansen att inta scenen, något som nu fått karaktären av ett återerövrande av en förlorad ursprunglig offentlighet. Detta är en förvrängning av minnet, det som i själva verket är förlorat är inte det offentliga rummet, utan ”com-

munity”, samhället, den ursprungliga goda gemenskapen som vi föreställer oss den i bondesamhället. Det nuvarande kravet på rätt till det offentliga rummet verkar vara ett krav på rätten till en gemensam plats där man kan bygga upp en ny, modern, tillfällig och situationsanpassad gemenskap.

Tre exempel i Stockholm

För att levandegöra resonemanget och låta det möta en svensk kontext, vill jag lyfta fram tre exempel i Stockholm. Hammarby sjöstad representerar ett svenskt stadsplaneparadigm. Områdena runt Järva i Stockholm är det åldrande resultatet av en svensk utopisk planering och samtidigt ett exempel på en ny urban verklighet. Nya Karolinska Solna får representera dagens politiska projekt, där sjukhusbyggnaden blir ett monument över en politisk vision.

Hammarby sjöstad

Hammarby sjöstad är en produkt av dagens starka svenska planeringsapparat med dess arv från folkhemsbyggandet parat med en föreställning om vad ett stadsliv är i konsumtionssamhället. Resultatet blir ett uttryck för en svensk arkitektroll, och för den arkitektur som den ger upphov till. I Hammarby sjöstad har alla inblandade aktörer gjort ett bra arbete. Fina fasader vetter mot prydliga boulevarder, där butiker och kaféer ger gatan liv. Vackra parkrum finns integrerade i strukturen och halvprivata gårdar ger lugn till bostäderna. Miljölösningarna bröt ny mark för den urbana miljörörelsen, samtidigt som alla fastighetsägarna har gått med vinst och många vill bo där. I planeringen har samma sorts planeringsapparat som genomförde miljonprogrammen använts för att kontrollera fastighetskapitalet och driva igenom sin egen liberala version av den goda staden.

Hammarby sjöstad är ett framgångsrikt exempel på planering som lyckas förena olika intressen, men är samtidigt en hårt reglerad och monokulturell stadsdel. I kraftmätningen mellan kommun och kapital fanns inte plats för andra aktörer - deltagandet och inflytandet över processen utövades av en begränsad mängd makthavare och större företag.

I Hammarby sjöstad finns inte heller mycket utrymme för att bygga upp en ny, modern, tillfällig och situationsanpassad gemenskap. Det mesta är på förhand planerat av arkitekter och planerare. Här finns inga föreningslokaler, och knappt några torg, de flesta aktiviteter är istället förknippade med konsumtion: affä-

rer och kaféer står för de kollektiva utrymmena. Den centrala funktionen verkar vara staden som en plats för konsumtion och reproduktion, en sorts sovstad med en shoppinggalleria, till sitt program inte helt olikt en miljonprogramsförort. Allting genomfördes som en enda stor enhet, med syftet att bli en färdig helhet. Resultatet är staden som en färdig produkt, en bekvämlighet som man kan köpa sig in i, långt ifrån idealen i ”rätten till staden”.

Det kan jämföras med Novartis Campus i Zürich, som är under uppförande och ställdes ut på Venedigbiennalen 2012. Det är baserat på en rutnätsplan framtagen av Vittorio Magnago Lampugani som är tänkt att integrera anläggningen med den övriga staden. Arkitekturen styrs av vissa regler för hur husen får se ut, som har tolkats av olika arkitekter. Det liknar en stad men har väldigt lite med staden som en plats för konfrontationer, möten och den gemensamma produktionen av rum att göra. Bakom alltihop finns en aktör, ett multinationellt företag. Det är inget planeringsprojekt utan en anläggning som är till för att främja denna aktörs intressen. Novartis Campus är tänkt att genom sin rutnätsplan vara en integrerad del av staden, men det är snarare genom att det skiljer sig från staden som det är intressant. Genom sin starka form visar det upp en del av den dynamik som formar den urbana miljön idag, genom att ett multinationellt företag sätts i en läsbar relation till staden.

På ett liknande sätt kan Hammarby sjöstad uppfattas som en ideologiskt kontrollerad och sammanhållen anläggning, som utgör en egen enklav för bekvämt och konsumtionsinriktat medelklassliv i staden. Det är i gränserna och i mötet med den övriga staden som Hammarby sjöstad blir uppfattbar på detta sätt, och kan tydliggöra de underliggande krafter som formar staden.

Husby och Järva

Områdena runt Järva i Stockholm är ett exempel på en stadsstruktur där mycket varierade och högt specialiserade områden ligger bredvid varandra men samtidigt isolerade i enklaver. Enklaverna är rumsligt avgränsade, men vad som framför allt håller isär dem är sociala, kulturella och ekonomiska skillnader. Enklaverna flyter omkring i ett obestämt stadslandskap, omgivna av grönområden, och bildar tillsammans ett stadsrum av varierande intensitet och karaktär. Detta kan ses som en rumslig instans av den nya urbana verklighet som Saskia Sassen har beskrivit som den globala staden, en global urbanitet som inte är begränsad till staden som en fysisk plats, utan istället kopplar ihop platser och människor genom andra sociala, tekniska och ekonomiska system.

Runt Järva finns bostadsområden för olika sociala, kulturella och ekonomiska skikt av samhället: villor för de välbärgade, radhus för medelklassen, och lägenheter i miljonprogramsprojekt för de övriga. Men där finns också områden för shopping, kluster av kontor och hotell, och områden specialiserade på informationsteknologi. Fördelar, effektivitet och vinster uppnås genom nätverkandet inom de olika enklaverna, vilket kan sägas gälla för såväl de specialiserade tekniska klustren som de olika typerna av bostadsområden. De lokala nätverken kan förlängas till liknande samhällen runt om i världen, även om enklaverna inte är anslutna till sina fysiska grannar. Denna stad har möjliggjorts genom den tekniska utvecklingen inom transport och kommunikation, där massmedia ger oss möjlighet att upprätthålla en gemensam kultur. Det är dock en kultur som saknar en tydlig identitet och som bidrar till att gränserna i staden blir oskarpa. I motsats till den traditionella staden uppfattas denna typ av stad som identitetslös och undvikande. Liksom Koolhaas ”Generic city”, är staden i ett övergångstillstånd, där det offentliga livet delvis har ersatts av motorvägar och massmedia.

Denna generiska och alienerande karaktär hos staden kan erbjuda en möjlighet att skapa ett nytt kollektivt rum, genom att stärka lokala identiteter och framhäva skillnader och gränser mellan enklaverna. Spänningen som byggs upp kan vara en drivande kraft i dynamiken i den sociala strukturen. Men enklaverna måste också sättas i relation till varandra, utbyte, samarbete och konflikt utgör förutsättningarna för bildandet av nya sociala strukturer och identiteter. Om vårt mål är att frigöra denna dynamik, är det ökade intresset för konst och arkitektur som en social praktik i det offentliga rummet en bra början. I stället för att fokusera på den rumsliga utformningen tar dessa praktiker ofta sin utgångspunkt i det sociala rummet i ett samarbete med lokala föreningar och samfund. Förändringar i rummets fysiska form kan sedan integreras som en del av processen, istället för att vara det dominerande verktyget för att inleda social förändring. Rummets utformning kan stödja den kollektiva processen, men måste vara öppen för en dialektisk process mellan social form och materia. Integriteten hos konstnären/

arkitekten är i sådana processer den bräckliga garantin för autonomi, som kan manipuleras till att användas för gentrifiering, integration och normalisering. Frågan om autonomi måste därför tas upp på en mer strukturell nivå när starka politiska och ekonomiska krafter kommer in i bilden.

Nya Karolinska Solna

Nya Karolinska Solna, NKS, är ett projekt stort som en mindre stadsdel, samlat i en volym. Det är flaggskeppet i den pågående ombyggnaden av det medicintekniska forskningsklostret runt Karolinska institutet och norra stationsområdet. På många sätt är det snarare en samhällelig process än ett byggprojekt. Sjukhusbyggnaden är en huvudkomponent i den stora omorganisationen av vården i Stockholms län som är sammanlänkad med byggprojektet. Omorganisationen har drivits av en vision om att skjuta vården mot närsjukvård och mer förebyggande vård. Ett av målen med vårdens omorganisation är mer förebyggande vård där individen sätts i centrum, så att ansvaret för befolkningens hälsa förskjuts närmare individerna. De patienter som behöver högt specialiserad skall tas om hand på NKS, där forskning och vård skall samverka för ömsesidigt lärande. I NKS möts tre olika flöden: patienten, forskningen och vården och sjukhusbyggnaden kan ses som ett monument över samverkan mellan vetenskapen, befolkningen och den statliga omsorgen. Sjukhuset är även en del i stadens flöden vilket bl.a. tar sig uttryck i hur sjukhuset möter sin närmiljö, med ett tydligt entrétorg, butiker i bottenvåningarna och i entréhallen.

NKS är ett samhällsbyggnadsprojekt av modernistiska dimensioner: Under efterkrigstiden var det boendemiljön som skulle lösas rationellt och skapa det goda samhället, på 80-talet låg fokus på kultur och handel, medan det idag är vården som står i centrum. NKS är från bakgrund till genomförande ett biopolitiskt projekt för kunskaps- och informationssamhället och det är signifikativt att det är inom vården som samhället gör en samlad insats idag. Genom vården regleras förhållandet mellan individens kropp och samhällskroppen och det är här politiken kan ges uttryck i ett stort och på många sätt utopiskt byggnadsprojekt.

Projektorganisationen utgör i sig ett socialt rum, som ständigt söker och genererar produktiva relationer. Komplicerade kontraktsförhållanden och mängden inblandade projektörer och beslutsfattare gör att de tekniska och gestaltningsmässiga frågorna är lättare att hantera än de sociala och processuella. Projektets informationshantering bygger på databaser, där informa-

tionen istället för att inordnas i ett hierarkiskt system märks, ges vissa egenskaper, så att den av sig själv skall hitta fram vid rätt tillfälle. De styrande faktorerna läggs på informationen själv, på ett sätt som kan påminna om hur den förebyggande vården skall få de potentiellt sjuka individerna att själva söka vård. På ett motsvarande sätt skall projektörerna vara självgående, istället för en hierarkisk beslutskedja skall de genom ett systematiskt upplägg erhålla rätt information och rätt verktyg, som får dem att projektera så att resultatet blir en sammanhängande och fungerande helhet.

Nya Karolinska Solna är ett aktuellt exempel på arkitektur som ett politiskt instrument i en biopolitisk kontext. Samtidigt är det ett exempel på utökad samverkan mellan det offentliga och det privata, samt på tillämpningen av avancerad informations-teknologi. Därigenom kan det ge ledtrådar i sökandet efter en processinriktad och uppdaterad arkitektroll.

SAMMANFATTNING

Kontroll utövas idag indirekt, genom ett komplext system av begär och konsumtion, där individens val är ett mål snarare än en utgångspunkt. Utformningen av incitamenten för valen får större betydelse än själva valen. Ideologier eller utopier är trubbiga redskap för att styra individernas val, som fungerar bäst då konfliktytorna i samhället är skarpa och åsiktsklyftorna djupa, medan dagens samhälle har utvecklat oändligt mycket mer komplexa och förfinade mekanismer. Maktutövning handlar i högre grad om makten att utforma de styrande processerna, än att fatta själva besluten.

Den byggda miljön kan utifrån detta diskuteras på tre sätt: Dels den byggda miljöns egen tillblivelseprocess, dels den performativa process den ger upphov till när den sedan används. Harveys ”rätten till staden” kan förstås som att vi alla har rätt att delta i och ha inflytande över båda dessa processer. Den tredje processen är arkitektens subjektiva ställningstagande och uttolkning, som kan samspela mer eller mindre med de båda övriga processerna.

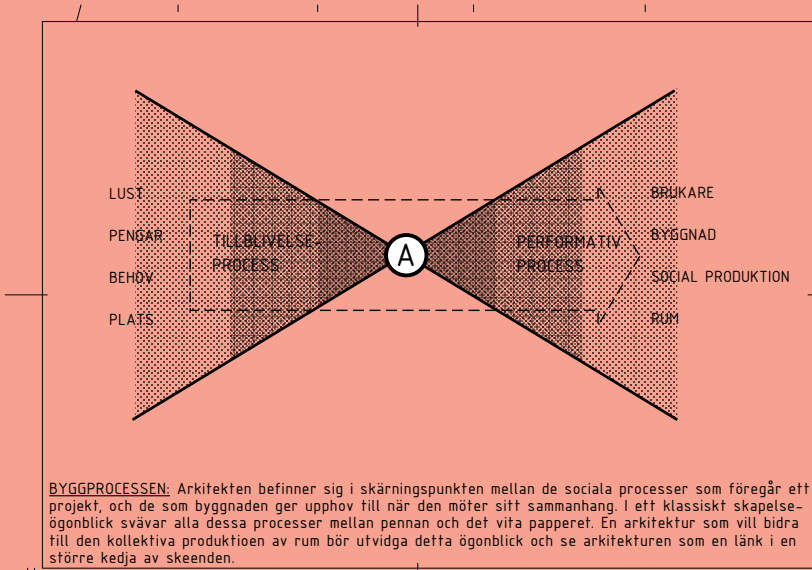
Stadsplanering är typexemplet där tillblivelseprocessen skulle kunna vara öppen för medverkan från fler individer i samhället. Dagens svenska planeringsapparat har tre moment av samverkan, samrådet och utställningen samt bygglovet. I övrigt är processen optimerad för att förverkliga politikernas intentioner och tillvarata kommunens intressen, där samverkan med näringsliv och kapital står i fokus. Planeringens uppgift blir att sä-

kerställa ”kvalitet” och allmänna intressen i denna process. När detta arbete sköts som bäst blir resultatet som Hammarby sjöstad, en genomkontrollerad och framgångsrik stadsdel. Men deltagandet och inflytandet över processen är minimal, begränsad till en liten skara makthavare och kapitalägare. För att leva upp till idealen i ”rätten till staden”, skulle det behövas en lägre grad av kontroll, andra incitament för styrningen av utvecklingen och ett mindre ensidigt fokus på vinstmaximering. Det som saknas är inte en massiv medborgardialog, utan faktiska möjligheter för mindre och fler aktörer att agera och fatta beslut om vad som skall göras. Resultatet kan bli en stad som inte byggs som en hel maskin, utan som summan av en rad mindre delbeslut. Vår planeringsapparat är utformad för ideologiernas tid, men behöver ta steget in i biopolitiken och samtiden.

Arkitektur är oftare än planering ett resultat av ett privat initiativ snarare än en kollektiv process. Arkitektens subjektivitet blir därför en ersättning för den kollektiva processen, arkitekten är en uttolkare av de kollektiva fenomen som arkitekturprojektet berör. Arkitekten ger sin tolkning ett uttryck genom arkitekturen, vilken sedan får sin mening när den används i en performativ process. Ju mindre arkitekturen styr tolkningen av tolkningen, desto större grad av autonomi har arkitekturen gentemot sin kontext och desto större inflytande har användaren över användandet och uttolkningen av arkitekturen. Detta innebär ett förhållningssätt motsatt mot funktionalismen, en sorts antifunktionalism, kanske till och med en sorts formalism. Samtidigt är det inte den arkitektoniska formen som är intressant för sin egen skull, utan som ett medel att förmedla mellan staden, dess kollektivitet och dess användning. Arkitekturen och staden växer fram i ett växelspel mellan arkitekten, samhället och brukarna.

Olika ställningstaganden i fråga om ”rätten till staden” genererar olika arkitektroller och därmed även olika arkitekturer. En arkitektroll som tar ställning för staden som en kollektiv process, där vi alla har rätt att delta, måste ta sin utgångspunkt i både de sociala processer som föregår ett projekt (tillblivelseprocessen) och de som äger rum när projektet är färdigt (den performativa processen). Arkitekten kan framstå som den som bäst förstår dessa processer, och som är bäst på att styra dem genom den tänkta och byggda formen.

Den estetiska elitismen och den dolda agendan som ovan beskrivits som dominerande inslag i arkitektrollen, är egentligen avarter av arkitektens redskap och möjligheter, som uppstår när deras syfte inte är klart uttalat eller tänkt. Det verkar som om maktstrukturer inom och utom arkitekturens fält bidrar till att

hålla dessa redskap oformulerade och därmed häm-mar en utveckling av arkitektrollen och arkitekturen mot en mer produktiv position i dagens samhälle. Ge-nom den här texten har jag undersökt och försökt om-formulera arkitektens redskap. Genom att ta ställning för den kollektiva produktionen av rum och arkitek-turens autonomi vill jag bidra till en utvidgad diskus-sion om arkitektrollens och arkitekturens möjligheter i konsumtionssamhället.

Texten är en förkortad version av Erik Torvéns arbete *Dear Process: Arkitektur som kollektiv produktion – arkitektens fält och arki-tekturens roll i konsumtionssamhället*, utförd som ett forsknings-projekt på Kungl. konsthögskolan/Mejan Arc under 2012. ■

Litteratur

Niels Albertsen: *Arkitekturens fält*
Pier Vittorio Aureli: *The Possibility of an Absolute Architecture*
Pier Vittorio Aureli: *The Project of Autonomy: Politics and Architecture Within and Against Capitalism*
Jean Baudrillard: *Simulacra and Simulation*
BIG: *Yes is more*
Christian Björk: *Klassamhället mitt i funkisens manifestation*, SvD 17/8 2011
Donald Broady: *Kulturens fält*. Om Pierre Bourdieus sociologi
Pierre Bourdieu: *Modeskaparen och hans märke*
Judith Butler: *Kropparnas allians och gatans politik*, Glänta 3-4.11
Gilles Deleuze: *Plato and the Simulacrum*
David Harvey: *Rätten till staden*
Lars Anders Johansson: ledare i *Barometern* 6/8 2011
Tahl Kaminer: *Architecture, Crisis and Reuscitation*
Rem Koolhaas: *Delirious New York*
Rem Koolhaas: *Generic City*
Helena Mattsson: *Arkitektur och konsumtion*
Helena Mattsson & Sven-Olof Wallenstein: *Den svenska modernis-men vid vägskälet*
Saskia Sassen: *Scale and Span In a Global Digital World*
Lara Schrijver: *Radical Games: Popping the Bubble of 1960's Architecture*
Meike Schalk: *Imagining the Organic City*
Manfredo Tafuri: *Project and Utopia*
Manfredo Tafuri: *Toward a Critique of Architectural Ideology, Contra-piano 1*
Roemer van Toorn: *No More Dreams? The Passion for Reality in Recent Dutch Architecture*
Robert Venturi, Denise Scott Brown & Steven Izenour: *Learning from Las Vegas*
Sven-Olof Wallenstein: *Biopolitics and the Emergence of Modern Architecture*
Sven-Olof Wallenstein: *Security and Freedom: Reflections on Fou-cault*

EN SORT BOK OM ARKITEKTUR

Hvorfor moderne arkitektur har blitt så stygg

Alexander Z. Ibsen &
Christopher Rådlund

Utgivare: Dreyer forlag, Oslo
Format: 240x250 mm
Antal sidor: 172
Pris: 349 NOK
Utgiven: november 2012

Medan avantgarden anfaller framåt, före oss andra, anfaller retrogardisterna oss bakifrån. Retrogarden är på sätt och vis en postmodern rörelse, ett uppror mot det moderna samhället, men en enveten sådan. När postmodernismen i stort sett är utspelad och vi har gått vidare i nya synteser mellan nytt och gammalt, med kontextualism och icke-kontext, med dekonstruktion och rekonstruktion, med fenomenologin, så hänger retrogarden kvar som en ettrig myra. Försöker att sätta käppar i hjulen för utvecklingen av en stabilare långsiktig modern arkitektur. För retrogardisterna vill hellre återvinna 1800-talets arkitektur, estetik och ideologier. (Jag gissar då även

vad gäller t.ex. byggteknik och produktionsformer, men det är min spekulation.) Den postmoderna retrogardismen som på 1980-talet kändes provokativ och från har mognat, har hittat hem i en skandinavisk konservativ kulturdebatt och blivit unken och bitter. Herrarna Alex Ibsen och Chris Rådlund lyfter populistiskt frågan om varför modern arkitektur har blivit så ful, och ger oss ett enkelt svar. Jag vill egentligen inte läsa denna bok, det känns redan vid första raderna som att bege sig ut i en myr.

Spolar tillbaka bandet till slutet av 1960-talet. Andy Warhol lever i bästa vålmående, Odd Nerdrum besöker Warhols studio och förolämpas av en av Warhols assistenter. Nerdrum tar med sin förolämpning hem och målar in warholsk porträttlikhet i huvudpersonen i tavlan *Amputation* (1968), som en kommentar till Warhols ytlighet. Odd Nerdrum väljer en bana utanför etablissemang och blir så småningom en föregrundsgestalt i den skandinaviska modernismkritiken. Med en stark vurm för renässansmåleriets tekniska briljans och det patosfyllda ”tidlösa” motivet skapar han sin egen skola.

Retrogardismen har andra rötter – i Sloveniens 1980-tal startar flera konstnärsgrupper upp det gemensamma projektet Neue Slowenische Kunst (NSK) – en provokativ avprogrammering av totalitära regimers formspråk, framför allt nazistiska, kommunistiska och facistiska regimers symbolladdade estetik. Förgrundsgestalter är musikkollektivet Laibach och konstnärgruppen IRWIN, som både leker med starka symboliska grafiska element, uniformer och performances som leder tankarna till nazityskland. (Laibach's version av det österrikiska bandet Opus superhit ”Life is Life” är en must-see, kolla Youtube!). IRWIN:s arbeten ställdes ut så sent som 2009 på Kalmar konstmuseum.

Samma år tillkom en annan konstutställning på svensk jord med titeln ”Figurationer” på Edsvik konsthall. Den väckte till liv en ganska lustig debatt om modernismens hegemoni i svenska konstinstitutioner, om nazi-konst och om kulturkonservatism. Tesen var att de nya norska traditionalisterna i Nerdrums skola skulle erbjuda ett konservativt alternativ inom konsten. Ett patetisk alternativ i ordets alla bemärkelser. Utställningen kurerades av Johan Lundberg (f.d. chefredaktör för den konservativa/neoliberal tidningen Axess) och bildkonstnären Christopher Rådlund. Den sistnämde som tillsammans med sociologen och skribenten Alexander Z Ibsen nu har gett sig på att skriva en bok om arkitektur.

De två författarna är aktiva inom en skandinavisk kulturkonservativa rörelse som kallar sig retrogarde, driver bloggen retrogarde.org och tidningen Aorta. Kopplingen till den ursprungliga retrogarden är otydlig, men gemensamt för de två retrogardistiska riktningarna, den slovenska och den skandinaviska, är att de på något sätt försöker avprogrammera den gamla världens formspråk. Retrogardisternas motiv kan man säkert diskutera, mitt intryck är också att de är rätt olika i sin ideologi och approach. Där den slovenska versionen opererar i ett postmodernt 1980-talslandskap är den mer öppen med sina provokativa ambitioner och samtidig dualistisk i sina motiv (”We’re as much nazi as Adolf Hitler was a painter.” IRWIN). Den skandinaviska försöker provocera sin samtid i 2013 med konservatism. Den skandinaviska är verbalt argumenterande, medialt insmickrande och populistiskt. Typisk för bloggen är entusiastiska konstanalyser av t.ex. Rikard Wagner och Ezra Pound, förutom stödpamfletter för Odd Nerdrum och hans entourage.

Så till boken: Den består av dels svarta, dels vita sidor. De svarta är mer ”poetiska/patetiska” muntliga reflektioner kring arkitektur och stadsutveckling, de vita gör anspråk på att vara vetenskapligt reflekterande, fullmåttade med citat från arkitekturteoretiker i när och fjärran. I förordet tackar författarna sin redaktör och sina vänner för att de har gjort boken mindre svart – jag tolkar det som att de har blivit rekommenderade att stryka sina mer populistiska ”sleivspark” som man säger på norska. Hade jag varit redaktör hade de fått stryka alltihop. Ingen av de svarta sidorna känns särskild berikande, det är tröttsamt suggestiv och dold argumentation med syfte att göra läsaren övertygad där de sakliga argumenten inte räcker till. Så överdrivna är texterna att jag ibland får en känsla att boken är skriven som ett skämt, som ironi över pompös arkitekturlitteratur och kritik. Den retrogardistiska märklappen öppnar för en tvetydig läsning, men jag väljer att utgå från att det inte är vad författarna vill. Jag läser dem rakt upp och ner, vitt på svart och svart på vitt.

Författarna ägnar en stor del av boken åt att beskriva varför den modernistiska/moderna arkitekturen har misslyckats. Att arkitektur är ett politiskt instrument, att den ska uttrycka en tidsanda och att den ska vara ett brott mot traditionen är för författarna misstag som måste ifrågasättas och ändras i vår tid. De reflekterar överhuvudtaget inte över varför just detta var så viktigt för efterkrigstidens människor – att skapa nya ramar för livet i ett post-kolonialt, post-totalitärt och ”nytt” demokratiskt samhälle. I vår tid då, behöver arkitekturen vara instrumentell på det sättet? Nej, i vår del av världen behöver den kanske inte det, och är det inte heller som jag ser det. Visst finns det spår av modernistiska teorier och ideal kvar inom

såväl arkitektbranschen som i byråkratin, men i det stora och hela är det marknads-ekonomiska principer som styr utformningen av våra byggnader och stadsmiljöer idag – inte en politisk eller demokratisk vilja. (Här skiljer sig Norge och Sverige något åt, eftersom den norska socialdemokratin har utvecklat arkitektur och konst till viktiga marknadsföringsinstrument för staten Norge med en rad tunga prestigeprojekt i offentlig regi. Men detta tack vare olje-ekonomin och med ekonomiska argument snarare än ideologiska motiv som viktigaste drivkraft).

Ibsen/Rådlund hävdar att modernismen är djupt förankrat i våra institutioner och arkitekternas metodik. Jag tror detta är delvis fel. Staten (lagen) ser som sin uppgift att säkerställa en minsta kvalitet på det som byggs och gör det efter så långt det går vetenskapliga insikter om brandsäkerhet, tillgänglighet, luftkvalitet, solljus osv. Staten lägger sig väldigt lite i hur byggnader ser ut. På så sätt är staten ”modern” i betydelsen vetenskaplig i sin ordning, men inte modernistisk. Det klassiska alternativet (för staten) är att man skulle utforma estetiska lagar för hur man får bygga. Estetiken ligger på kommunernas bord, men de har också full frihet i att låta uppföra vilka lustifikationer som helst, som t.ex. Jakriborg i Staffanstorps kommun i Skåne. Det finns alltså i motsats till vad Ibsen/Rådlund hävdar en stor frihet i att bygga kitschiga byggnadsmiljöer om man tycker det ger mening. Som en parentes kan nämnas att det nämnda projektet Jakriborg som Ibsen/Rådlund lyfter som ett positivt exempel mottog 10 miljoner i statsstöd från Boverket för ”innovativt” byggande, billiga och bra bostäder med hög kvalitet. Fallet Jakriborg visar med all tydlighet på att staten (genom Boverket) inte lägger några estetiska

preferenser i sina värderingar av projekt.

Mycket av det nya som byggs idag blir klätt i modernismens avskalade formspråk, av kärlek till det trygga och kända, ungefär som klassicismen var den rådande preferensen för 100 år sen. Det vilar på en konservativ och trög föreställning om att det vi känner är det bättre. På så sätt kan det vara lite vilket som om byggnader idag ser ut som modernistisk arkitektur eller om de ser ut som klassicism. Det kokar i slutändan ner till marknadsekonomisk vinstmaximering: vad kostar minst att producera och vad säljer bäst. Vi lever i en tid när *international style* från 1930-talet är high fashion: borgarskapets ideal, exklusivt mode. Att den avskalade modernismen numera ingår i den klassiska konservativa smakdiktaturen tycks ha gått Ibsen/Rådlund helt förbi.

Det är nu inte så svårt att argumentera för att modernismen har absorberats som en del av en klassisk kontinuitet – de vita segelbåtarna, funkisvillorna i Södra Ängby, Corbusier-fåtöljerna och Poul Henningsens Kottar för femtiosju tusenlappar, allt är en del av en högborgerlig estetik numera avskalat sin forna radikala ideologi. Ett avantgardistiskt grepp i denna nya verklighet måste vi kanske återigen söka i det rurala, enkla och naturnära, i konstruktionerna och i klimatet och i landskapet. Definitivt inte i mer av den klassiska ytliga konservatismen. Jag upplever det som att det är *där* den avantgardistiska samtidsarkitekturen befinner sig idag, med alltifrån nyfikna studier av biologiska konstruktioner och system till traditionella träkonstruktioner och low-tech arkitektur. Att detta ännu inte är så framträdande i vårt byggda miljö är nog mer konservatismens förtjänst än avantgardens misslyckande.

Retrogardisterna Ibsen/Rådlund sätter likhetstecken mellan avantgarde och mo-

dernism. Jag förstår resonemanget, men tycker det är slarvigt. Jag vill skilja mellan modernism och avant garde, även om begreppet som sådan uppkommer i modern tid (i början av 1910-20 talen). Vi behöver ett begrepp som beskriver denna strävan efter något annat, som var gotikens och renässansens likväl som modernismen drivkraft. Och som i själva verket kanske är retrogardisternas drivkraft också – att förändra samhället till något man tror är lite bättre för någon. Man kan formulera två tempus för förändringens rörelse, den världsomvälvande radikala ideologiskt drivna och den reformatoriska som ser ändringar i termer av teknologiska och funktionella ”förbättringar”. Avantgardens motiv och syfte – att gå före i ordets ursprungliga betydelse, att undersöka andra möjligheter än det bestående behövs som kulturellt begrepp. Det må vara naivt eller optimistisk att tro att man kan lyckas, men alternativet är inte så roligt – frågan om var man sätter slutstrecket för utveckling är omöjlig. Frågan om utveckling blir mer att diskutera tempo, ansvarighet och etiska ramar. Jag tror Rådlund och Ibsen kanske vill dit, men slutsatserna kommer så fort och den konservativa övertygelsen förblindar.

Den klassiska arkitektur som Ibsen/Rådlund förespråkar som alternativ i sin lilla bok är inte utan språk. Den talar till oss, berättar om historien, om trauman, katastrofer, misstag. Form bär innehåll, mening, politik och ideologi. Och den klassiska arkitekturen är fortfarande problematisk för många, den associerar till historiska händelser och maktstrukturer man inte vill vara en del av. Detta gäller förstås också för modernismen och dens avarter, det gäller all arkitektur. Men om man formger omgivningen med referenser från historien måste man vara väldigt tydlig med vad man refererar. Att som Ibsen/Rådlund

i svepande ordlag propagera för klassisk arkitektur är både oetiskt och banalt.

Vill gärna bli rätt konkret. Arkitekten David Adjaye besökte nyligen Stockholms arkitektförening och höll en mycket angelägen föreläsning. Han visade bland annat projektet Cape Coast Slavery Museum i Cape Coast, Ghana. Det planerade museet ligger intill den fortifikation som 1650-1658 var under svensk kontroll och fick namnet Carolusborg efter Carl X Gustaf. Fortifikationen gick sedan över i danska händer. Befästningen var en del av den militära arkitektur som understödde handel, organisationen och maktapparatet kring slavhandeln. Anläggningen är idag en ruin, men är fortfarande laddad med den tragiska och för befolkningen traumatiska tiden som slavhandeln utgjorde. Adjaye introducerar mycket klokt en abstrakt och vacker skulptural form i med jordens färger pigmenterad betong, i denna kontext – med den moderna arkitekturens ”neutralitet” från historien. Det handlar inte om att skapa något nytt tidsdokument, utan om att mejsla ut en annan verklighet än det förgångna, utan sentimentalitet, men med ödmjukhet för historien.

Alberto Peréz-Goméz citeras frekvent i Ibsen/Rådlunds bok. Inte för att han har något som helst med kulturkonservatism eller retrogarde att göra – han är känd för sitt engagemang för fenomenologin och sina samarbeten med arkitekterna Juhanni Palaasmaa och Steven Holl. Jag introducerades först till Peréz-Goméz teorier genom boken *Questions of Perception, Phenomenology in architecture* när den kom ut i 1994 och året efter med hans numera klassiska bok *Polyphilo or the dark forest revisited*, en rewrite av den halvpornografiska renässanseromanen *Hypnerotomichia Poliphili*. Orginalverket ursprungligen publicerat 1499 och sedan återutgiven i

flertalet upplagor över hela Europa under renässansen. Verket sägs ha haft mycket stor inverkan på dåtidens arkitektursyn och nyupptäcken av den klassiska grekisk/romerska formvärlden genom sina rika beskrivningar och många illustrationer.

Ibsen/Rådlund refererar förstås också till *Hypnerotomichia*, men enbart i citat av originalverket och ser då självfallet inte som Perez-Gomez möjligheten till en nytolkning. Perez-Gomez återberättelse i nutid föreslår en ny sensibilitet kring det moderna livet och med flyget och flyplatsen som ram för en erotisk kärleksberättelse laddad med sensuella arkitektoniska upplevelser. Även om Perez-Gomez är hård i sin kritik av den ytliga moderna massproducerade arkitekturen ser han det som väsentligt att söka en ny sorts arkitektur med en förnyad sensibilitet.

Jag har lite svårt att förstå varför helt centrala samtida arkitekters arbeten, som med rötter i fenomenologin (t.ex. Steven Holl eller Peter Zumthor, det finns många flera) undersöker det poetiska språket möjligheter, helt utelämnas i diskussionen om en möjlig annan djupare och sensibel arkitektur. Är det kunskapslöst? Knapptast, troligare är att författarnas ideologiska konservativa övertygelse är anledningen till att för temat mycket centrala tankar inom samtida arkitekturdiskurs är utelämnade.

För att förstå modernismen i en historisk kontext måste vi skilja mellan modernismens förebilder, det byggda och modernismens politiska retorik. Retoriskt placerade modernismens författare sig i en medial verklighet. Den mediala verkligheten är som bekant inte densamma som verkligheten, utan en representation. Att vi kan förstå modernistisk arkitektur genom att läsa Le Corbusier är omöjligt, det har vi vetat länge. Mycket av modernisternas retorik var ämnad för ett ungdomligt medie-

¹ Rules for Those Building in the Mountains. Adolf Loos [Regeln für den, der in der Bergen baut Jahrbuch der Schwarzwald’schen Schulanstalten, 1913] Forma: Opel, Adolf (ed.), Adolf Loos. Die potemkin’sche Stadt: verschollene Schriften 1987-1933, G. Prachnercop, Viea, 1983. Translation: Jonathan Quinn.

samhälle, en tid då ordets kraft plötsligt blev starkare än handlingen. Uppbrottsretoriken får ett väldigt tydligt syfte under de första 50 åren av 1900-talet, först som avantgardistiskt uppror mot ett etablissemang och sedan som en populistisk retorik mot en förgången tid, mot förgångna ideologier och maktstrukturer – nazismen, fascismen och kolonialismen. Mycket tack vare nazismen och kolonialismens omfattning av den klassiska europeiska arkitekturen blev modernismen det enda svaret på en möjlig nystart, i Europa likväl som i de före detta kolonierna.

”Pay attention to the forms in which the locals build. For they are the fruits of wisdom gleaned from the past. But look for the origin of the form. If technological advances made it possible to improve on the form, then always use this improvement.” (Adolf Loos, 1913)¹. Många modernistiska arkitekter såg inte modernismen som ett totalt brott från historien, utan sökte snarare kontinuitet och ett nytt språk i djupare rötter. Det ideologiska uppbrottet sker till stor del mot den klassiska arkitekturen som man ser som ytlig och dekadent. Man söker i stället rötter i det folkliga, rurala. (Intressant att märka sig är idag ett växande intresse för forskning kring kontinuitet i modernismen som nu sprider sig inom många områden – litteratur, arkitektur och konst).

Michelangelo Sabbatinos utmärkta bok *Pride in Modesty* (University of Toronto Press, 2010) beskriver den italienska modernismen och hur den hämtar sina inspirationer från den rurala arkitekturen. Ett uttryck kan vara den av Guiseppe Paganos och Werner Daniel kurerade utställning med titeln ”Italian Rural Architecture” till Milanotriennalen 1936. Ett tydligt byggt exempel är självklart Adalberto Libero’s Casa Malaparte (1938–42) med väldigt

tydliga kopplingar till italiensk ruralarkitektur. (Detta är komplexa sammanhang, både Mussolini och Hitler hade stort förtroende för bondesamhället!) Även i Skandinavien hittar vi ju tydliga referenser till det rurala bland modernisterna, tidiga arbeten av Sverre Fehn hämtar till exempel mycket referenser från norsk folklig arkitektur t.ex. i museet på Domkirkeodden i Hamar. Eller Knut Knutsen som med sin förkärlek för det enkla, den naturliga, det oväsentliga och det ursprungliga skapade varma och humana byggnader. Arbeten med effektiva och rationella träkonstruktioner, som är så dominant i den norska modernismen, har rötter i den folkliga nödvändighetens arkitektur. Den italienska rural-modernismen kanske mer hittar sina rötter i den solida sten- och betongtraditionen. Gemensamt är undersökningen av de traditionella rötterna för att hitta ramar för den nya teknologin. Modernisterna hittade detta i den rationalitet och pragmatik som den folkliga vardagsarkitekturen bär och som bjuder på en ”naturlig” poesi.

Återkommer så till David Adjaye som visar upp ett annat relevant projekt en vårväll i Stockholm 2013. Ett högst rationellt byggsystem för bostäder i New Orleans, USA. Byggnader på pelare som klarar av stora vattenhöjningar: 100-årsfloden och 500-årsfloden. Vattenuppsamlare på taket (vid översvämningar slås dricksvattenförsörjningen ut mycket snabbt). Pragmatiska och enkla lösningar för självbyggeri med ett kraftfull språk i ett landskap starkt präglat av sin nära historia.

Jag kommer nu se till att en svart bok om arkitektur recirkuleras i pappersåtervinningen. För det ända möjliga, det moderna. ■

Fritz Halvorsen

VAD ÄR ARKITEKTUR? och 100 andra jätte-viktiga frågor

Rasmus Waern & Gert Wingårdh

Utgivare: Bokförlaget Langenskiöld
Redigering: Elisabeth Fredriksson
Foto: Gerry Johansson
Grafisk form: Jennie Stolpe, Wingårdhs
Format: 140x230 mm
Antal sidor: 218
Pris: 150 SEK
Utgiven: april 2013

I förordet får vi på sedvanligt framt och avväpnande wingårdhskt sätt reda på hur boken har författats: ”Rasmus har skrivit och Gert har strukit.” Man får väl säga att det märks.

Att Gert Wingårdh har språklig begåvning, det står utom all tvivel. Få arkitekter i Sverige kan formulera sig som han och få det att låta så intagande. Många gånger helt oavsett den intellektuella kalibern och kunskapsstätheten i uttalandena. Wingårdh är lätt att imponeras av, både på gott och ont, mest ont. Wingårdhs närvaro kräver en omgivning av starkt kritisk och ifrågasättande karaktär, annars får hans

(ofta starkt förenklade och personligt vinklade) världsbild råda oinskränkt, till den komplexa och motsägelsefulla verklighetens stora skada. Samtidigt som jag skriver denna recension råkar märkligt nog Wingårdh sitta en hel timme och prata med Ulf Elfving i P4. Bättre illustration finns inte.

En sådan karaktär är naturligtvis idealisk för en bok som denna: lättsam underhållningslitteratur med vissa (men begränsade) kulturella och intellektuella anspråk. Desto märkligare då att Wingårdhs formuleringskonst och espri inte får råda mellan de neongröna pärmarna.

Waern och Wingårdh skriver då och då tillsammans, både artiklar och bokmanus. Eftersom de är extremt olika karaktärer märks det tydligt vem som råder i formuleringen. Waern har en högdragen och pretentiös pseudopoetisk stil som är alltför vanlig hos akademiker inom humaniora. Trärtemot den Wingårdhska prosan syftar den till att komplicera och fördunkla ut-sagan. Av den varan får vi mycket i denna bok. Det blir hemskt tråkig läsning, trots att upplägget är luftigt och lättsamt.

Någon gång glimtar det till av fyndighet och underhållning i den korta varianten av svar på bokens frågor. Då känner man igen den wingårdhska lättsamheten och skålmska slagfärdigheten.

Waern har också en fäbless för rent hit-tepå. Han fabulerar och spekulerar många gånger ordentligt, men för att avslöja detta måste publiken kunna se igenom det anspråkfulla anslaget och ha ordentligt med kunskap på fötterna, vilket inte ofta är fallet.

Bra exempel: ”När blicken söker efter något mänskligt avtryck i 60-talets långa loftgångshus får den ofta hålla till godo med parabolantenner. Under rekordåren förlorade sig sinnet för proportioner i upprepingens estetik.” Kanhända är det lite

oschysst att slå ned på en sådan här pa-tetisk och fördomsfull klichébeskrivning av senmodern arkitektur, men den har de facto passerat tryckpressarna och bör därför tas på allvar.

Talande exempel: på den centrala (och fullständigt monumentala) frågan i boken *Vad är arkitektur?* svarar Waern: ” I en värld av virtuella värden, ligger arkitekturen fast. Den bild som du, ditt jobb, din stad eller ditt land skapar i byggandet överlever förmodligen dig. Husen är människans viktigaste spår. De gamla har funnits här före oss, och vi kommer att lämna de nya efter oss. Arkitekturen är en status som inte kan uppdateras.”

OK? Vad betyder det? Det som klarast framstår är väl att Waern inte har någon vidare koll på varken hur arkitektur verkar i samhället eller vad virtuella värden är. Man kan säga såhär: om arkitektur är någonting, så är det just ett virtuellt värde. Åtminstone om man inte plötsligt vaknade upp och missade hela den grundläggande postmoderna och mångkulturella tankefiguren. Reality check, please. ■

Pär Eliaeson

ARKITEKTUR 4/2013

Utgivare: Arkitektur förlag
Chefredaktör: Dan Hallemar
Grafisk form: Tobias Berving, ETC
Layout: Marianne Lundqvist
Format: 225x297 mm
Antal sidor redaktionellt: 93,5
Antal sidor annonser: 22,5
Pris: 97 SEK
Utgiven: maj 2013

Arkitektur fick tämligen omgående revidera sin nya grafiska form och chefredaktör Hallemar ursäktade förlagets bristande medvetenhet som beställare av design för läsarna. Det grundläggande problemet med Tobias Bervings överdekorerade, in-konsekventa och för läsningen allt som oftast störande design kvarstår, men den har styrts upp något. Man vänjer sig väl.

Annars går Arkitektur under Hallemar stadigt framåt. Givande och fokuserade essäer blandas med aktuella och väl valda byggen, inte sällan med ett konceptuellt och samhällstillvänt upplägg som ger mer än de ingående delarna. Det är man sannernligen inte van vis som läsare av Arkitektur.

Tyvärr är den svaga punkten fortfarande den konkreta kritiken. När det gäller essäer och foto har Arkitektur förnyat sig i vem man anlitar, men när man för några nummer sedan anspråksfullt presentera-

de den ”kritikerpanel” som i den ledande och officiella arkitekturtidskriften skall analysera och bedöma svensk arkitektur var det till största del välbekanta och konventionella karaktärer vi fick se. Föga intellektuellt rörliga gubbar och tanter som Rasmus Waern, Lena From, Mikael Bergquist, Tomas Lewan, Julia Svensson och Tomas Lauri är inte vad jag föreställer mig vara framtiden för svensk arkitekturkritik. I Katarina Rundgren och Ulrika Karlsson har man träffat helt rätt, men de tillåts inte bli tillräckligt tongivande.

Numrets specialiserade fotografiartikel är tyvärr denna gång riktigt svag. Man har givit Rasmus Norlander i uppdrag att skildra två stockholmsbyggnader som är i olika faser av dramatisk förändring: Hotel Continental (rivs) och S:t Görans gymnasium (i väntan på radikal ombyggnad). Norlanders bilder är ett slags uppgraderade mäklarbilder med starkt förenklad färgskala och överarbetad ljussättning. Norlander lyckas reducera S:t Görans gymnasiums mycket suggestiva, ljuskänsliga och lågmälda interiörer till en skrikig banalitet. En imponerande prestation, men avsikten är oklar.

Nestorn Claes Caldenby bidrar med kunskapspäckad och stilistiskt spänstig analys av göteborgsarkitekturens ljusglimtar som ett av detta nummers främsta inslag. Det är i Göteborg den bästa arkitekturen i landet just nu uppstår. Det får både vi och Arkitektur titta närmare på framöver. ■

Pär Eliaeson

FORM 3/2013

Utgivare: Mandelgren magazine
Chefedaktör: Bo Madestrand
Art director: Kai Ristilä
Format: 215x278 mm
Antal sidor redaktionellt: 71,5
Antal sidor annonser: 48,5
Pris: 98 SEK
Utgiven: juni 2013

Form under chefredaktör Bo Madestand och redaktionschef Salka Hallström Bornold är piggt och vaket. Det märks verkligen att det är en ny regim. Först ut åkte den ängsliga och krystade grafiska formen, med ”gästtypsnitt” och annat nonsens. En diskret och medveten uppsträckning och effektivisering gjordes snabbt och formen landade snyggt och rationellt. Som sig bör i bakgrund, inte i förgrund. Det är inte så svårt när man vet vad man gör. Sánt imponerar alltid.

Redaktionellt har man många nya idéer och resurser verkar inte saknas. En jämförelse med allvarligaste konkurrenten Arkitektur ger att Form lyckats sälja mer än dubbelt så många annonssidor i detta nummer som Arkitektur i sitt aktuella. Det är av stor betydelse. Arkitektur har flera år haft en mycket ansträngd ekonomi, Form verkar leva i en annan värld, med både en flink marknadsavdelning och

ett starkt stöd från sin ägarorganisation. Notera det, Sveriges arkitekter.

Frågan är bara om Svensk Forms medlemmar och Forms läsare är intresserade av den ökande andel material med arkitektur som huvudingrediens som nu tar plats i spalterna. Form vill vara en initierad och progressiv både design- och arkitekturtidskrift och det har hittills varit svårt att lyckas med i Lilla landet Lagoms begränsade mylla. Läsarna och ägarna kommer att få sista ordet i denna fråga.

Tills dess får Madestrands och Bornolds ambitioner fritt spelrum. Den senares kunskaper om arkitekturens och stadsbyggandets ideologi och politik kan behöva fördjupas på vägen, så att hon inte förbehållslöst hyllar och citerar Ola Anderssons *Vykort från Utopia* som hon gör i detta numrets krönika. Men det är lätt: bara att läsa detta nummer av Kritik för att se vilket tankegods den ”småskaliga kvartersstadens urbana täta struktur” i själva verket bär med sig. Detta förutsatt att Bornold inte vill framstå som arkitekturens svar på Sarah Palin, förstås.

Bäst i detta nummer är Helena Mattssons exposé över KF och Konsums grafiska form och marknadsföring. Design och samhälle i skön analytisk och intellektuell förening. Men det är väl egentligen att mest hänföra till Mattssons egen storhet och djupa kunskap i ämnet. Hon är större än den tidskrift hon skriver för. En sådan tendens i negativ riktning kan spåras i Forms ambitioner, man ansluter gärna kändisskribenter och -fotografer. Men vad annars kan man vänta sig i designvärlden i Stockholm, denna ängslighetens och hovkulturens centralort. ■

Pär Eliaeson

ARKITEKTEN MAJ 2013

Utgivare: Sveriges arkitekter
 Chefredaktör: Maria Blom
 Grafisk form: ingen uppgift
 Format: 220x275 mm
 Antal sidor redaktionellt: 52
 Antal sidor annonser: 28
 Pris: 50 SEK
 Utgiven: maj 2012

Nya chefredaktören Maria Blom smyger igång på sin post. En extremt kort ledare utan anspråk och pretention, innehållande enbart floskler som vanföreställningen om "arkitektens unika övergripande kompetens" och den gamla drömmen om "en starkare yrkesroll". Ingen imponerande upptakt.

Blom har annonserat en ny design för Arkitekten i höst. Kanske är det då hon betraktar det som att hon börjar på allvar. Den hopplösa nuvarande formgivningens upphovsman och vem som layoutar i den får vi inte reda på, på sedvanligt arkitektmanér. När arkitekten själv är producent och beställare är det inte så noga med de kreatörer och designers man anlitar, det är välkänt.

I och med Blom som chefredaktör kantrar könsrepresentationen i Arkitektens redaktion alltmer. Fem kvinnor och en man är numera anställda. En bättre återspeglings

av förbundets medlemmar vore önskvärd.

Numrets scoop – som även nådde dagspressen – är historien om planavdelningen i Solna stad. Stadsbyggnadsförvaltningens högsta chef, stadsarkitekten, alla fyra planarkitekter, en bygglovsarkitekt och en byggnadsinspektör har slutat under 2013. Solna stad har haft en turbulent tid efter att den förre stadsdirektören fälldes för mutbrott i samband med bygget av den nya nationalarenan. Affären får ses som ett misslyckande både för Solna stad och Sveriges arkitekter, som inte lyckades stödja sina medlemmar och utverka en facklig lösning på den kaotiska och ohälsosamma arbetsmiljön.

Mest vaket i detta nummer är Rebecka Gordans översikt över den globala arkitekturmuseimarknaden. Sätter vårt eget insomnade Arkitekturmuseum i perspektiv och dess nya uppdrag i sitt sammanhang. Obligatorisk läsning för departementet och myndigheten.

Som avslutning gör förbundsdirektör Foren en pudel för sin tendentiösa och okunniga debattartikel i Dagens Nyheter som använde miljonprogrammet som slagträ i bostadsdebatten. Gott så. Upplyftande att se att inte bara rabiata förortskramare som undertecknad reagerade, utan även andra medlemmar i förbundet hade invändningar. Kritik bör ha en danande effekt. Nu återstår bara att ta ur förbundsdirektören hennes messiaskomplex för arkitektkåren. Hon avslutar sin ledare: "ett krav från oss måste stå fast: att vi får delta aktivt i processen med att förändra. Inte bara för vår egen skull, utan också för att i vår kompetens ligger att bygga ett socialt hållbart samhälle." OMG.

Vi tar det igen: arkitekten har alltid varit och kommer alltid att vara en lakej. Arkitekten tjänar den byggande makten: staten och kapitalet. Ansvar kommer ur

makt. Arkitekten har inte – och skall inte heller ha – någon makt över samhällsbyggandet, det mandatet skall tillsättas på demokratisk väg. Dessutom har inte svenska arkitekter alls speciellt bred kompetens, allra minst med en professionell social dimension. Amatörismen är däremot utbredd på en mängd områden, från sociologi till grafisk form och möbeldesign. ■

Pär Eliaeson

